ISTORIA TRANSILVANIEI

Vol. I (până la 1541)

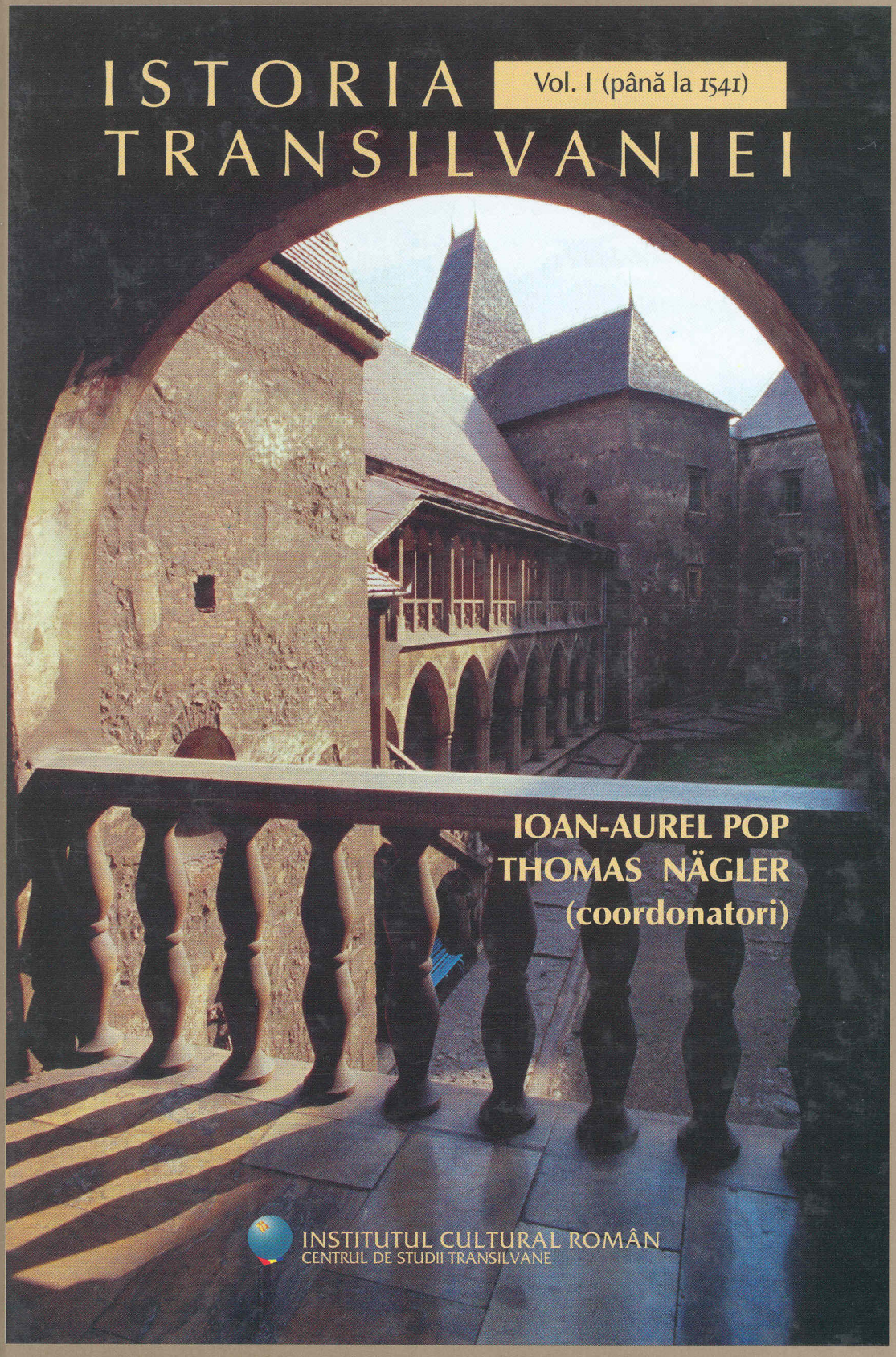

IOAN-AUREL POP
THOMAS NÄGLER
(coordonatori)

INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN
CENTRUL DE STUDII TRANSILVANE

Texte digitizate la Biblioteca Județeană Mureş în cadrul proiectului
"Mai aproape de lectură: biblioteca publică în serviciul studentilor".
Proiect realizat cu sprijinul Administratiei Fondului Cultural Național.

I S T O R I A

T R A N S I L V A N I E I

VOL. I

(PÂNĂ LA 1541)

COORDONATORI

IOAN-AUREL POP

THOMAS NÄGLER

AUTORI

MIHAI BĂRBULESCU

ANTON E. DORNER

IOAN GLODARIU

THOMAS NÄGLER

GRIGOR P. POP

IOAN-AUREL POP

MIHAI ROTEA

VALENTIN VASILIEV

Cuprins

Lista hărţilor din Anexe
Cuvânt preliminar

GRIGOR P. POP
Transilvania, Banat,
Crişana şi Maramureş. Caracteristici geografice

MIHAI ROTEA
Preistoria

VALENTIN VASILIEV
Prima epocă a fierului

IOAN GLODARIU
Istoria şi civilizaţia dacilor

MIHAI BĂRBULESCU
De la romani până la sfârşitul mileniului I

THOMAS NÄGLER
Transilvania între 900 şi 1300

IOAN - AUREL POP
Transilvania în secolul al XlV-lea
şi în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456)

ANTON E. DÖRNER
Transilvania între stabilitate şi criză (1457-1541)

Bibliografie

Indice

Anexe

THOMAS NÄGLER

Transilvania între 900 şi 1300

THOMAS NÄGLER
Prof. univ.dr., Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu

3. Etapele cuceririi Transilvaniei de către maghiari

DUPĂ ÎNGLOBAREA VĂII Mureşului, la începutul secolului al XI-lea, şi după ce pecenegii au fost izgoniți de pe Someş, ungurii îşi întăresc şi aici granițele, construind prisăci *(indagines, gyepük),* sistem defensiv cunoscut la mai multe popoare din răsăritul Europei. Studiul acestor prisăci, îndeosebi datarea lor, a preocupat mai multe generații de cercetători. Sintetizând rezultatele acestor cercetări şi apelând, în acelaşi timp, la izvoare scrise şi la tot felul de descoperiri arheologice, Kurt Horedt datează pătrunderea maghiarilor în Transilvania în intervalul de timp dintre secolul al X-lea şi secolul al XIII-lea.[12] După părerea lui, ungurii au cucerit Transilvania în cinci etape: în jurul anului 900, până la Someşul Mic (prima etapă); în jurul anului 1000, Valea Someşului Mic şi cursurile mijlociu şi inferior ale Mureşului (2); în jurul anului 1100, până la Târnava Mare (3); în jurul anului 1150, până la linia Oltului (4); în jurul anului 1200, până la munții Carpați (5). Se înțelege că autorul nu vede sub aceste cifre date istorice exacte, ci doar reperele esențiale ale unui proces fluid, aproape continuu.

Precizările făcute de diferiți istorici au avut darul de a aprofunda conținutul acestor cinci etape de pătrundere a maghiarilor pe teritoriul Transilvaniei. Astfel, primele două etape, marcate de cucerirea voievodatelor lui Gelou şi Gylas, înseamnă doar înstăpânirea politică mai mult formală asupra părților de nord-vest şi sud-vest ale Transilvaniei intracarpatice, în timp ce etapele 3-5 înseamnă nu numai întărirea şi extinderea acestei stăpâniri, ci şi o restructurare profundă, economico-socială, atât a societății maghiare, cât şi a celei româneşti, în sensul de accelerare a procesului de feudalizare, cu toate implicațiile sale.

În decursul cuceririi Transilvaniei, puterea centrală maghiară a aplicat concomitent şi alte două metode, în afara cuceririi fățişe. Ea solicita colaborarea altor populații şi încerca să atragă de partea ei conducătorii locali, cnezii şi voievozii. Aceştia din urmă, fiind deja diferențiați substanțial față de membrii obştilor săteşti ale românilor şi tinzând să devină stăpâni feudali în adevăratul sens al cuvântului, au fost - cel puțin o parte dintre ei - de acord să facă cauză comună cu noua stăpânire pentru a-şi menține situația privilegiată. Printre populațiile alogene care au colaborat de la început cu puterea centrală maghiară se aflau secuii, pe lângă care ungurii vor obține şi colaborarea pecenegilor, uzilor şi cumanilor, iar ulterior şi a saşilor. Modul de colaborare a acestor populații cu puterea centrală nu a fost constant, el diferențiindu-se de la o etapă la alta şi de la un popor la altul. Fără să ne ocupăm de originea şi rolul acestor populații de-a lungul secolelor X-XIII, trebuie să acceptăm că ele au avut un rol determinant în asigurarea stăpânirii maghiare asupra Transilvaniei şi altor părți ale regatului, revenindu-le în anumite situații politice chiar un rol de prim rang, cum a fost, de exemplu, rolul secuilor, populație de origine răsăriteană, strâns legată de regalitate şi organizată pe principii militare.

Se ştie că în cursul penetrării maghiare în Transilvania, secuii au locuit succesiv în mai multe părți ale Transilvaniei, de regulă în zone de graniță, mai expuse şi recent cucerite de unguri. După şederea lor în Bihor, iar apoi în nord-vestul Transilvaniei intracarpatice, ei au fost aşezați de-a lungul Târnavei Mari, în jurul anului 1100, unde îi amintesc şi toponimele Copşa Mare (Nagykapus) şi Copşa Mică (Kiskapus), care indică aici prezența unor porți printre prisăci. Într-adevăr, înainte de a fi aşezați definitiv în sud-estul Transilvaniei, prezența lor pe fâşia amintită este confirmată de mai multe descoperiri de tip Bjelo-Brdo. Este vorba de cimitire de inhumație cu un număr restrâns de morminte

[12] K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII,* Bucureşti, 1958, p. 117-123.

care aveau inele de tâmplă, ele fiind descoperite sub fundațiile unor biserici romanice sau gotice săseşti de la Gârbova, Mediaş, Viscri şi din alte localități. Câteva toponime din sudul Transilvaniei se regăsesc apoi în partea ulterioară de locuire, în sud-estul Transilvaniei, ceea ce arată că ele nu sunt de origine maghiară, ci secuiască. Printre aceste toponime, amintim numele localității Saschiz (Kezd), nume ce apare în Secuime sub forma Kezdi, apoi Gârbova (Orbo, în sud-est Orbai). Se pare că secuii din Gârbova au părăsit acest loc - marcat şi de inele de tâmplă de tip Bjelo-Brodo - mai târziu decât cei din alte localități, căci graiul săsesc din această localitate are caracteristici ce-l diferențiază de cel din satele vecine.

Fâşia de pământ ce se întindea de-a lungul Târnavei Mari a constituit totodată, la începutul secolului al XII-lea, şi hotarul stăpânirii maghiare din Transilvania. Pe la mijlocul secolului al XII-lea, cel mai târziu în timpul domniei regelui Geza al II-lea (1141-1162), acest teritoriu a trecut din posesiunea secuilor în cea a saşilor, după ce aşezarea unor grupuri de germani în Ungaria propriu-zisă începuse deja în secolul al XI-lea. Legile regelui Coloman (1095-1116) îi desemnează pe coloniştii germani drept „liberi şi oaspeți" (*liberi et hospites*).

Înlocuirea secuilor cu saşii a avut loc în mai multe etape, probabil în măsura în care veneau cei din urmă. Din motive de apărare a trecătorilor din Carpații Răsăriteni, regii Ungariei au hotărât să-i mute pe secui la izvoarele Mureşului şi Oltului, urmând ca fâşia locuită de ei să fie preluată de saşi, apărarea ei fiind acum asigurată, iar saşii urmând s-o valorifice îndeosebi sub raport economic. Numeroasele privilegii acordate unor grupuri diferite, mai mari sau mai mici, de comunități săseşti permit concluzia că aşezarea saşilor nu a avut loc doar printr-un singur val de imigrare, ci prin sosirea continuă, de pe la 1100 până în secolul al XIV-lea, de grupuri succesive. După cum se va vedea în cele ce urmează, în secolele XII-XIII cele mai mari enclave au fost colonizate pe teritoriul regal, în timp ce altele, mai mici, se vor forma pe teritoriul comitatelor nobiliare, dreptul comunităților săseşti depinzând în mare măsură şi de obiceiul ce era legat de pământul respectiv.

Cea mai mare enclavă colonizată a fost provincia Sibiului, care constituia pământ regal, unde anterior locuiseră secuii. Diploma andreiană acordă saşilor această fâşie de la Orăştie la Baraolt, le acordă şi „*terra Syculorum terrae Sebus*", ceea ce pare să însemne că secuii plecaseră cu puțin timp înainte de aici spre sud-estul Transilvaniei. Acest „Sebus", după cercetările geografilor istorici, este Sebeşul, de unde secuii se pare că s-au retras sau urmau să se retragă în jurul anului 1224, data acordării privilegiului.[13] Este foarte probabil că secuii din această „țară Sebus" să se fi aşezat în zona ce a format ulterior scaunul Sepsi din sud-estul Transilvaniei. Forma alungită a provinciei Sibiului (Orăştie-Baraolt) arată clar că saşii preluaseră aici o zonă de apărare a secuilor. Cu excepția Văii Hârtibaciului, se pare că întreaga enclavă a fost preluată de saşi de la secui, fiind posibil ca şi alte enclave (Bistrița, Braşov) să fi fost apărate din punct de vedere militar mai întâi de secui. În timpul acestui schimb de populații, ordonat de regalitate, în câteva aşezări secuii au rămas pe loc, şi anume în mod deosebit în puncte strategice.

Adolf Schullerus menționează în acest context că cetățile de pământ de la Ungra, Crihalma, Hălmeag, Galați, Rucăr, Feldioara, Săcădate, Glâmboaca şi Cornățel, situate pe linia de apărare a Oltului, ar fi fost fortificații secuieşti.[14] Comunitățile de limbă maghiară ce trăiesc în aceste localități nu sunt deci maghiare, ci secuieşti, constituind mici

[13] *Ub.*, vol. I, p. 34-35

[14] A. Schullerus, *Die Grenzburgen der Altlinie*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 41, 5-8, Hermannstadt, 1918, p. 17-21.

comunități rămase aici după ce teritoriul a fost predat saşilor. Numeroase comunități secuieşti rămase pe loc s-au supus jurisdicției săseşti, după cum s-a întâmplat ca multe localități, chiar cu colonişti saşi, să rămână în comitatul Alba, presărate printre aşezările scaunelor administrate de saşi. De aceea, o privire asupra hărții cu organizarea administrativă, cu deosebire a sudului Transilvaniei, ne arată că nu au existat enclave „curate" sub raport etnic. Peste tot puteau locui români, alături de ei existând enclave secuieşti sau săseşti şi, în mod excepțional, toate cele trei populații în aceeaşi localitate. Această locuire este urmarea unei suprapuneri a celor două feluri de drept medieval, a celui legat de persoană şi a celui legat de teritoriu, care au dat această aparent complicată organizare administrativă din Transilvania.

În ceea ce-i priveşte pe români, aceştia locuiau în primele secole ale celui de-al doilea mileniu în întreg spațiul intracarpatic, cu o densitate diferită. În cursul primelor două etape, o parte a românilor din nord-vest s-au retras din fața atacurilor ungurilor, aici aşezându-se şi comunități maghiare. În etapele 3-5 ale cuceririi, forța regalității s-a asigurat prin secui şi saşi - printre ei locuind, desigur, şi români - în timp ce românii îşi vor păstra o cvasiautonomie doar în „țările" mărginaşe ale Transilvaniei intracarpatice. Românii sunt atestați în continuare de materialul arheologic, înaintea menționării lor în documente, atribuindu-li-se cultura de tip Ciugud (lângă Alba-Iulia), răspândită destul de dens în secolele XI-XIII în sudul Transilvaniei. Ei sunt, de asemenea, reprezentați şi de cele două tezaure de argint şi monetare de la Cârțişoara şi Făgăraş, bine cunoscute în literatura de specialitate.

Dacă aceasta este situația, cum se pot interpreta termenii de „terra deserta" sau „terra vacua et inhabitata" din unele documente papale şi regale acordate saşilor? Preocupându-ne anterior de această problemă, urmează să redăm aici doar concluziile noastre deja publicate. Argumentând prin toponime, izvoare scrise şi îndeosebi arheologice şi fără să negăm consistența şi veridicitatea documentelor, am ajuns la concluzia că terra deserta nu poate fi tradus doar prin pământ gol, pustiu, neorganizat, ci şi prin pământ părăsit, aceasta cu referire la secui. După cum am văzut, nu românii (care au plecat poate şi ei din unele aşezări), ci secuii sunt cei care părăsesc teritoriul ce urma să fie locuit de saşi. De altfel, dacă documentele respective ar fi avut vreo legătură cu românii schismatici (ortodocşi), aceştia ar fi fost menționați ca atare.

Cu privire la prezența românilor în Transilvania vom semnala doar două elemente din toponimie, primul prezentat strălucit cu decenii în urmă de către Ioan Moga.[15] Cercetând denumirile sub care apare în documente localitatea Cristian (jud. Sibiu), autorul aminteşte că numeroase localități şi-au primit numele după cel al greavilor conducători ai grupurilor de colonişti. Astfel, Sibiul a fost numit *villa Hermanni*, Guşterița *villa Humperti*, Turnişor *villa Egonis*, Bradu *villa Gerhardi* etc. În mod excepțional, în cazul Cristianului de la vest de Sibiu, saşii au numit aşezarea lor Grossau (luncă mare, lată, după înfățişarea terenului), în timp ce românii au numit comuna după numele greavului sas Christian. Aceasta înseamnă că aşezarea, ca şi celelalte, a fost fondată de către saşi în prezența românilor, sub ochii lor, prin Cristian ei înțelegând „satul în fruntea căruia se află Cristian". Şi, într-adevăr, la 5 km de Cristian, pe dealul Cetatea Scurtă, aflat pe hotarul comunei Orlat, s-a identificat şi s-a cercetat arheologic o fortificație din secolele XI-XII, a cărei menire era tocmai apărarea comunității româneşti de pătrunderea arpadiană,

[15] Moga, *Contribuții la istoria colonizărilor din Transilvania. 1. Numirile satului Cristian (jud. Sibiu) şi semnificația lor istorică,* Sibiu, 1944, p. 3-31.

reprezentată în zonă de secui şi apoi de saşi. Cetatea era atunci în funcţiune şi românii de aici au putut înregistra colonizarea saşilor la Cristian şi în alte comune învecinate.

În ceea ce priveşte numele german al oraşului Braşov, Kronstadt, continuitatea istorică din Transilvania iese şi mai mult în evidenţă. Numele Braşov a fost preluat din limba slavă în perioada şederii şi asimilării slavilor de către români în Ţara Bârsei, însemnând ienupăr, plantă montană des întâlnită în Carpaţi. La venirea lor în Ţara Bârsei, după 1211, întâlnind aici populaţia românească, saşii au preluat acest nume, traducându-l în limba germană medievală, ienupăr numindu-se Krane. Acest nume, ca toate celelalte, a trebuit să fie adaptat limbii oficiale, latinei medievale. Întrucât în limba latină Krane nu însemna nimic, scribii vremii, neobosindu-se cu o traducere în latină şi din cauza apropierii lingvistice între Krane şi Krone (= coroană), s-au încetăţenit numele latin Corona şi cel german Kronen = Kronstadt, însemnând acum „oraşul coroanei", deşi la origine nu are nimic cu vreo coroană, ci cu planta amintită. În dialectele săseşti din prezent (Kronen şi variante) nu se înţelege obligatoriu sensul de coroană. Istoria numelui localităţii Braşov-Kronstadt ilustrează deci o continuitate perfectă de la perioada de convieţuire româno-slavă (sec. VII-VIII) la cea de convieţuire româno-germană (din sec. al XIII-lea), numele fiind atestat documentar în forma „Brasu" din 1271, iar începând din anul 1336 în forma „Corona", cele două denumiri fiind utilizate paralel până în prezent.

4. Situaţia generală a Transilvaniei în secolele XII-XIII

DUPĂ CUCERIREA PANNONIEI de către maghiari, aceştia numeau teritoriul situat la est de Munţii Apuseni ţara de „dincolo de păduri" (*erdö elü*), deci Ultrasilvana, care apoi se va numi Transsilvania. Vechea denumire ungară a fost preluată de români în forma Ardeal, pe când saşii în germană, apoi şi slavii în traducere au folosit în secolul al XIII-lea numele Siebenbürgen, respectiv Sedmogradsko.

În perioada aceasta au fost redactate numeroase documente şi unele cronici, dintre care însă, din cauza numeroaselor tulburări politice interne şi internaţionale, s-au păstrat relativ puţine: din secolul al XI-lea se păstrează doar patru documente. De aceea şi etniile Transilvaniei sunt menţionate relativ târziu faţă de momentul prezenţei lor istorice în acest spaţiu. Aceeaşi este situaţia şi cu privire la diferitele „ţări", comitate, scaune şi districte, care pot fi mai vechi faţă de prima menţiune documentară păstrată. Cu privire la cuprinderea acestor unităţi administrative, ca şi despre domeniile cetăţilor care aparţineau puterii regale, multe dintre ele cercetate şi arheologic, s-au putut formula doar ipoteze. Faţă de teritoriile Europei Centrale şi ale Imperiului Bizantin, între care se situează geografic Transilvania, secolele XII-XIII sunt mai bine cunoscute azi datorită unor cercetări în ştiinţele auxiliare (arheologie, lingvistică, toponimie ş.a.), care însă, prin natura lor, nu pot înlocui izvoarele scrise. Materialele arheologice de valoare (monede, arme şi podoabe) puteau circula dintr-o ţară într-alta, multe dintre ele având altă origine decât locul de descoperire, dar permit datări de situri arheologice destul de apropiate în raport cu data confecţionării lor.

Deşi cucerirea Transilvaniei, dinspre vest, pe Someş şi Mureş în sus, nu era încheiată, regalitatea ungară începe în secolul al XII-lea să se ocupe tot mai intens de organizarea Transilvaniei intracarpatice, proces care coincide cu oprirea năvălirilor triburilor turanice (pecenegi, uzi şi cumani), cu mutarea secuilor la margine, cu aşezarea saşilor şi a cavalerilor teutoni. Termenii de voievozi, duci, comiţi, desemnându-i pe cei aflaţi în

fruntea unor organizații teritoriale, arată, prin înseşi originile latină şi slavă ale cuvintelor, că, pe de o parte, regalitatea ungară a preluat unele funcții de demnitari, lipsind un „plan" de integrare a diferitelor populații şi teritorii, intențiile puterii centrale adaptân-du-se realităților locale şi necesităților politice. Până la sfârşitul secolului al XIII-lea, țara a rămas în cea mai mare parte împădurită şi slab populată. Sub raport etnic, în ciuda unor pomeniri târzii ale slavilor, ei dispăruseră ca etnie, lăsând în limbile română şi maghiară unele toponime adaptate; absența altor toponime slave în graiurile săseşti este dovada absenței slavilor în Transilvania secolului al XII-lea.

În întregul teritoriul cucerit de maghiari se aflau populații mai vechi, slave şi romanice, care sub raport politic se aflau într-o fază incipientă de organizare. În încercarea lor de a administra vastul teritoriu cucerit, regii arpadieni au păstrat uneori vechea organizare voievodală, cum s-a întâmplat şi în Transilvania intracarpatică. Un „comes de Bellegrat" (Bălgrad) amintit în 1097 este probabil aceeaşi persoană amintită în 1111 ca „Mercurius princeps Ultra Silvanus". Primul voievod propriu-zis, numit întotdeauna de rege, apare documentar în 1199, iar apoi tot mai frecvent. Numirea a cinci voievozi în Transilvania până în 1206, care pe la 1200 mai poartă şi titlul de comiți de Alba Transilvană (-Iulia), titlu ce ulterior va dispărea, arată dependența lor de puterea centrală, cu foarte puține excepții toți fiind unguri. Voievodul instalat la Alba-Iulia avea atribuții administrative, juridice şi militare; în 1177, Gallus era „comes Albensis Ultrasilvanus", dar mai era încă în 1214 „Voiuoda comes de Doboka".

Sub raport politic-militar, Transilvania, ca şi Ungaria, putea face față în a doua jumătate a secolului al XII-lea unor invazii de jaf ale popoarelor din stepele răsăritene, dar nu şi armatei imperiale bizantine. Frecvente confruntări dintre Imperiul Bizantin şi Ungaria, desfăşurate la sud şi nord de Dunăre, sunt întrerupte de perioade de colaborare şi chiar de alianțe dinastice, îndreptate împotriva slavilor din Balcani şi a migratorilor târzii veniți din răsăritul Europei.

În anul 1166, împăratul Manuel I a pornit cu armata sa de la Dunărea de Jos în direcția Transilvaniei. Efectivele, comandate de Leon Vatatzes, cuprindeau şi un însemnat număr de valahi şi au pătruns, probabil prin trecătoarea Oituz, în „țara hunilor" (a ungurilor), unde au provocat mari distrugeri, luând cu ei numeroşi prizonieri şi cai. Niketas Choniates notase atunci: „Marea sa armată a cuprins printre alții şi o mare masă de valahi, care spun că ar fi descendenții unor colonişti din Italia". Din această mențiune deducem în primul rând faptul că „vlahii" erau conştienți, după un mileniu, că sunt urmaşi ai coloniştilor romani. Dar această primă mențiune a venirii în Transilvania a unui număr mare de români nu înseamnă că n-au existat români înainte de 1166 aici, după cum nu se face nici o mențiune că ei şi numai ei din armata bizantină ar fi rămas în interiorul arcului carpatic. Dacă am admite teoria imigrării românilor (eventual ca prizonieri?) în 1166, ar fi imposibil ca ei să fie amintiți în zone atât de mari, în interiorul şi în afara Carpaților, în documentele şi cronicile veacului al XIII-lea - anume deja în a treia generație.

O altă expediție de pedepsire a ungurilor a pornit din Vidin, condusă de Ioannes Dukas, care a intrat dinspre Banat, prin Poarta de Fier a Transilvaniei sau prin Valea Jiului, în „țara hunilor", unde a distrus numeroase sate mari şi a luat cu sine o pradă bogată, informează Ioannes Kinnamos. Credem că aceste sate mari, situate la nord de un teritoriu primejdios, nelocuit, se aflau în Hațeg şi pe Mureşul Mijlociu, unde locuiau probabil mulți români, mai puțini la număr fiind probabil ungurii şi secuii aflați la nord de Olt, de-a lungul prisăcilor, pe când aşezarea saşilor de abia începuse la mijlocul veacului al XII-lea. Nici în 1166 şi nici cu prilejul altor expediții bizantine în nordul Dunării nu s-a inițiat o „colonizare" semnificativă de români balcanici în Transilvania, fiind mai degrabă posibilă

- dar nu dovedită - plecarea unor români din Transilvania în perioada cuceririi maghiare, urmată de aşezarea aici de populaţii privilegiate de regalitate (secui, saşi, cumani ş.a.).

Fără a dispune de suficiente date certe din secolul al XII-lea, cele datând din veacul următor nu evidenţiază plecarea masivă a unor etnii din Transilvania la sud şi est de Carpaţi. Datorită densităţii scăzute în Europa Central-Răsăriteană, factorul uman era esenţial şi pentru Ungaria arpadiană, care era interesată în atragerea locuitorilor maghiari de partea puterii centrale, prin privilegii legate şi de convertirea la catolicism, dar şi în atragerea unor colonişti din Occident, experimentaţi în meserii, minerit şi negoţ. Şi într-adevăr, cu excepţia marii aristocraţii, care era exclusiv maghiară, în Ungaria arpadiană găsim membri ai tuturor populaţiilor în toate straturile sociale, ponderea fiind strâns legată şi de locul de habitare a diferitelor etnii. După experienţele mai mult nefaste de până la mijlocul secolului al XI-lea, Ungaria se numără printre ţările „tolerante" până la dispariţia dinastiei arpadiene la începutul veacului al XIV-lea.

Un rol important pentru cunoaşterea dezvoltării economice, artistice şi culturale din secolele XII-XIII îl au săpăturile arheologice care au însoţit de peste un veac strădaniile istoricilor de a completa izvoarele scrise. Nu a existat niciodată un plan sistematic de cercetare arheologică medievală pe teritoriul Transilvaniei, deşi cercetările au fost destul de ample, scăzând însă în intensitate în ultimul deceniu. Prioritare au fost cercetările de salvare în centre istorice urbane, la diferite fortificaţii, construcţii ecleziastice şi profane cerute de anumite proiecte de restaurare. Pe lângă asemenea săpături de primă necesitate, săpăturile din Transilvania au fost efectuate în funcţie de interesele ştiinţifice ale arheologilor.

În timp ce armele pot fi mai uşor datate, uneori şi podoabele, uneltele şi ceramica au putut fi atribuite unui secol sau altuia doar când erau în asociaţie cu monede, lucru destul de rar întâlnit. De aceea şi atribuirile etnice sunt de cele mai multe ori îndoielnice, când nu se cunosc mai exact împrejurările istorice sau date din documente. În ceea ce priveşte secolele XII-XIII, s-a putut dovedi că în Transilvania a sporit în mod considerabil numărul aşezărilor, inclusiv în depresiunile cu o climă mai puţin prielnică, datorită şi colonizărilor cu maghiari, secui şi germani. Chiar dacă la sfârşitul mileniului I şi până la 1300 nu reuşim să efectuăm atribuiri etnice, observăm, în schimb, că Transilvania avea o densitate de locuire comparabilă cu cea din ţările vecine. Dacă monumentele ecleziastice ale populaţiilor nou-venite în Ardeal sunt mai numeroase în epoca romanicului, nu înseamnă că populaţia românească a lipsit deoarece până în secolul al XIII-lea nu cunoaştem biserici de piatră ale sale sau datarea lor este nesigură.

5. Aşezarea saşilor şi a cavalerilor teutoni

AŞEZAREA SAŞILOR ŞI a cavalerilor teutoni în Transilvania constituie o parte dintr-un amplu proces de colonizare germană în centrul şi răsăritul Europei, ce s-a desfăşurat în secolele X-XIV din Austria până în Ţările Baltice, din Olanda de azi până în părţile sud-slave ale Imperiului Bizantin. Cauzele, desfăşurarea şi mai cu seamă rezultatele acestei colonizări desfăşurate în vreo 20 de provincii istorice sunt multiple şi foarte diferite, urmând să ne rezumăm doar la Ungaria în general şi la Transilvania în special.

Motivele pentru plecarea din apusul Europei în răsăritul continentului sunt aproape aceleaşi care au determinat participarea la cruciadele occidentalilor spre Palestina, desfăşurate în secolele XI-XIII. Diferenţa constă doar în aceea că la colonizarea în Europa Est-Centrală ponderea germanilor este precumpănitoare. Micşorarea feudelor în Ţările de

Jos (Olanda, Belgia şi Luxemburg) şi în teritoriile renane, aflate în Imperiul Romano-German, a stârnit dorința nobilimii de a găsi noi domenii; înrăutățirea situației sociale a țăranilor cu *mau*sus-uri (sesii) mereu subîmpărțite şi obligații sporite față de biserică şi stat şi dorința meşteşugarilor specializați de găsire a unor noi piețe de desfacere au făcut ca la aşezarea germană în Est să participe colonişti din toate straturile sociale.

În ceea ce priveşte regalitatea ungară, ea a urmărit prin colonizare creşterea numărului de contribuabili şi o mai eficientă apărare a Transilvaniei, saşii completând, alături de secui, mutați la mijlocul veacului al XII-lea în sud-estul voievodatului, linia de apărare în zonele de miazăzi şi răsărit.

Cea mai veche mențiune privind plecarea unui colonist din Apus datează din 1103, când Anselm de Braz (Braz - azi localitate în Belgia) a plecat cu fiii săi undeva în „Ungaria."[16] Nu se poate dovedi că acest Anselm s-a aşezat la *Broos*, numele german al Orăştiei, deşi o colonizare germană timpurie în apropiere de Alba-Iulia, ce devenise reşedință voievodală şi episcopală, este verosimilă. Oricum, la vânzarea pământurilor sale, Anselm prevăzuse şi clauza ca, la o eventuală întoarcere, el să poată primi de la cumpărătorul suprafețelor vândute, contra aceleiaşi sume de bani primite de mănăstire, sesia vândută. Anselm şi fiii săi nu s-au întors, lăsând acasă o fată căsătorită. Mențiunea din 1103 arată că în apusul Imperiului German se ştia de posibilitatea emigrării în Ungaria, dialectele săseşti arătându-ne că în vestul Germaniei, al Belgiei şi în nord-estul Franței se afla epicentrul emigrării spre țări din răsăritul Europei. În 1148 a emigrat Hezelo din Merkstein (lângă Aachen)[17] în Ungaria, după ce vânduse averea sa mănăstirii Klosterrath; el pleca deci dintr-un loc apropiat de localitatea Braz, de unde emigrase Anselm.

Emigrarea în Transilvania, datată în esență în timpul regelui Geza al II-lea (1141-1162), mai cu seamă în a doua parte a domniei sale, nu este cunoscută în amănunt, dar stabilirea în 1148 a lui Hezelo în Ardeal nu este exclusă, ea având loc în timpul Cruciadei a II-a în Orient.

Dacă teritoriile de origine ale saşilor şi cronologia aşezării lor în Transilvania nu sunt cunoscute în amănunt, cercetarea având la dispoziție doar unele indicii indirecte, în schimb se cunoaşte mai bine situația lor de aici, datorită unor documente datate. Majoritatea saşilor s-au aşezat în fâşia Orăştie-Baraolt (în satul Drăuşeni), începând cu mijlocul secolului al XII-lea până în secolul al XIII-lea. Forma alungită a acestei fâşii, cu o lățime ce cuprindea doar câteva sate la nord de Munții Orăştiei, ai Sebeşului, ai Cibinului şi de râul Olt, arată clar că este vorba de o linie de apărare care, după unele documente, toponimice şi alte indicii, a fost preluată de la secui. Acest schimb de populații ordonat de rege arată că saşii deținеau rolul de aliați ai puterii centrale împotriva marii nobilimi şi a năvălitorilor ce vroiau să pătrundă în interiorul arcului carpatic.

În ceea ce priveşte cronologia aşezării saşilor, cercetătorii apreciază că tot pe la mijlocul veacului al XII-lea a început să fie colonizată zona Bistriței, care era tot teritoriu regal, deci direct dependent de puterea centrală. Singurul act de colonizare germană propriu-zis a fost cel acordat de regele Andrei al II-lea ordinului cavalerilor teutoni în Țara Bârsei şi în unele enclave din jur. Aceste teritorii au fost colonizate de regii Ungariei pe teritoriul aflat sub stăpânirea lor directă.

---

[16] Textul în W. Wattenbach, *Ein Streifzug durch den Ardennerwald,* în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde,* Hermannstadt, 1854, p. 81-87.

[17] *Annales Rodense,* în *Monumenta Germaniae Historica,* vol. XVI, Hannover, 1859, p. 720.

În sud-estul Transilvaniei, secuii au format o comunitate deosebită, cu resturi de orânduiri patriarhal-gentilice, regalitatea atribuindu-le privilegii în schimbul apărării păsurilor peste Carpaţi împotriva invadatorilor străini. În secolul al XII-lea, ei erau deja maghiarizaţi, fiind apoi împărţiţi în trei stări sociale (secuii fruntaşi, călăreţii şi pedestraşii) echivalente cu organizarea lor militară, consemnată abia în secolul al XIV-lea. Din faţa prisăcilor, pe o anumită porţiune, cum a fost fâşia Orăştie-Drăuşeni, în Ţara Bârsei şi în alte zone, regele a evacuat orice fel de populaţie, pentru securitatea regatului. Asemenea fâşii, temporar nelocuite, sistem aplicat deja de romani în antichitate, erau numite „terra deserta" sau „terra deşerta et inhabitata", ele fiind ulterior, o dată cu extinderea cuceririlor, repopulate. Aceşti termeni - părţi „pustii şi nelocuite" - nu trebuie înţeleşi în sensul că populaţia românească ar fi lipsit din Ardeal sau ar fi izgonită din ţară, ci doar în sensul unor măsuri temporare necesitate de apărarea limitelor regatului, indiferent de direcţia de extindere a acestuia.

Este cunoscut faptul că regii primei şi singurei dinastii de origine ungară, a Arpadienilor, care a domnit până în 1301 în Ungaria, au fost toleranţi faţă de toate populaţiile găsite în întinsele teritorii cucerite, la care s-au adăugat colonişti ca secuii, saşii, cumanii, membri ai ordinelor cavalereşti (teutoni şi ioaniţi) şi alţii, care, fiecare în parte, au trăit după drepturi separate, după privilegii deosebite care exprimau atât interesele regalităţii sau ale unei alte instituţii înalte, laice sau religioase, cât şi ale unei etnii într-o zonă bine precizată.

Ca atare, constituie o iluzie teza că saşii s-au aşezat în secolele XII-XIII în enclave locuite de români. Diploma andreiană de la 1224 acordată saşilor din fâşia Orăştie-Baraolt prevedea ca saşii să folosească „pădurea românilor şi pecenegilor" împreună cu aceştia, iar Ţara Bârsei, acordată ordinului cavalerilor teutoni, se mărginea cu „ţara românilor" (*terra Blacorum*). Înalţii potentaţi au repliat aşezările diferitelor populaţii în funcţie de interesele lor, dar în privilegiile acordate saşilor în secolele XII-XIII nu este vorba de obşti săteşti mixte, la început fiecare etnie locuind - de plăcere sau silit - în obşti diferite. Respectându-se dreptul cutumiar al diferitelor etnii, combinat desigur cu interesele puterii centrale, având deci „constituţii medievale" diferite, lipsea o „convieţuire frăţească" în aceleaşi localităţi, cum a dorit s-o „dovedească" istoria marxistă uniformizantă.

Privilegiile acordate saşilor începând cu secolul al XIII-lea sunt acordate numai lor; răzbate, desigur, un exclusivism de habitare al saşilor, care începând cu epoca modernă le va fi fatal, ei locuind în enclave separate de români, unguri şi secui. Puteau fi vecini (obştile săteşti putând fi vecine), dar nu în aceeaşi obşte.

După aşezarea saşilor în zona Orăştie-Drăuşeni, în districtul Bistriţei şi după donarea Ţării Bârsei ordinului cavalerilor teutoni, urmată de aşezarea de familii ţărăneşti şi de meşteşugari, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea şi în secolul următor la provincia Sibiului se va ataşa Sighişoara, în Două Scaune (Mediaş şi Şeica) se vor aşeza saşi în sate supuse episcopului Transilvaniei, iar în Podişul Secaşelor şi în zona dintre Târnave, populaţiei existente, în speţă celei româneşti, i se vor adăuga comunităţi săseşti, supuse deopotrivă nobilimii maghiare şi greavilor saşi aflaţi în curs de a deveni nobili şi de a se maghiariza. Acest din urmă proces este similar cu cel prin care au trecut o parte a cnezilor şi voievozilor români.

La începutul secolului al XIII-lea a fost ridicată mănăstirea cisterciană de la Cârţa, în sudul Oltului (azi judeţul Sibiu), o parte a Ţării Făgăraşului fiind „golită de români", sub cistercieni ajungând mai multe sate săseşti de la nord de Olt.

Conchidem că aşezarea saşilor a avut loc în zone strategice preluate de la secui,- unde saşii vor avea privilegii exclusive, fără a domina alte etnii (provincia Sibiului,

districtele Bistrița şi Braşov), pe când în celelalte teritorii colonizate mai târziu obştile săseşti se vor învecina cu cele româneşti sau ungureşti. Interiorul Transilvaniei intracarpatice a fost colonizat cu unguri, secui şi saşi, rămânând aici şi obşti româneşti, pe când în depresiunile mărginaşe ale Ardealului locuiau în majoritate români, doar în zone miniere şi strategice mai importante locuind şi colonişti de altă origine.

Saşii din „Altland" (viitoarele scaune Sibiu, Nocrich şi Cincu) au obținut confirmarea pentru o prepozitură proprie la sfârşitul secolului al XII-lea, subordonată direct arhiepiscopiei din Strigoniu (Esztergom), la care se vor adăuga şi alte enclave săseşti, fiind exclus orice amestec al episcopului transilvan. Privilegiile acordate saşilor de rege sau de voievodul transilvan unor regiuni colonizate succesiv cu germani sunt de fapt rezultatul unor tratative purtate de clerici şi mai ales de comiți germani şi valoni cu reprezentanții monarhului. Asemenea tratative a purtat în 1147 regele Béla al IV-lea cu participanți apuseni la Cruciada a Doua în Orient. Aflând de doleanțele cruciaților, regele i-a invitat să se aşeze pentru totdeauna în Ungaria şi nu este exclus ca Hezelo din Merkstein să fi emigrat în Ungaria ca urmare a acestei invitații.

Toate grupurile de colonişti germani au primit pe rând privilegii, destul de diferite, în funcție de emitentul actului şi de doleanțele coloniştilor. Cele mai largi drepturi le-a obținut comunitatea săsească din fâşia Orăştie-Baraolt (Baraolt este un nume de hotar al comunei Drăuşeni - Borlten) în anul 1224, de la regele Andrei al II-lea, după ce se pierduse actul lui Geza al II-lea, inițiatorul colonizării în Ardeal. Dată fiind importanța acestui act pentru istoria saşilor şi a Transilvaniei în general, în cele ce urmează vom reda principalele articole ale acestui privilegiu, în interpretarea noastră de astăzi.[18]

1. Toți locuitorii dintre Orăştie şi Baraolt, inclusiv ținutul secuiesc al Sebeşului şi regiunea Drăuşeni, să formeze o entitate politică, având în fruntea sa un jude regal. Totodată se desființează toate comitatele, în afară de cel al Sibiului.

După eşecul răscoalei saşilor din 1324, îndreptată împotriva voievodului transilvan care le nesocotea drepturile, se abrogă constituția comitatelor, provincia Sibiu împărțindu-se în şapte scaune (judecătoreşti), plus scaunul principal Sibiu. In fruntea fiecărui scaun se află un jude regal, ca reprezentant al regelui, judele Sibiului având ulterior cele mai mari prerogative. Inițial, juzii au fost numiți de către rege; începând din 1464 însă, ei au fost aleşi de cetățenii cu drepturi depline ai scaunului, urmând să fie confirmați de către rege. După introducerea constituției scăunale, judele regal a fost dublat de un jude scăunal ca jude al poporului. Aceste scaune erau: Orăştie, Sebeş, Miercurea, Sibiu, Nocrich, Cincu, Rupea şi Sighişoara.

2. Comunitățile de colonişti (comunele) au dreptul să-şi aleagă singure juzii (primarii), pe care judele regal are voie să-i confirme doar dacă aceştia locuiesc permanent în scaunele respective.

3. Saşii provinciei Sibiu sunt obligați să-i plătească regelui, anual, suma de 500 de mărci de argint, după unitatea sibiană bazată pe denarul de Köln.

4. Provincia Sibiu trebuie să contribuie cu 500 de ostaşi înarmați la expedițiile regale din cuprinsul regatului; în afara regatului, doar cu 100; dacă regele nu conduce personal oastea, atunci doar cu 50 de oşteni.

5. Comunitățile de colonişti au dreptul de a-şi alege singure preoții. Aceştia primesc de la enoriaşii lor decima, din care cedează un sfert episcopului. În comunele cu locuitori ce nu trăiesc după dreptul coloniştilor apuseni, decima îi revine în

[18] *Ub.*, vol. I, p. 34-35.

întregime episcopului. Acesta numeşte clericii locali, pe care îi plăteşte cu un sfert din decimă.

6. În continuare, regele dispune ca locuitorii provinciei Sibiu să nu fie judecați decât de către el însuşi sau de judele regal instalat de el, şi numai după cutuma lor. La judecata regală erau chemați doar cei a căror cauză nu putea fi rezolvată de către propriul jude (local sau scăunal).

7. Regele Andrei al II-lea conferă coloniştilor dreptul de a folosi pădurea vlahilor şi bisenilor (pecenegilor) împreună cu aceştia. Este probabil vorba de regiunile împădurite aparținând cetăților de hotar Tălmaciu şi Sălişte.

8. Pădurile şi apele, a căror exploatare este dreptul regelui, sunt date spre liberă folosință atât săracilor, cât şi bogaților.

9. Regele dispune pentru toate timpurile ca nici un ținut din provincia Sibiului să nu fie cedat vreodată unui senior. În cazul încălcării acestui drept, coloniştii sunt datori să protesteze imediat şi sunt îndreptățiți să-şi impună drepturile.

10. În final, se prevede ca negustorii provinciei Sibiu să fie scutiți de dări în întregul Regat Maghiar, iar târgurile ținute pe teritoriul lor să fie scutite de vămi.

Libera alegere a dregătorilor, excluderea nobilimii de la locuirea în cadrul grupului respectiv şi circulația cu mărfuri prin întregul regat fără plata vămilor nu sunt întâmplătoare. Ele ne arată marile pericole ce pândeau obştea liberă, cum se întâmplase în Apus, lipsa iobăgiei fiind dreptul principal obținut. Dar faptul că nu țăranii au fost hotărâtori în obținerea privilegiului, ci meşteşugarii şi negustorii, care cereau libera circulație a mărfurilor, ne sugerează primul indiciu al viitorului proces de urbanizare în Transilvania.

În vremea lui Andrei al II-lea (1205-1235) se încheie cucerirea Transilvaniei de către Ungaria prin acordarea Țării Bârsei ordinului cavalerilor teutoni.[19]Acest ordin, ca şi altele create în timpul cruciadelor desfăşurate pentru cucerirea Palestinei în favoarea creştinătății, datând din anul 1190, era militar şi totodată călugăresc. El urmărea să lupte împotriva necredincioşilor de orice neam, dar şi împotriva ortodocşilor, considerați eretici, cum dovedise şi Cruciada a IV-a, care a avut ca urmare cucerirea Constantinopolului şi a unei bune părți din Imperiul Bizantin în 1204 de către feudalitatea Europei Apusene, în alianță cu oraşele-porturi italiene. Având sediul la Acra la începutul secolului al XIII-lea, ordinul teuton a primit numeroase danii în Germania, fiind însă subordonat mai mult papalității decât puterii laice din diferitele țări. Pentru apărarea Transilvaniei de Sud-Est, Andrei al II-lea şi maestrul ordinului teuton au încheiat, în 1211, o înțelegere prin care cavalerii teutoni primeau Țara Bârsei împreună cu largi libertăți, ei fiind scutiți de plata vămilor, având voie să folosească bogățiile solului şi ale subsolului, putând construi oraşe şi fortificații de lemn ş.a. Ca şi coloniştii saşi, cavalerii teutoni erau supuşi direct regelui, şi nu voievodului transilvan. În 1222 ei primesc un nou privilegiu, prin care puteau trece fără plata vămilor prin zonele locuite de români şi secui, putând construi şi cetăți de piatră. În cadrul misiunii catolice promovate de ordin, sunt demne de amintit: înființarea episcopiei Milcoviei sau a cumanilor în exteriorul Carpaților, colonizarea cu germani a 15 localități în Țara Bârsei, dar mai cu seamă zădărnicirea atacurilor cumane prin trecătorile din Curbura Carpaților.

Dar ordinul teuton nu s-a ținut de înțelegerile încheiate cu regele Andrei al II-lea, tinzând să lărgească teritoriul primit şi să obțină libertatea de acțiune, recunoscând doar

[19] *Ibidem,* p. 11-12.

autoritatea papalității. Crescând tensiunea între ordin şi rege, acesta s-a decis să-l izgonească din regat. Importantă ni se pare şi data emiterii diplomei pentru saşii din provincia Sibiului după 30 noiembrie 1224, suveranul folosindu-i pe aceştia împotriva cavalerilor. Este posibil ca, în afara armatei regale, la izgonirea cavalerilor din reşedința ordinului, Marienburg (Feldioara), şi din alte patru fortificații să fi participat chiar şi saşii din Țara Bârsei. Ulterior, acest ordin va fi aşezat pe țărmul Mării Baltice, în Mazovia, unde va lupta împotriva pruşilor păgâni şi a popoarelor baltice, aici teutonii creându-şi un stat propriu, ce avea să ducă războaie continue împotriva vecinilor. Saşii şi-au continuat traiul în Țara Bârsei, în locul Feldioarei reşedința lor devenind Braşovul.

Către mijlocul veacului al XIII-lea, Transilvania se afla în plină ascensiune economică, proces la care au participat toate etniile, în ciuda diferențelor uneori foarte mari dintre statutele lor social-juridice. Evoluția economică a Transilvaniei, în agricultură, meşteşuguri, minerit şi negoț, a fost însă brusc întreruptă de invadatori necunoscuți până atunci.

6. Invazia mongolă

LA SFÂRŞITUL SECOLULUI al XII-lea şi la începutul celui următor, în Asia Centrală s-a format o puternică uniune de triburi ce se afla pe cale de a deveni stat, lucru realizat de Temugin sau Ginghis-Han, care i-a înfrânt mai întâi pe şefii triburilor mongole sau tătare, pentru ca în anul 1206 să devină mare-han al Imperiului Mongol. Având o armată puternică, mongolii vor porni la cuceriri în Asia şi, aproape concomitent, spre Europa, jefuind şi prădând zeci de popoare, dominația lor întinzându-se, spre sfârşitul secolului al XIII-lea, de la Carpați până la Oceanul Pacific, formând cea mai mare stăpânire din câte a cunoscut omenirea. În 1211 tătarii au început să cucerească China, stat aflat pe o treaptă de civilizație superioară lor, ca şi majoritatea țărilor din răsăritul Europei. În 1223 a avut loc bătălia de la Kalka dintre mongoli şi ruşi, cei din urmă fiind sprijiniți şi de triburi cumane. Retragerea cumanilor din luptă a determinat o gravă înfrângere a ruşilor, care nici ei nu erau uniți.

Sub Batu şi Subotai, tătarii reiau cuceririle spre vest în 1236, supunând pe rând cnezatele ruseşti, după care a venit rândul cumanilor. Aceştia s-au putut retrage, în parte, din calea mongolilor în Imperiul Bizantin, unii dintre ei fiind aşezați în diferite regiuni ale Ungariei, promițând regelui Béla al IV-lea supunere şi adoptarea creştinismului de rit catolic. În 1236-1237, Batu-Han întemeiază puternicul stat al Hoardei de Aur, ce va deține, secole de-a rândul, controlul asupra regiunilor europene de la est de Carpați. În 1240 a fost cucerit cel mai important oraş al ruşilor, Kievul, iar apoi cnezatele Volhiniei şi Haliciului (1241). După una din cronicile ruseşti, mongolii i-au silit la colaborare şi pe bolohoveni, deci pe românii ce trăiau în răsăritul Carpaților.

În timp ce chinezii au rezistat câtva timp la adăpostul Marelui Zid, popoarele din răsăritul Europei nu aveau forța necesară pentru a se opune cu succes mongolilor. Cu vreo 200.000 de luptători, aceştia au pornit în mai multe direcții, pentru a învălui diferitele popoare concomitent, ele neavând posibilitatea de a colabora. Una din oşti a străbătut Polonia spre vest, la 9 aprilie 1241 învingându-i pe polonezi şi pe germani la Liegnitz, în Silezia, după care a străbătut spre sud Regatul Boemiei. A doua oaste a pornit din Halici direct spre Ungaria, ajungând la sfârşitul lunii martie la Buda. Cel de-al treilea corp de oşti a pornit spre vest străbătând nordul Moldovei, sub comanda lui Kadan, pătrunzând apoi

în Transilvania, distrugând tot ce i-a ieşit în cale, mai ales aşezările cu populaţie mai numeroasă, încă neîntărite. Această oaste a cucerit aşezarea minieră Rodna, apoi Dejul, Clujul şi Oradea, îndreptându-se spre centrul Ungariei. Altă oaste a parcurs Moldova de la nord la sud, distrugând episcopia cumanilor. (Informaţiile privind întâmplările din Moldova şi Transilvania au fost descrise destul de amănunţit de canonicul Rogerius de la Oradea.) După o scurtă oprire în sudul Moldovei, această unitate mongolă a trecut pasul Oituz (numit şi Pasul Tătarilor), unde secuii şi românii au opus zadarnic rezistenţă, ajungând astfel şi în sudul Transilvaniei. A urmat rândul saşilor, tătarii ocupând Braşovul, la 31 martie 1241, în aceeaşi zi în care a fost distrusă Rodna. În faţa acestui plan de cucerire bine întocmit şi aplicat, voievodul Transilvaniei a încercat zadarnic să opună o oaste strânsă în grabă. La 11 aprilie a fost cucerit Sibiul, unde au fost ucişi o sută de oameni, urmat de Sebeş, Alba-Iulia, Orăştie şi Arad, tătarii urmându-şi drumul în direcţia Budei, o altă parte dintre ei trecând în Ţara Românească, românii de aici încercând zadarnic să le reziste. (Ei sunt numiţi românii negri, deoarece locuiau în ţara numită de izvoarele orientale Cumania Neagră.) Şi de aici tătarii s-au îndreptat apoi spre Ungaria.

După cum arată Rogerius în lucrarea sa *Carmen* miserabile, Regatul Ungar nu era pregătit pentru o asemenea acţiune concertată a mai multor oşti tătare ce urmau să se strângă la Buda. Nobilimea ungară nu era unită în jurul regelui pentru a participa la luptă, fiind nemulţumită atât de îngrădirea privilegiilor ei, cât şi de aşezarea cumanilor în Ungaria, hotărâtă de rege. Papalitatea şi împăratul romano-german, aflându-se într-o luptă de durată pentru supremaţie în Europa Apuseană, nu s-au angajat să sprijine Ungaria împotriva mongolilor. La Mohi, pe râul Sajó, un afluent al râului Tisa, la 11 aprilie 1241 ungurii au suferit o înfrângere totală, la luptă lipsind o bună parte a nobilimii maghiare.

La întoarce, în 1242, o oaste comandată de Batu a străbătut iarăşi Transilvania, devastând-o, în timp ce tătarii conduşi de Kadan au pustiit regiunile din sudul Dunării până în Dalmaţia. Peste tot unde au ajuns tătarii în Europa, cavaleria lor uşoară şi rapidă şi-a dovedit superioritatea faţă de cavaleria grea în armuri a nobilimii apusene. Având o mare rază de acţiune, tătarii puteau distruge într-o singură zi zone întinse. În centrele urbane incipiente numărul locuitorilor scăzuse la nivelul satelor, cea mai mare parte a gospodăriilor fiind distruse; foarte mulţi oameni au fost omorâţi sau luaţi în captivitate.[20]

La răsărit şi la sud de Carpaţi, ca şi în Bulgaria, mongolii îşi vor exercita dominaţia directă; au părăsit Polonia, Ţările Baltice, Ungaria şi Transilvania, rămânând însă mereu o ameninţare şi invadând ulterior, în colaborare cu turcii otomani, în repetate rânduri Transilvania.

7. Transilvania până la sfârşitul veacului al XIII-lea

INCLUSĂ PÂNĂ LA începutul secolului al XIII-lea în Ungaria arpadiană, Transilvania avea să evolueze într-un ritm apreciabil pe drumul parcurs de statele europene mai vechi. Şi aici, regele şi-a păstrat dreptul de stăpânire superioară asupra pământului, din care donează cea mai mare parte nobilimii laice, instituţiilor religioase, secuilor şi saşilor, o bună parte - mai ales în depresiunile de margine ale Ardealului - rămânând în stăpânirea cnezilor şi

[20] Rogerius, *Carmen miserabile,* în *Scriptores Rerum Hungaricarum,* ed. E. Szentpétery, vol. II, Budapest, 1938, *passim.*

voievozilor români. În nobilime se încadrau şi „iobagii castrelor" regale, deci o nobilime de funcţii.

Obştile ţărăneşti aveau obligaţii mereu sporite, foarte diferenţiate în funcţie de organizarea administrativ-juridică, de diferite privilegii.

Polarizarea dintre nobilime şi ţărănime se afla în secolul al XIII-lea doar la început; toţi ţăranii aveau obligaţii faţă de stăpânii lor, faţă de biserică şi de stat, deocamdată neputându-se vorbi de o iobăgie clasică, majoritatea obştilor fiind libere din punct de vedere juridic, după cum vor rămânea libere obştile săseşti de pe teritoriul regal.

Din secolul al XIII-lea şi până în secolul al XVI-lea, când Principatul Transilvaniei se desprinde din Ungaria medievală, cel mai mare număr de nobili în Ardeal erau cei maghiari, ei având şi cel mai mare număr de ţărani aserviţi, iobagi.

În părţile Aradului, Zarand, Maramureş, Haţeg, Amlaş, Năsăud şi Făgăraş, românii nu erau propriu-zis iobagi, ci ţărani cu obligaţii individuale şi colective, ce se aflau social şi juridic deasupra iobagilor de pe domeniile comitatelor. Românii aveau sesiile lor, cum aveau şi ţăranii saşi şi maghiari, starea lor socială fiind şi ea foarte diferenţiată.

Afirmaţia istoricilor moderni ai românilor, că iobagii din Transilvania erau în majoritate români înainte de secolul al XV-lea, constituie o legendă născută în toiul luptelor de emancipare socială şi naţională.

Satele erau mici în secolul al XIII-lea, cele mai multe fiind locuite de mai puţin de 50 de familii. Încă înaintea formării oraşelor a survenit invazia tătară, densitatea populaţiei scăzând sensibil. Regele Béla al IV-lea a iniţiat mai multe măsuri pentru refacerea ţării, printre ele numărându-se noi colonizări cu germani după anul 1242 şi aşezarea, în 1247, a ordinului cavalerilor ioaniţi,[21] cu scopul de a apăra Banatul şi sud-vestul Ardealului în faţa primejdiei unor noi invazii mongole, dar şi de expansiune spre răsărit în „Cumania" şi în Ţara Românească. Ioaniţilor li s-a dăruit Ţara Severinului până la râul Olt. Numărul cavalerilor ioaniţi se pare că a fost foarte redus, iar colonizarea lor a avut un rezultat neînsemnat. În actul de donaţie sunt amintite mai multe voievodate româneşti aflate la sud de Carpaţi, dintre care este posibil ca voievodul Litovoi să fi stăpânit şi în Ţara Haţegului, pe când Seneslau din Muntenia a avut în posesiune şi o parte a Ţării Făgăraşului. Nu este exclus ca ideea donării Amlaşului şi Făgăraşului domnitorilor Ţării Româneşti în secolul al XIV-lea să fie o continuare a stăpânirilor din veacul anterior. În ciuda creşterii populaţiei din Transilvania şi a unor măsuri de apărare a graniţelor şi trecătorilor de peste Carpaţi, în 1285 Transilvania a fost din nou devastată de tătari.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea se măreşte suprafaţa defrişată a pădurilor pentru dobândirea de noi suprafeţe agricole. Acest proces s-a desfăşurat în paralel cu procesul de specializare a unor meşteşugari desprinşi din starea ţăranilor. Aceştia participă la ridicarea unor cetăţi, biserici, curţi nobiliare şi cneziale, a unor turnuri-locuinţă ale greavilor saşi. Această desprindere a meşteşugarilor de ţărănime s-a putut observa mai cu seamă prin materialele arheologice de mai bună calitate descoperite la numeroase monumente în cursul cercetărilor. Datorită specializării meşteşugarilor a început să apară o piaţă internă, formându-se o serie de târguri în localităţi ce aveau rolul de reşedinţă administrativă sau centru ecleziastic. Schimbul de produse, efectuat tot mai mult între ţărani şi meşteşugari pe bază de monede, ne arată că spre sfârşitul veacului al XIII-lea a fost depăşită etapa propriu-zisă a economiei naturale. Chiar dacă se efectua încă schimbul de produse, în lipsă de monede interne sau externe, calculul se făcea tot mai mult în bani. Aceste începuturi de creare a pieţei regionale pentru schimbul de mărfuri agricole,

[21] *DIR, C, veacul XI, XII şi XIII*, vol. 1, p. 329-333 şi 418-426.

meşteşugăreşti, al diferitelor materii prime extrase din subsol au stat la baza unui comerț la distanță şi de tranzit. Acest negoț, ca şi cel regional, se desfăşura în localități mai mari, situate la încrucişarea de drumuri, în centre administrative, nobiliare şi bisericeşti, ce pot fi numite târguri. Unele dintre ele au devenit oraşe începând cu veacul al XIV-lea. Din localitățile situate în răsăritul şi sudul Transilvaniei, saşii treceau cu mărfuri păsurile Carpaților în târguri cum erau Câmpulung, Curtea de Argeş şi Târgovişte în Țara Românească sau Baia, Siret şi Suceava în Moldova, unde unii se vor aşeza în mod stabil. Comerțul cu mărfuri levantine şi cel practicat în direcția Moldovei şi Munteniei vor evolua şi vor înflori însă abia după anul 1300.

Sub raport politic, abia încheiată fiind supunerea Transilvaniei de către Ungaria, a şi început o perioadă de fărâmițare a țării, proces ce va duce uneori chiar la anarhie feudală. În anul 1222, regele Andrei al II-lea a semnat Bula de aur în favoarea nobilimii, care va marca pentru tot evul mediu statutul de stat descentralizat, puterea suveranului depinzând mereu de atitudinea marii nobilimi. Nobilimea mică şi viitoarele oraşe, peste tot aliate cu puterea centrală, erau încă prea slabe pentru a susține voința regală. În secolul al XIII-lea, documentele disting tot mai mult marea nobilime, pătura baronilor, de cea a nobililor de condiție inferioară.

După ce am evocat mutarea secuilor în partea de sud-est a Transilvaniei, am enunțat aspectele principale ale aşezării saşilor, ale colonizării ordinelor călugăreşti ale teutonilor şi ioaniților, rămâne să evocăm principalele ştiri despre români în veacul al XIII-lea.

Cu prilejul aşezării călugărilor cistercieni la Cârța, pe malul stâng al Oltului, de către Andrei al II-lea, pe la 1202 a început construirea unei mănăstiri ridicate în stilul gotic timpuriu specific acestui ordin; cistercienii de aici au primit ca donație o zonă situată între Olt, râurile Cârța şi Arpaş, teritoriu luat de la români (*exemptam de Blaccis*), cum se arată în dania de la 1223,[22] pusă în aplicare de voievodul transilvan Benedict. Tot în zona Sibiului românii sunt amintiți ca făcând parte, alături de saşi, secui şi pecenegi (mai degrabă cumani), din oastea condusă de comitele Joachim de Sibiu împotriva țarului bulgar Boris din Vidin în 1210, ştire notată însă abia la mijlocul veacului al XIII-lea. Cu aceste date se completează ştirile privind „terra Blacorum" aflată în vecinătatea Țării Bârsei în anul 1222, ca şi pomenirea pădurii „românilor şi pecenegilor" din diploma andreiană de la 1224. Pe români îi avem deci menționați în toată zona limitrofă Carpaților Meridionali, teritoriu unde nu a avut loc o aşezare directă a ungurilor, ci a saşilor sau a unor ordine apusene. Expresia „terra" nu înseamnă țară în sens de formațiune statală sau premergătoare statului, ci înseamnă doar teritoriu, atunci când nu este dovedită o anumită organizare politică, cum este de exemplu „terra Olacorum de Kyrch", deci din jurul Cârței, amintită în 1252. Nu este întâmplător faptul că de-a lungul celor două maluri ale Oltului transilvan întâlnim cea mai mare varietate a numelor de localități. Teritoriile din sudul Transilvaniei locuite de români sunt în relații directe cu românii din „Cumania", deci de la sud şi est de Carpați, inclusiv în teritoriul episcopiei cumane catolice de Milcov, create în timpul activității cavalerilor teutoni din Țara Bârsei dincolo de Carpați (1211-1225).

Tot în secolul al XIII-lea apar şi în documentele ungare cnezi şi voievozi români în Transilvania, nume de origine slavă, preluate deopotrivă de români şi unguri. Despre cnezi este vorba mai întâi în comitatul Dăbâca: „Villani kenesii et omnes alii de provincia Doboka."[23] Despre cnezi şi voievozi este vorba şi în diploma acordată cavalerilor ioaniți la 1247, în zone apropiate Banatului de Severin, cum era Litovoi, al cărui voievodat a rămas

[22] *Ub.*, vol. 1, p. 27.

[23] Györffy Gy., *Árpádkori Magyarország történeti földrajza*, vol. II, Budapest, 1987, p. 66.

liber în raport cu ordinul ioaniților. Românii plăteau, cel mai târziu de la sfârşitul veacului al XIII-lea, *quinquagesima ovium*, a cincizecea parte din oi şi miei, dar nu plăteau decima bisericii, ei fiind ortodocşi, şi nu catolici. În a doua parte a secolului al XIII-lea (din 1263) sunt menționați cnezi români în Țara Hațegului, cnezii şi voievozii români colaborând cel puțin din acel veac cu puterea regală şi cu voievodul Transilvaniei la apărarea granițelor de-a lungul Carpaților. Unii dintre aceşti fruntaşi români au trecut temporar sau definitiv la catolicism, obținând statutul de nobili, cum îl dobândiseră şi o parte dintre greavii saşi şi fruntaşii secui care aveau domenii în comitatele nobiliare sau în scaunele secuieşti. Acest proces este cunoscut mai îndeaproape în secolul al XIV-lea. Şi la maghiari avansează procesul de feudalizare, ei fiind singura populație care reprezintă întru totul toate stările sociale, de la rege, baroni, nobili până la meşteşugari, țărani liberi şi iobagi. Obligațiile iobagilor - pătură aflată şi ea în veacul al XIII-lea în formare - erau în natură şi în bani, ulterior şi în muncă. La 1298, legea Regatului Ungar mai garanta libera strămutare.

Comitatele nobiliare, ca şi dreptul nobiliar, s-au format în Transilvania mai târziu decât în Ungaria propriu-zisă. În secolul al XIII-lea mai dăinuia sistemul organizării pe principiul cetăților regale, aşa-zişii iobagi ai cetăților, - termen ce nu însemna țărănimea aservită -, ei devenind mai târziu nobili în sensul deplin al cuvântului. De la începutul acelui secol, comitele de Alba, în calitate de voievod al Transilvaniei, numea personal comiții comitatelor Dăbâca, Cluj, Turda, Târnave şi Hunedoara dintre adepții săi. Doar în afara Ardealului numirea comiților a fost efectuată în continuare de rege, dintre baronii săi. La cele 6 comitate s-a adăugat al şaptelea, comitatul Solnoc, acestea, împreună cu teritoriile autonome ale românilor, saşilor şi secuilor, formând voievodatul. Voievozii exercitau prerogative asupra tuturor unităților administrative din Transilvania, cu excepția scaunelor şi districtelor săseşti, supuse direct regalității, regele numindu-l de regulă pe comitele secuilor în fruntea teritoriului regal privilegiat al saşilor, pentru ca din secolul al XV-lea aceştia să fie supuşi doar regelui. Organizarea administrativă a Transilvaniei, începută în secolul al XII-lea, se va definitiva abia în veacul al XV-lea.

În ceea ce priveşte oraşele, cel mai evoluat a fost Oradea, iar în Transilvania centrele săseşti din Sibiu, Braşov, Bistrița. Clujul şi Alba-Iulia, fiind stăpânite de episcopul Transilvaniei, au întârziat în evoluția lor. Aceste centre meşteşugăreşti, ca şi altele, au devenit oraşe propriu-zise abia în veacul al XIV-lea.

Deşi anarhia nobiliară a crescut în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, contradicția dintre nobili şi puterea centrală a rămas în cadrul unor limite specifice şi altor țări. Transilvania a cunoscut în acest răstimp o perioadă de evoluție ascendentă. La moartea ultimului rege arpadian, Andrei al III-lea (1301), țara a fost atrasă în luptele pentru tronul Ungariei, care i-au adus peste două decenii de distrugeri şi stagnare în evoluția istorică.

7

IOAN - AUREL POP

Transilvania în secolul al XIV-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456)

IOAN-AUREL POP
Prof. univ.dr., Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca, Membru corespondent al Academiei Române

2. Criza Regatului Ungariei şi situaţia politică a Transilvaniei în jurul anului 1300

CRIZA POLITICĂ DIN Ungaria, detectabilă clar sub Ladislau al IV-lea Cumanul (1272-1290), nu a putut fi oprită prin eforturile susţinute ale lui Andrei al III-lea (1290-1301), după a cărui moarte s-a stins dinastia Arpadienilor, veche, în calitate de casă domnitoare creştină, de trei secole. A fost prima şi ultima dinastie de etnie maghiară din istoria Ungariei.

În epoca de criză de la sfârşitul secolului al XIII-lea şi de la începutul celui următor, Regatul Ungar a ajuns în pragul destrămării. Puterea se afla în mâinile câtorva magnaţi, care şi-au impus autoritatea în teritoriile pe care le dominau în chip suveran. Transilvania, cu vechea sa tradiţie de ţară separată, nu putea pierde ocazia ivită. Sub Roland (Lorand) Borşa, voievod al Transilvaniei şi comite de Solnoc (1282-1294, cu întreruperi), stările, în frunte cu nobilimea, au instaurat un regim congregaţional în zona lor de autoritate, denumit regnum Transilvanum, adică ţară cu o organizare distinctă de regnum Hungariae.

Roland Borşa a fost urmat la demnitatea voievodală, în 1294, de către Ladislau Kán. Acesta nu numai că s-a înscris pe linia politică deja consacrată, dar a conferit voievodatului o autonomie şi mai mare şi a devenit, la un moment dat, cel mai puternic dinast al Ungariei. Ladislau Kán şi-a adăugat la titlul de voievod al Transilvaniei şi pe acela de comite de Solnoc şi de comite al saşilor şi secuilor, reuşind să domine pentru mai bine de două decenii situaţia din estul Ungariei şi, adesea, din regatul întreg. El nu s-a sfiit să înfrunte voinţa papei şi a celor mai înalţi demnitari din regat, să stăpânească bunuri şi să-şi însuşească venituri care, de drept, aparţineau regelui, să uzurpe averi episcopale, să revoce şi să numească episcopi, sfidând uneori orice autoritate. După moartea regelui Andrei al III-lea (1301) şi declanşarea luptei pentru succesiune, autoritatea suverană a voievodului Ladislau nu a mai cunoscut nici o limitare. În 1307, el a ocupat toate bunurile episcopiei Transilvaniei, a pus oameni de-ai săi în palatul episcopal din Alba-Iulia, a organizat un „conciliu" ad-hoc şi i-a obligat pe canonici să-l „aleagă" drept episcop al ţării pe fiul său, un copil. Clericii care s-au împotrivit au fost arestaţi şi apoi eliberaţi numai după ce l-au acceptat pe insolitul episcop. Urmând modelul regilor, Ladislau Kán şi-a format o „curte" la Deva, cu un iudex curie, un stolnic, un protonotar, notari, deci cu un fel de consiliu şi o cancelarie, cum se întâmpla în cazul statelor independente.

În timpul luptelor îndelungate pentru tronul regatului, voievodul Transilvaniei a devenit, la un moment dat, „arbitrul" situaţiei din Ungaria. În competiţia pentru tron s-au angajat Venceslav, fiul regelui Boemiei şi Poloniei, ducele Otto de Bavaria şi Carol Robert de Anjou, fiul regelui Neapolelui, toţi rude pe linie feminină. Otto se încoronează ca rege împotriva voinţei papei, care atribuie tronul lui Carol Robert. Arhiepiscopul primat de Strigoniu (Esztergom) îl excomunică pe Otto, iar arhiepiscopul de Calocea (Kalocsa) îl scoate în afara bisericii pe voievodul Transilvaniei, potenţial fidel al germanului. Ca represalii, Ladislau Kán ocupă posesiunea Almaş a arhiepiscopului de Kalocsa. În martie 1307, Carol Robert soseşte la Timişoara pentru a căuta sprijin şi decide construirea unei cetăţi, iar Otto de Bavaria vine în acelaşi scop în Transilvania, la Bistriţa. Aici, în schimbul suportului promis şi al căsătoriei cu fiica puternicului voievod Ladislau, cedează „spre păstrare" acestuia din urmă coroana regatului. Numai că, având coroana, adică simbolul puterii, Ladislau Kán îl arestează pe încrezătorul competitor la tron şi îşi dă fiica în căsătorie fiului regelui sârb Ştefan Milutin, viitorul rege Ştefan Dečanski, spre a realiza o nouă alianţă politică. Cronica rimată a lui Ottokar de Styria - *Oesterreichische Reim-chronik* - spune că „ducele" Ladislau din Transilvania l-a trimis în captivitate pe pretendentul Otto

de Bavaria la un „duce" (*Herzog*) al românilor {*Wala-chen*), „peste pădure" sau „peste munții împăduriți" (*über Walt*).[1] Însă, în vara anului 1308, ducele Otto era deja liber şi se putea întoarce în Bavaria, trecând prin Halici şi Prusia. După acest itinerar de întoarcere a pretendentului german, s-ar putea localiza țara acelui duce, adică voievod român, vasal al lui Ladislau, undeva în Maramureş sau în nordul Moldovei, unde sunt şi alte mărturii despre existența unor state româneşti incipiente în secolele XII-XIII.

În urma acestor dispute aprige din Ungaria şi Transilvania, papa intervine energic şi îl trimite la fața locului pe cardinalul Gentile, care determină alegerea ca rege de către dietă a lui Carol Robert. Fără încoronare însă, autoritatea regală nu era deplină, iar coroana regească se afla în mâinile voievodului Ladislau, care, sfidându-l şi pe cardinal, refuză predarea simbolului puterii. Mai mult, Kán îi împiedică pe reprezentanții saşilor - ce fuseseră adepții lui Otto de Bavaria - să ajungă la cardinalul Gentile şi le porunceşte preoților saşi, contrar rânduielii şi sub amenințare, să predea decima ecleziastică episcopului de Alba-Iulia. Dar saşii se răscoală şi, în februarie 1308, atacă şi devastează capitlul din Alba-Iulia. În fața acestor acte neobişnuite, „ilustrul principe" (cum este numit voievodul Transilvaniei în unele documente) este excomunicat de cardinal, împreună cu toți adepții lui, de la comiți şi castelani până la iobagi, fixându-i-se ca termen de restituire a coroanei data de 2 februarie 1310.[2] Pretextul consemnat al afuriseniei era căsătoria fiicei voievodului cu un „schismatic". Impactul excomunicării, care atingea grav o mare parte din populația Transilvaniei, l-a determinat pe voievod, mult după data fixată, la 8 aprilie 1310, să declare public că îl recunoaşte pe regele Carol Robert ca suveran legitim şi să promită, cu condiția să i se acorde cinste şi răsplăți, restituirea coroanei până la 1 iulie 1310 şi înapoierea tuturor bunurilor regeşti (minele de argint de la Rodna, comitatul Bistriței, al Sibiului, al secuilor, posesiunile Dej, Cojocna şi Sic, cu veniturile cămării de pe urma ocnelor de acolo) asupra cărora se făcuse stăpân.[3] Documentul emis la Seghedin (Szeged), cu detaliile acestor clauze şi angajamente, arată semeția voievodului Ladislau, - aflat în ipostaza de a pune condiții regelui -, uriaşa sa putere, extinsă ferm şi asupra saşilor şi secuilor (contrar privilegiilor acestor grupuri etnice), asupra episcopiei Transilvaniei şi asupra unor importante bunuri regale.

Ca urmare, coroana a fost în fine restituită, condițiile în mare măsură îndeplinite, regele a venit în Transilvania în 1310, dar relațiile dintre cei doi conducători nu s-au normalizat. Luptele pentru readucerea voievodatului sub controlul regal au mai durat încă vreo 10 ani. În primii ani care au urmat înțelegerii sale cu regele, voievodul Ladislau a continuat să se manifeste ca suveran. În 1311, el nu şi-a urmat seniorul în expediția contra unui alt răzvrătit, anume Matei Csák din Slovacia, iar în 1315, când regele a încercat să-şi aşeze garnizoane proprii în cetățile transilvănene, acelaşi voievod s-a împotrivit pe cale armată trupelor regale. După dispariția sa, survenită pe parcursul aceluiaşi an, cei doi fii ai voievodului s-au angajat într-o alianță a nemulțumiților, din care mai făceau parte fostul palatin Iacob Kopasz, familiile Kőszegi şi Gutkeled, Matei Csák, Moys Ákos şi alții. Se pregătea astfel o revoltă, cu ştirea şi cu ajutorul unor suverani vecini, ca Andrei, cneazul Haliciului, Ştefan Uroş al II-lea, regele Serbiei, şi, probabil, chiar Basarab, voievodul Țării Româneşti. Succesorul lui Kán, anume Nicolae Pok, numit de regele Carol Robert, nu-şi

[1] Ottokars *Oesterreichische Reimchronik,* ed. J. Seemüller, în *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken und andere Geschichtbücher des Mittelalters,* Hannover, V, 2, 1893, p. 1152-1154.

[2] DIR, C, *Veacul XIV,* vol. I, p. 172-173.

[3] Fr. Zimmermann, C. Werner (Hrsg.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen,* vol. I, p. 295-296 (în continuare: *Ub.).*

poate îndeplini funcțiile; se dau adevărate bătălii, cum a fost cea de la Deva, din 1316, sau cea de la Bonțida, din 1318, când noul voievod, Dózsa de Debrețin, lupta contra lui Moys, fiul lui Moys, aliat cu rebelii din neamul Borşa. Abia voievodul Toma Szécsényi, după 1320, reuşeşte să înfrângă definitiv rezistența fiilor lui Ladislau Kán, care deținuseră încă mult timp controlul asupra unei părți a Transilvaniei, prin posesiuni întinse şi cetăți ca Salgo (lângă Sibiel) şi Ciceu (lângă Dej). După liniştirea cu forța a nobililor transilvani, voievodul Toma s-a ridicat şi contra saşilor, care atacaseră în 1308 - cum s-a văzut - Alba-Iulia. Renumele Transilvaniei de „țară răzvrătită" şi victoria lui Carol Robert au avut urmări negative asupra nobilimii care optase pentru rezistență sub Ladislau Kán şi fiii acestuia, dar prestigiul instituției voievodale şi autonomia relativă a țării în raport cu restul regatului nu au putut fi şterse. Dimpotrivă, voievozii vor avea atribuții foarte întinse şi vor avea demnități în plus. Aşa, Dózsa de Debrețin (1318-1321) va fi şi comite de Solnoc, şi „jude delegat de rege" pentru comitatele Bihor, Szabolcs, Satu Mare, Solnoc şi Crasna, situate în afara Transilvaniei voievodale (unde răzvrătiții îşi aveau o bază economico-socială şi militară serioasă). Toma Szécsényi (1322-1342), între alte titluri, le-a avut şi pe acelea de comite de Sibiu (al saşilor) şi de comite de Arad. Exemplele s-ar putea înmulți.

Sub al doilea Angevin, Ludovic I (1342-1382), tendințele de uniformizare a regatului multietnic al Ungariei au continuat, pe mai multe planuri, dar rezultatele au fost minime. Anarhia feudală şi accentele centrifuge ale unor provincii s-au manifestat puternic şi sub Sigismund de Luxemburg (1387-1437), care a trebuit să se preocupe serios de primejdia otomană, deşi era mai mult atras de chestiunile central- şi vest-europene, în calitatea sa de rege şi apoi împărat romano-german (1410-1437). În tot acest timp, Transilvania şi-a păstrat o organizare distinctă.

3. Structura teritorial-administrativă a țării

3.1. Aspecte generale

SOCIETATEA MEDIEVALĂ ESTE, prin natura sa, neuniformă şi neunitară. În Transilvania, această trăsătură a evului mediu devine mai accentuată, în urma interferențelor dintre Apus şi Răsărit, prezente pe teritoriul voievodatului şi în vecinătate, în urma cuceririi ungare şi a aşezării unor colonişti, în urma modelului feudal apusean transpus peste realități feudale de tip bizantin sau sud-est-european şi în urma contactului cotidian între credința romană şi cea răsăriteană.

Această situație este reflectată şi de sistemul de guvernare centrală şi locală din voievodat, ale cărui trăsături de bază s-au statornicit în finalul veacului al XIII-lea şi în secolul următor. Acest sistem de guvernare a tins spre două direcții care s-au întrepătruns, s-au completat reciproc: 1) formarea unor arii teritorial-sociale şi teritorial-etnice autonome şi privilegiate ale nobilimii, ale saşilor şi ale secuilor, distincte una de alta şi care urmau să fie reprezentate în adunările de stări (congregații); 2) reducerea progresivă, cu unele reveniri, a instituțiilor româneşti, de sorginte romano-bizantină şi de influență bizantino-slavă, limitarea sau anihilarea autonomiilor teritorial-politice organizate şi menținute pe alocuri de români şi excluderea acestora ca grup din congregații. În urma unei asemenea evoluții, teritoriul țării era împărțit în comitate nobiliare, în scaune secuieşti, în scaune (plus două districte) săseşti şi în districte româneşti.

3.2. Comitatele

COMITATELE TRANSILVĂNENE, ÎN raport cu epoca lor de început (sunt menționate documentar, cum s-a văzut, încă din secolul al XII-lea), au suferit modificări profunde. Întâi, se remarcă tendința clară de constituire a comitatului nobiliar pe ruinele comitatului regal. Rețeaua de cetăți ale coroanei cunoaşte un proces de dezagregare încă de la finalul veacului al XIII-lea, iar o parte din slujitorii acestor cetăți (*servientes*) trec în rândul micii nobilimi. Donarea ca feude a unor pământuri domeniale cu cetăți prejudicia însă majoritatea elementelor libere care trăiau acolo şi care îşi pierdeau statutul de libertate, trecând sub dependență seniorială. La începutul secolului al XIV-lea, în general, procesul era încheiat. Se constituie astfel organizația nobiliară a comitatelor, ale căror foruri de conducere (şi de judecată) reuneau, alături de comitele numit de voievod, un vicecomite numit de comite, câte doi juzi ai nobililor (*iudices nobilium*) şi câte şase asesori juraţi, aleşi tot dintre nobili. Acest sistem a funcționat în comitatele voievodatului (Solnocul Interior, Dăbâca, Cluj, Turda, Alba, Hunedoara şi Târnave); în comitatele vestice (Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc şi cel Exterior, Bihor, Zarand, Arad), în comitatul Maramureş şi în comitatele din Banat (Timiş, Cenad, Caras, Torontal) (cu granițe incerte şi cu suprapuneri cu comitate efemere ca Horom, Cuvin sau Somlyó), erau aleşi câte patru juzi ai nobililor şi câte 12 asesori juraţi, ca şi în Ungaria propriu-zisă. Comitele sau vicecomitele şi juzii nobililor din comitatele vestice îl asistau pe palatin în conducerea adunărilor generale ținute în aceste comitate, iar comitele (vicecomitele), cei doi juzi ai nobililor şi cei şase asesori juraţi din fiecare comitat transilvănean îl asistau pe voievod în conducerea adunărilor generale ale voievodatului.[4] Comitele (vicecomitele), juzii nobililor şi asesorii juraţi formau şi scaunul de judecată (*sedes iudiciaria*) al comitatului.

Organizarea distinctă a comitatelor Transilvaniei, prevalenta clară a puterii nobilimii în cadrul lor, specificul acestei nobilimi cu unele obiceiuri aparte au creat bazele instituționale şi teritoriale ale autonomiei nobiliare.

3.3. Scaunele secuieşti

ORGANIZAREA SECUILOR A fost în mare măsură determinată de rolul lor militar-grăniceresc, consfințit de regii Ungariei când această etnie a fost stabilită în părțile de est ale Transilvaniei, printre români, cum scrie Simon de Keza, pe la 1283-1285. La capătul unor oscilații de organizare, reflectate şi în terminologie (*terra, districtus*), diviziunile teritoriului atribuit secuilor sunt numite, începând cu secolul al XIV-lea, mai precis în 1321-1327 şi în 1366, scaune (*sedes*). Scaunele secuieşti s-au definitivat, se pare, cu câteva decenii mai târziu decât cele săseşti, iar numele lor derivă de la „scaun de judecată" (*sedes iudiciaria*), comun unei arii largi în lumea medievală. Documentele amintesc, în general, şapte scaune secuieşti: Odorhei (numit inițial Telegd), - cel mai important dintre ele -, apoi Mureş, Ciuc, Arieş, - singurul izolat în teritoriul comitatens -, Sepsi, Kezdi şi Orbo. În finalul secolului al XIV-lea apar şi scaune filiale, desprinse din celelalte, cum au fost Micloşoara (din Sepsi) şi Caşin (din Ciuc). Dregătorii scaunelor secuieşti s-au constituit treptat, prin îmbinarea tradiției locale cu exigențele administrației civile şi militare din Regatul Ungariei şi din Transilvania. La început, cel mai de seamă dregător era hotnogul de scaun (pomenit în

[4] DIR, C, *Veacul XIV*, vol. IV, p. 632.

1324 la Ciuc), cu rol de şef militar şi cu atribuţii judecătoreşti. Documentele latine (din 1307 şi 1309) îl numesc pe şeful militar *primi-pilus*, dar curând s-a încetăţenit termenul de căpitan şi apoi de mare-căpitan (supremus capitaneus). În afara căpitanului, un alt dregător era judele pământean (*iudex terrestris*), atestat la 1381[5] şi numit mai târziu jude scăunal (*iudex sedis*). Acesta şi căpitanul scăunal prezidau instanţa de judecată a scaunului. La judecată putea asista la început întreaga comunitate, dar pe măsura destrămării legăturilor gentilice rolul esenţial trece asupra fruntaşilor, dintre care se alegeau şi asesorii juraţi (adesea 12). În 1426 este consemnată documentar şi funcţia de jude regal, ca reprezentant în scaun al comitelui secuilor şi, prin aceasta, al regelui. El controla justiţia scăunală, veghea la îndeplinirea poruncilor comitelui şi strângea gloabele cuvenite. El era numit de comite, dintre „familiarii" sau micii vasali ai săi. Cel mai înalt dregător, cu autoritate asupra tuturor scaunelor, era comitele secuilor (*comes Siculorum*), menţionat încă din secolul al XIII-lea şi numit (revocat) de rege, nu dintre secui, ci dintre marii nobili unguri. El avea cele mai înalte atribuţii militare, judiciare şi administrative, reprezentând şi mijlocul de control al puterii centrale asupra secuilor. Comitele secuilor a avut un timp sub jurisdicţia sa şi ţinuturi colonizate de saşi, anume districtele Braşovului şi al Bistriţei şi scaunele Mediaş şi Şeica. Uneori, comitele secuilor era şi titularul altor comitate, ca Maramureş şi Satu Mare (cazul lui Andrei Lackfi între 1342 şi 1351). Când voievodul Transilvaniei era şi comite al secuilor, - ca pe vremea lui Iancu de Hunedoara, de pildă -, atunci vicevoievodul ţării era şi vicecomite al secuilor.

Comitele convoca şi prezida adunări (congregaţii) generale ale tuturor scaunelor sau doar ale câte unuia dintre ele. Prima menţiune a acestor adunări datează din 1344; până la jumătatea secolului al XV-lea, ele serveau, în principal, ca for de apel în cauze judiciare.

3.4. Scaunele săseşti

ORGANIZAREA SOCIALĂ A saşilor era mai dezvoltată decât a secuilor, fiindcă la venirea lor în Transilvania se aflau într-un stadiu de evoluţie mai avansat. În secolele XIV-XV, patriciatul orăşenesc creşte în importanţă şi îşi impune controlul (mai ales după 1400) asupra organizaţiilor teritoriale săseşti, înlocuin-du-i pe greavi. Şi în spaţiul de aşezare săsească, primele unităţi teritoriale mai largi s-au numit formal tot comitate, fapt care s-a modificat cert după 1224, când începe organizarea scaunelor, în cadrul unui singur mare comitat, cuprins între Orăştie la vest şi Baraolt la est. Scaunele (sedes) săseşti sunt menţionate documentar între 1302 şi 1349, după cum urmează: Sibiu, Sebeş, Cincu, Rupea (Kozd sau Cohalm), Orăştie, Nocrich (Alţina) şi Miercurea, apoi Sighişoara şi, ceva mai târziu, Mediaş şi Şeica. Dacă facem abstracţie de ultimele trei, în epoca de început, de până spre 1300, numărul scaunelor din „comitatul" sau „provincia" Sibiului a fost de şapte (cu Sibiul inclus). Organele de conducere ale saşilor erau juzii scăunali şi cei regeşti, precum şi comitele (comes Saxonum).

Cam la un secol de la „Andreanum", între 1325 şi 1329, sistemul administrativ şi judiciar al „provinciei Sibiului" s-a reorganizat, poate şi ca urmare a răzvrătirii saşilor în 1324, când aceştia, conduşi de greavul Henning din Petreşti, s-au ridicat fără succes contra voievodului Toma Szécsényi, care le periclita autonomia. Astfel, regele a desfiinţat dregătoria de comite al Sibiului, pe care o deţinuseră şi unii puternici voievozi ai Transilvaniei. În fruntea scaunelor săseşti, Carol Robert a fixat câte un jude regal (*iudex regis*), atestat prima oară la 1329. Aceştia, numiţi din rândul greavilor, aveau aceleaşi

[5] *Székely Oklevéltár,* vol. IV, p. 78 (în continuare: *Sz. Okl.).*

atribuții în scaune pe care le avuseseră comitele şi locțiitorii săi, la nivelul întregului „comitat" al Sibiului.[6] Alături de juzii regeşti, cărora le erau subordonați, se aflau juzii scăunali (*iudices sedium*), aleşi de comunitatea fiecărui scaun. Juzii scăunali existau încă din secolul al XIV-lea, deşi izvoarele îi pomenesc abia la 1413, ca *iudices sedium*, şi la 1440, ca *iudices terrestres* (juzi pământeni). Juzii regali şi cei scăunali judecau inițial în prezența întregii comunități locale, dar rolul fundamental îl aveau ei, împreună cu asesorii jurați. La acest for ajungeau pricinile mai importante, care nu erau de competența juzilor săteşti. Juzii regali şi scăunali aveau şi rol administrativ-fiscal, în repartizarea şi colectarea dărilor, precum şi militar, în strângerea contingentului de oşteni datorat de saşi puterii centrale. Însă, în comparație cu secuii, saşii aveau rosturi militare mult reduse, de aceea nici nu aveau un dregător special cu atribuții prioritar militare.

Cele Şapte Scaune ale „provinciei Sibiului" - numite ca atare conform unei mărturii din 1355 - aveau o adunare generală a lor (congregație), care rezolva marile probleme, prioritar judiciare, ale comunității şi care era superioară adunărilor din fiecare scaun. În intervalul dintre două congregații, treburile curente ale comunității erau rezolvate de către consiliul orăşenesc din Sibiu, devenit instanță de apel pentru întreaga „provincie" şi pentru grupurile de colonişti germani din afara acesteia. În secolul al XIV-lea se mai aflau în afara „provinciei" scaunele Mediaş şi Şeica (rămase cu acest statut până în secolul al XV-lea, la constituirea Universității Săseşti), care în anii 1315 şi 1318 obțin totuşi extinderea dreptului sibian şi asupra lor, precum şi districtele Braşov şi Bistrița.[7] Acestea din urmă aveau şi o organizare oarecum deosebită de cea a scaunelor. În fruntea districtului Braşovului erau judele sau comitele regal -care, în perioada avută în atenție, era comitele secuilor - şi un jude-comite propriu, ales de gruparea „oaspeților" din acest ținut. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, atribuțiile comitelui regal al Braşovului au fost preluate de judele oraşului (acelaşi cu al districtului), ales de comunitate.[8] Districtul Bistriței apare la început ca o posesiune a reginei. Până în a doua jumătate a veacului al XV-lea, în fruntea districtului Bistriței era tot un comite regal, a cărui persoană coincidea cu a comitelui secuilor. La 1330, coloniştii de aici cer şi primesc din partea reginei dreptul de a-şi alege un comite sau jude al lor, local, şi de a nu mai fi judecați de voievodul Transilvaniei sau de alți dregători. În 1366, regele Ludovic I întăreşte autonomia saşilor bistrițeni, dispunând ca judele şi jurații să judece pricinile alături de comitele regal sau de locțiitorii acestuia, stabilindu-le ca for de apel Sibiul, adică centrul săsesc al Transilvaniei.[9]

Prin desființarea jurisdicției comiților regali în districtele Braşovului şi Bistriței, prin obținerea dreptului de alegere a juzilor regali în cele Şapte şi Două (Mediaş şi Şeica) Scaune, prin organizarea religioasă unitară şi prin regimul juridic comun, cu forul de apel la Sibiu, s-au creat premisele unificării tuturor formațiunilor săseşti într-o organizație teritorială şi politică largă, formată în a doua parte a secolului al XV-lea şi numită „Universitatea Saşilor" (*Universitas Saxonum*). Aceasta a fost întruchiparea cea mai înaltă a autonomiei teritoriale a saşilor transilvăneni, dezvoltată ulterior, în epoca principatului.

[6] DIR, C, *Veacul* XIV, vol. II, p. 266.

[7] *Ub.*, vol. I, p. 77, 316, 322; vol. II, p. 111, 167, 228, 326, 449, 501, 536; vol. III, p. 155, 289-290; vol. IV, p. 23, 35.

[8] *Ub.*, vol. II, p. 94, 364, 368, 536; vol. IV, p. 164.

[9] *Ub.*, vol. I, p. 438; vol. II, p. 250.

3.5. Districtele româneşti

ROMÂNII, CA POPOR cucerit şi supus, nu au beneficiat de avantaje şi privilegii globale din partea autorităților Regatului Ungariei, aşa cum au beneficiat celelalte populații venite în grupuri compacte în Transilvania. Prin urmare, ei s-au străduit să supraviețuiască în noile condiții şi să-şi adapteze vechile instituții teritorial-administrative realităților implantate dinspre Apus. Organizațiile teritoriale ale românilor, de tradiție romană, cristalizate în perioada de convieţuire cu slavii, dar influențate şi de alți migratori, au fost țări (*terrae*), cnezate (judecii), voievodate (ducate) şi, mai rar, jupanate. Ele sunt atestate în izvoare narative ca ființând în secolul al IX-lea, iar în izvoare documentare din secolul al XII-lea. În cadrul acestor formațiuni (unele erau chiar nuclee statale) funcționau instituții politice, economico-sociale, juridice, militare şi religioase, similare celor de la sud şi răsărit de Carpați şi reflectate parțial de surse. Izvoarele documentare s-au înmulțit pe măsura creşterii nevoilor societății feudale şi pe măsura lărgirii controlului regalității ungare asupra unor noi teritorii. Se ştie că, până spre 1400, actele cu valoare juridică au cuprins în sfera lor de interes doar ceva mai mult de o treime din teritoriul Transilvaniei. Realitățile româneşti, -inclusiv formațiunile teritoriale -, în măsura în care nu au fost în atenția actului scris, au rămas cvasinecunoscute. Ele au coexistat o vreme cu noile forme de organizare, create dinspre vest spre est: comitatele, scaunele săseşti şi secuieşti.

În secolul al XIV-lea, teritoriul Transilvaniei intracarpatice era, *de iure*, împărțit în trei structuri distincte, dominate de nobilime (comitatele) şi de saşi şi secui (scaunele, plus districtele Braşov şi Bistrița). Aparent, toate organizațiile teritoriale româneşti erau anihilate. Dar, pe măsura extinderii controlului efectiv al autorităților asupra teritoriului, atât pe pământul nobiliar (al comitatelor), cât şi pe cel atribuit saşilor şi secuilor (în speță, în scaune) ies la iveală, aşa cum au reuşit să supraviețuiască şi să se adapteze, structurile teritoriale româneşti, fie în zona voievodală, fie în Banat şi Părțile Vestice. Autoritățile au numit inițial aceste enclave de organizare românească după cum le numeau locuitorii lor, românii înşişi, adică țări (*terrae*), voievodate, cnezate, dar, după 1300, devine curentă, în anumite condiții, noțiunea de districte ale românilor (*districtus Valachorum*). Districtele sunt teritorii relativ bine delimitate geografic (pe văi, în depresiuni etc.), multe dintre ele fiind nuclee ale unor vechi formațiuni politice, în care populația românească a reuşit să rămână compactă. Majoritatea acestor districte au intrat în atenția actului scris în secolele XIV-XV, când vechile cnezate se fărâmițaseră la nivelul satelor şi chiar al părților de sat, aflate în posesiunea ereditară a cnezilor sau a cnezilor înnobilați. Cu alte cuvinte, elita districtelor era formată prioritar din cnezi (juzi), rămaşi liberi şi, în general, stăpâni de sate sau părți de sate (adică de pământuri şi supuşi), cu rosturi militare, ctitori de biserici răsăritene, proprietari ai unor curți şi chiar ai unor cetăți de piatră cu turnuri-locuință. Elita românilor (cnezii), din relativ uniformă şi unitară, a ajuns diferențiată. Cnezii din zonele deschise, uşor accesibile şi luate de timpuriu sub control efectiv de către regat, s-au transformat din stăpâni în supuşi, ca şi oamenii lor. Cei din arii mai ferite, apărate natural, unde dominația regatului a ajuns târziu, indirect şi formal, şi-au păstrat mult timp vechile prerogative aproape intacte. Până la Angevini, aceşti din urmă cnezi (voievozi) români, rămaşi în zone mai ferite, şi-au stăpânit în chip obişnuielnic, prin tradiție, cnezatele lor, pe care nu a ajuns să le conteste nimeni. Sub Ludovic I însă şi ulterior, datorită unor împrejurări ce se vor evidenția mai jos, cnezii români care mai rămăseseră stăpâni au avut două posibilități: fie să încerce să obțină diplomă de recunoaştere regală cu titlu cnezial şi apoi nobiliar pentru posesiunile lor, fie să decadă în rândul supuşilor, dacă nu reuşeau să

obţină un astfel de document. Oricum, cei care au reuşit au format pe mai departe elita districtelor şi au alcătuit organele lor de conducere.

Astăzi se cunosc cam 60 de districte româneşti în Transilvania şi în comitatele vecine dinspre apus şi nord. Cele mai multe au supravieţuit în Banat (33), dar primele atestate în scris, ca *terrae*, sunt cele din părţile Făgăraşului, Crişanei şi Hunedoarei, la finele secolului al XII-lea şi în prima parte a celui următor. Unele districte s-au putut conserva, reorganiza şi adapta în jurul cetăţilor regale şi au depins de castelanii acestor cetăţi, bucurându-se totuşi la început, în virtutea tradiţiei, de o anumită autonomie. Alte districte au trecut, împreună cu cetăţile respective, ca danii regale, în posesiune particulară (nobiliară), continuând să existe, în forme diminuate şi subordonate, pe domeniile feudalilor laici şi ecleziastici. În fruntea districtelor funcţionau adunări dominate de cnezi, dar majoritatea formelor de organizare politică ale românilor au fost dizolvate de noile realităţi.

Sub aspect geografic, cele mai multe districte româneşti sunt menţionate în zonele unde penetrarea stăpânirii de stat ungare a fost mai anevoioasă şi mai târzie. Aşa sunt Ţara Făgăraşului (consemnată ca „ţară a românilor" în 1222), situată între Oltul transilvan şi Carpaţii Meridionali, şi districtul Haţeg (pomenit ca *terra* în 1247, în legătură cu voievodatul lui Litovoi din Oltenia), aflat într-o depresiune la sud de Mureş, cu prelungiri spre Valea Jiului.[10] În comitatul Hunedoarei, afară de Haţeg, între 1360 şi 1377, sunt menţionate şi districtele Hunedoara, Deva, Dobra şi Strei. Uneori, fruntaşii celor cinci districte hunedorene se întruneau în adunări comune.[11] Cele mai importante districte bănăţene sunt amintite după 1343-1347: Ilidia, Almăj, Sebeş, Caran (devenite prin unire Caransebeş), Caraşova, Bârzava, Comiat, Lugoj şi Mehadia. Cele opt districte bănăţene de marcă (situate pe teritoriul Banatului de Severin şi al comitatelor Caraş şi Timiş) se aflau într-o strânsă legătură administrativ-judiciară, confirmată de regalitate printr-un privilegiu, la 1457, prin care se recunoşteau vechile lor libertăţi, ca răsplată pentru meritele cnezilor şi nobililor români în lupta antiotomană.[12] Dar cele mai multe districte din Banat, ca şi cele din Zarand, Bihor, Crasna, Satu Mare, Cluj, Solnoc sau Dăbâca, nu au obţinut consfinţirea în scris, sub formă de privilegii, a vechilor lor libertăţi. În secolele XIV-XV, o parte din districtele româneşti bănăţene au fost influenţate şi apoi integrate în Banatul de Severin, o formaţiune de graniţă creată de unguri (după un model avaro-slav), dar stăpânită mult timp în secolul al XIV-lea, cu intermitenţe, până la Mircea cel Bătrân (1386-1418), de voievozii şi domnii Ţării Româneşti şi evoluată, dintr-o întinsă unitate iniţială, spre două zone: una numită bănie, sub autoritatea Ţării Româneşti, şi alta numită banat, sub dominaţie ungară, vecine în zona dinspre Dunăre a Carpaţilor Meridionali.

O puternică şi durabilă organizaţie românească, alături de Făgăraş, Haţeg şi Banat, s-a afirmat, până în secolul al XV-lea, în Maramureş. Maramureşul era o veche formaţiune politică românească, alcătuită din câteva cnezate de vale, ai căror stăpâni, numiţi cnezi, se întruneau periodic într-o adunare, unde, între altele, îşi alegeau şi voievodul, conducătorul întregii ţări a Maramureşului.[13] Deci Maramureşul era o ţară-voievodat, pe care, de pe la 1300, autorităţile au urmărit s-o încadreze mai ferm în structurile regatului. În 1300, Maramureşul este numit *terra*, iar în 1326 *districtus*. În paralel cu voievozii tradiţionali ai ţării, regalitatea a introdus funcţia de comite, teoretic încă din 1303, dar noua demnitate şi

[10] Vezi A. A. Rusu, I. A. Pop, I. Drăgan, *Izvoare privind evul mediu românesc - Ţara Haţegului în secolul al XV-lea,* vol. I (1402-1473), Cluj-Napoca, 1989, *passim.*

[11] Lukinich E. (coord.) et al., *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christ.,* Budapest, 1941, p. 233, 326-327.

[12] E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* voi. II, partea a 2-a, Bucureşti, 1890, p. 94-95 (în continuare: *Hurmuzaki).*

[13] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene din sec. XIV-XV*, Sighet, 1900, *passim*.

instituțiile adiacente ei nu s-au putut menține în prima parte a secolului al XIV-lea. Totuşi, o parte din feudalitatea locală românească din Maramureş a fost atrasă, în schimbul unor avantaje obținute prin înnobilare şi confirmări de posesiuni, la colaborare cu autoritățile; o altă parte a acestei feudalități s-a răzvrătit prin 1342-1343, a rezistat presiunilor vreo 20 de ani şi apoi şi-a mutat răzvrătirea în Moldova, ridicând la independență noi structuri din sânul civilizației româneşti. Comitatul Maramureşului apare deplin constituit pe ruinele vechiului voievodat sau district prin 1368, când sunt menționați şi aici juzii nobililor şi adunările comitatense. Numai că funcția de voievod a coexistat cu cea de comite şi după această dată şi a fost deținută uneori de aceleaşi persoane, ca, de pildă, Baliță (din 1373), împreună, de la un timp, cu fratele său Drag. Maramureşul este singura regiune românească încadrată în Regatul Ungar care s-a transformat integral din țară-voievodat într-un comitat (în urma unui scurt stadiu intermediar de district). După ce o bună parte din pătura cnezială conducătoare a Maramureşului a fost câştigată de regalitate, voievodatul maramureşean s-a topit, treptat, în comitatul nobiliar omonim.

4. Economie şi societate

4.1. Economia rurală şi urbană

EVUL MEDIU A fost prin natura sa o lume rurală, alcătuită din feudali (stăpâni) şi şerbi, legați de pământ prin raporturi strânse. Cultivarea plantelor şi creşterea animalelor au fost ocupațiile principale ale locuitorilor țării până în epoca modernă. Numeroase documente din secolul al XIV-lea pomenesc pământuri defrişate, desțelenite sau lăzuite. Se cultivă mai ales cereale (grâne) - mei, apoi grâu, orz, secară, ovăz - prin sistemul celor două câmpuri şi, mai rar, după 1350, şi prin cel trienal (sau de trei câmpuri). Creşte simțitor numărul morilor. Se mai cultivă in, cânepă, legume, zarzavaturi, pomi roditori şi viță de vie. Pădurile întinse şi păşunile numeroase creau condiții favorabile creşterii animalelor, ocupație absolut necesară pentru cultivarea plantelor şi complementară ei. Însă, în subsidiar, lumea transilvană practica şi felurite meşteşuguri, se ocupa de negoț, de cărăuşie, utiliza moneda. Țara avea în subsolul său aur, argint, cupru, fier, sare, marmură, piatră etc, care erau extrase de minerii băştinaşi şi de „oaspeții" străini. Mineri străini, mai ales germani, dar şi maghiari, dăruiți cu privilegii, au fost aduşi la Turda, Dej, Sic, Cojocna, Rimetea, Abrud, Zlatna, Roşia Montană, Baia de Arieş, Baia Mare, Baia-Sprie, Rodna. Din metalele prețioase extrase, a opta parte din aur şi a zecea parte din argint reveneau regelui sub forma unei dări numite urbură. Pământurile cu mine deveneau proprietate regală, de aceea nobilii nu erau interesați în exploatarea unor astfel de resurse. La 1327-1328, regele Carol Robert a stimulat mult extracția, stabilind că locurile unde se descopereau metale prețioase rămâneau posesorilor lor, care reținеau şi o treime din urbură.[14]

Meşteşugurile aveau o îndelungată tradiție în lumea rurală, unde cultivatorii practicau şi olăritul, lemnăritul, morăritul, cojocăritul etc. Fierarii, cizmarii şi pielării erau însă mult mai legați de meşteşugul lor şi desprinşi de agricultură. Din secolul al XIV-lea, în târguri şi oraşe predomină meşteşugurile şi comerțul. În 1376, conform unor statute, în Sibiu, Sighişoara, Sebeş şi Orăştie sunt pomenite 25 de branşe meşteşugăreşti, organizate în 19 bresle, adică asociații ale meşterilor patroni care avea interese economice comune.[15] Pe la mijlocul secolului al XV-lea, în Cluj, Sibiu, Braşov şi Bistrița, numărul branşelor

[14] DIR, C, *Veacul XIV*, vol. II, p. 219-220; vol. III, p. 477, 538-539.
[15] *Ub.*, vol. II, p. 449-452.

meşteşugăreşti ajunge la circa 40. În afara rolului economic, breslele au avut şi rosturi politice şi militare, de apărare a oraşelor, de supraveghere şi îngrijire a porților şi turnurilor, după ce marile oraşe au fost înconjurate cu ziduri. Cele mai dezvoltate oraşe erau cele care desfăşurau un comerț înfloritor, intern, apoi cu Țara Românească şi Moldova şi exterior. Din târgurile orăşeneşti se procurau odinioară doar articole de lux, arme, mirodenii, dar din secolul al XIV-lea gama schimburilor se extinde: se vând şi se cumpără piese de harnaşament, haine, încălțăminte, cereale, vinuri, carne etc. În general, meşteşugarii îşi desfăceau produsele proprii şi cumpărau produse agricole şi materii prime. Multe oraşe au obținut dreptul de târg, prin care negustorii străini trebuiau să-şi achiziționeze mărfurile exclusiv de pe piața respectivă; pe de altă parte, unele oraşe au obținut dreptul de depozit, conform căruia negustorii care treceau cu mărfuri prin acel oraş trebuiau să-şi desfacă produsele acolo. Ca şi în alte părți, puterea centrală a influențat viața oraşelor prin privilegiile acordate unora dintre ele, favorizându-le în disputa lor cu feudalitatea laică şi bisericească. Astfel, oraşe ca Sibiu, Cluj, Braşov, Bistrița etc. obțin înlesniri în circulația mărfurilor, scutiri de vămi, recunoaşterea statutelor de breaslă, ceea ce le conferă prosperitate şi le transformă în sursă importantă de venit pentru vistieria regală. Legăturile cu exteriorul se derulau spre Buda, Viena, Praga, Liov şi Cracovia, dar cele mai dezvoltate oraşe erau Braşovul, Sibiul, Bistrița şi Clujul, adică acelea care făceau un intens negoț cu Țara Românească şi Moldova. Economiile complementare au făcut ca aceste schimburi să fie vitale atât pentru Transilvania, cât şi pentru țările române de la sud şi est de Carpați. De aceea, aceste schimburi erau predominante. Voievozii munteni şi moldoveni, începând cu Vladislav-Vlaicu (1364-1377) şi Alexandru cel Bun (1399-1431), au stimulat prin privilegii relațiile comerciale reciproce, deşi avantajele prime erau de partea transilvănenilor, pe fondul politicii ungare de expansiune spre Marea Neagră şi deşi domnii români au militat ferm pentru egalizarea şanselor.

4.2. Lumea oraşelor

POPULAȚIA URBANĂ CREŞTE datorită sporului natural şi fugarilor de pe domeniile feudale. Dintre oraşele transilvănene, în perioada 1450-1500, cele mai populate erau Braşovul, cu 9.000-10.000 de locuitori, apoi Sibiul şi Clujul, cu câte 8.000, Sighişoara şi Bistrița, cu câte 3.000-4.000 de locuitori. În Părțile Vestice şi în Banat, Oradea şi Timişoara aveau câte 5.000 de locuitori. Sub aspect etnic, până la jumătatea secolului al XIV-lea, toate cele circa 150 de oraşe din Ungaria aveau o populație predominant germană, datorită unei intense colonizări urbane, încurajate de regalitate şi fiindcă germanii au fost aici creatorii vieții urbane în sens apusean. Situația stă la fel şi în Transilvania, cu toate că, după 1350, populația maghiară începe să crească numeric, nu numai în târguri, dar şi în oraşe. De exemplu la Cluj, unde puterea a avut-o numai patriciatul german, funcțiile de conducere s-au împărțit după 1458 pe bază de paritate între fruntaşii saşi şi cei maghiari. În unele oraşe, cum au fost Oradea şi Satu Mare, au existat până târziu în secolul al XVI-lea comunități urbane distincte după criteriul etnic, cu organe de conducere separate. Românii locuiau, în general, la periferia oraşelor, în zone compacte, unele adevărate oraşe paralele, cum erau Şcheii Braşovului, alteori predominau sau erau prezenți în târguri, mai ales în sudul Transilvaniei şi în Banat. Foarte rar, cum a fost pentru o vreme cazul Orăştiei, participau (ca indivizi) şi la exercitarea puterii, alături de saşi şi maghiari. În general, datorită unui monopol al vieții urbane deținut de germani şi apoi şi de maghiari, precum şi specificului civilizației româneşti, prioritar agrar-pastorale şi ortodoxe, accesul românilor în oraşe a fost limitat.

Populația urbană se diferenția după criterii variate, de la cele etnice şi profesionale până la cele de stare materială şi socială. În general, exista o pătură superioară subțire, numită generic patriciat şi formată din negustori şi meşteşugari bogați, care, după 1350, încep să ia locul în conducere patriciatului vechi, de extracție rurală şi, uneori, nobiliară sau seminobiliară.[16] Urmează orăşenii de mijloc, cei mai numeroşi, reprezentați de meşteri, negustori, dascăli, notari, medici, dieci etc. În fine, pătura de jos sau plebea era formată din jeleri, calfe şi ucenici care nu reuşiseră să parvină, țărani stabiliți la oraşe, lucrători cu ziua. În fruntea oraşelor se afla un sfat (magistrat), format din 12 jurați, în frunte cu judele sau, în târguri (şi în unele oraşe), cu vilicul, aleşi cu toții anual dintre orăşenii cei mai de vază. După 1350, în oraşe ca Sibiu, Sighişoara, Mediaş, Orăştie şi, temporar, Braşov, judele este identic cu judele regesc al scaunului (districtului) respectiv, numit de rege, fapt pentru care orăşenii îşi aleg şi un jude local, numit *Bürgermeister* sau *magister civium*. Ulterior, cele două demnități se vor contopi în mâinile aceleiaşi persoane.

4.3. Structuri şi ierarhii sociale

ORAŞELE ERAU, ÎNTR-UN anumit sens, o excepție de la lumea feudală, formată din seniori, clerici şi țărani. Excepție era şi societatea săsească în genere, evident cea privilegiată, cea dăruită cu statutul de libertate. Ea era formată dintr-o țărănime liberă numeroasă (cu obligații doar față de biserica romană şi față de rege), din orăşeni şi din greavi. Tot atipică era şi comunitatea secuilor, de asemenea privilegiată la nivel global şi formată din *tria genera Siculorum* (1339),[17] adică fruntaşi (*seniores, primores*), călăreți (*primipili*) şi pedestraşi (*pixidarii*), pomeniți concret în texte în 1396-1407. Împărțirea are la bază criterii militare, deoarece însăşi societatea secuiască era una de esență militară. Satele erau divizate în decurii, după reguli ostăşeşti, decuriile formau centurii şi apoi unități mai mari, organizate şi conduse la nivelul fiecărui scaun. Desigur, secuii pedestraşi erau şi țărani, mai mult crescători de animale decât cultivatori, deoarece pământul arabil era puțin şi slab, iar clima era aspră. Statutul de libertate al secuilor, în scaunele lor, a funcționat în toată această perioadă.

Românii aveau o societate feudală tradițională, de tip estic şi de influență bizantino-slavă, formată din cnezi (juzi), ca mici feudali laici, din preoți şi oameni de rând, dar aceste structuri se aflau în plină disoluție şi adaptare. Prin urmare, societatea feudală, mai aproape de modelul său apusean, se întâlneşte doar în comitate, adică în acele unități administrative şi de jurisdicție ale nobilimii, în care majoritatea populației o alcătuiau țăranii dependenți (iobagii). Nobilimea este stratificată şi ea, dincolo de statutul juridic uniform, garantat prin reglementarea regală de la 1351. De la aristocrație, adică *barones, comites, prelati*, care participau direct la conducerea țării, până la nobilii mărunți („de o sesie" sau „de un lot"), se trece printr-o numeroasă pătură intermediară, a nobilimii mijlocii. În Transilvania, nobilimea în genere, când nu este recent venită (secolele XIII-XIV) din Ungaria propriu-zisă şi dăruită cu domenii, provine din vechile categorii libere (*milites, servientes regis, iobagiones castri* etc), aflate în slujbe regeşti, în cetăți şi domeniile lor. Între aceste familii nobiliare (clanuri) venite din Ungaria şi dăruite cu posesiuni în Transilvania, în preajma anului 1200 şi după aceea, se află: Kán, Wass, Kacsics, Losonci Tomaj, cu ramurile Losonci, Bánffy şi Dezsőfi, apoi Zsámboki, Kökényes-Radnót, Becse-Gergely (din care au descins apoi ramurile Bethlen, Apafi şi Somkereki Erdélyi, cu rol

[16] *Ub.*, vol. II, p. 33, 85, 611; vol. III, p. 48.
[17] *Sz. OkL*, p. 48, 220.

important în viața politică, socială, economică, culturală a țării, până în vremurile moderne) ş.a. Nobilimea transilvană, ca oriunde în Europa, avea două caracteristici, anume era proprietara unor domenii (pământ şi oameni dependenți) şi avea obligații militare. „Fidelele servicii" militare au fost, de altfel, pentru elita categoriilor libere o premisă şi o condiție a înnobilării. Sistemul seniorial şi vasalic a funcționat în Transilvania mai ales sub forma familiarității (*familiaritas*), în sensul că marii nobili aveau o seamă de vavasori (oameni ai casei, *familiares*), proprietari mărunți, cu îndatoriri de *auxilium et consilium.* Puține familii (clanuri) de mari nobili stăpâneau câte 25-50 de sate, nobilii mijlocii câte 10-20, iar cei mici, sub 10 sate, dar cel mai adesea 1-2 sate şi, uneori, părți de sate. Marii proprietari în Transilvania erau prioritar biserica romană şi regele, deoarece dreptul feudal maghiar, necunoscând primogenitura (ca şi cel românesc), favoriza fărâmițarea domeniilor. Nobilimea nu era numai neomogenă, ci şi în continuă primenire şi schimbare. Sub Angevini (1308-1382) şi, cu precădere, sub Ludovic I, s-a urmărit în mod deliberat întărirea puterii centrale prin ridicarea unei noi nobilimi ca suport al dinastiei, din rândul micilor nobili, al fruntaşilor secui şi saşi şi chiar din rândul cnezilor români. Regele Sigismund de Luxemburg (1387-1437) a urmărit scopuri similare, în condiții schimbate şi pe căi mai variate. Aceasta nu a oprit însă lupta pentru putere şi tendințele centrifugale, care au divizat țara în mai multe rânduri (1301-1320, 1382-1387, 1401-1403, 1440-1444 etc.). Oricum, prin mijloace precise, nobilimea avea monopolul puterii în societate şi îl exercita cu deosebită forță. Imunitatea pe domeniile sale, obținută prin diplome, era o formă de întărire a puterii nobilimii.

La polul opus se afla țărănimea dependentă (şerbii, iobagii), aflată pe domeniile feudale (nobiliare, bisericeşti), în satele aservite şi care avea drept de proprietate asupra casei, curții, grădinii şi inventarului agricol viu şi mort, precum şi drept de folosință asupra unui lot de pământ (sesie) aflat în proprietatea feudalului şi pentru care avea o serie de obligații. În satele aservite existau şi unele monopoluri senioriale, ca morile, vămile sau crâşmăritul, măcelăritul, pescuitul, vânatul, deşi funcționarea lor nu era deocamdată foarte strictă şi nici general aplicată.

Sub aspect juridic, în secolele XIV-XV, țăranii dependenți aveau cam acelaşi statut, dar situația lor era variabilă din punct de vedere economic (al averii şi bunurilor avute în folosință). Era o mare diferență între cei ce dețineau un lot întreg, opt boi, cai, vite, porci, zeci şi chiar sute de oi şi cei ce aveau fragmente de sesie şi animale puține. Starea țăranilor era periclitată de divizarea şi micşorarea sesiilor, de recoltele proaste, de războaie (atacurile otomane dinspre sud), de anarhia feudală (mai ales de conflictele dintre nobilii vecini, dintre domeniul nobiliar şi cel de cetate, dintre domeniile bisericeşti şi cele nobiliare, dintre domeniile aristocrației şi cele ale micii nobilimi privind acapararea forței de muncă) etc. În aceste condiții, sporeşte numărul jelerilor (*inquilini*), adică al țăranilor fără animale şi chiar fără lot şi casă, care munceau cu brațele, mutându-se adesea de la un stăpân la altul. Există însă şi o pătură de țărani liberi, nesupuşi nobililor în secolele XIV-XV. Ei sunt situați prioritar în rândul secuilor şi saşilor, în scaunele dăruite cu privilegii globale, prin care se garanta populației de acolo statutul de libertate. În rândul românilor, formele de dependență feudală laxă, stabilite de timpuriu între cnezi şi oamenii lor (*Olachi popularii, iobagiones*) şi materializate prin cote patrimoniale datorate cnezilor de către aceşti supuşi, se perfecționează şi accentuează pe două căi: 1) danii făcute de regii Ungariei credincioşilor lor nobili, care devin astfel proprietari în Transilvania şi transformă întreaga populație găsită în supuşi; 2) adaptarea cnezilor români la rigorile societății feudale de tip apusean, în zonele de margine unde aceştia au mai reuşit să rămână stăpâni prin înnobilare. Românii au mai ajuns dependenți economic şi prin dăruirea pământurilor lor

bisericii catolice (episcopiilor, mănăstirilor) şi grupurilor de „oaspeți" (*hospites*), prezenți sporadic din Maramureş până în Făgăraş şi de la Rodna până în Banat. În actele de colonizare a acestor „oaspeți", se preciza adesea că ei pot şi trebuie să colecteze dările de la localnici. Teoretic, au rămas liberi sub aspect juridic țăranii români de pe pământul dăruit marelui grup de „oaspeți" saşi şi grupului militar de secui, dar ei au fost confruntați cu unele fenomene negative, ca diminuarea sau răpirea vechilor proprietăți, tendința fruntaşilor secui şi a greavilor saşi de a intra în rândurile nobilimii şi deci de a avea supuşi feudali în comitate sau de a se comporta ca şi feudalii etc.

Toate categoriile țărănimii aveau obligații față de biserică şi față de rege; mai mult, față de biserica romană aveau obligații toți locuitorii de această confesiune, inclusiv nobilimea şi chiar regele, numai că obligațiile de acest gen ale nobilimii se achitau tot din dările supuşilor sau deveneau, de la un timp, pur teoretice. Obligația față de biserică era dijma (decima) ecleziastică, adică a zecea parte din toate produsele, mai frecvent din semănături şi din vin. Adesea, mai ales din secolul al XV-lea, decima se convertea în bani, spre nemulțumirea țăranilor. Românii, fiind ortodocşi, nu datorau dijmă bisericii decât prin abuz, dar prestau, în plus față de alții, regelui datul oilor (*quinquagesima ovium*), adică o oaie cu miel şi cu mioară la fiecare 50 de oi, după cum secuii aveau datul boilor (signatura bovum), iar locuitorii Slavoniei darea pieilor de jder sau mardurina (marturina). Datul oilor, prin cuantumul său substanțial şi prin cvasigeneralitatea sa la nivelul tuturor zonelor provinciei, conferă individualitate Transilvaniei şi este o marcă a marii ponderi a românilor. Darea principală către stat (rege) era venitul cămării (*lucrum camerae*) şi se percepea în bani. Cele mai grele şi mai numeroase obligații pentru țăranul dependent erau însă cele către stăpânul feudal, şi anume censul (*census, terragium, fertones, collecta, taxa*), datorat în bani şi având cuantum variabil; darurile sau daturile (*munera, akones*), în natură sau produse (colaci, găini, pui, claponi, ouă, caşuri etc), colectate de Crăciun, de Paşti şi la hramul bisericii (în legătură cu daturile se află şi obligația de găzduire - *descensus* - a regelui şi voievodului, cu suitele lor, care devenise din cinste corvoadă); nona, introdusă oficial la 1351, care s-a dorit generalizarea unei practici sporadice şi neuniforme de a da stăpânului o cotă-parte din semănături şi din vin; dijma porcilor şi albinelor; obligația de lucru (robota), adică prezența țăranului la seceră, la coasă, la arat, semănat şi la alte varii munci pe secțiunea din domeniu administrată în regie proprie de feudal. Această gamă de obligații în produse, bani, muncă, față de atâția beneficiari, abuzurile dese, nesiguranța, conflictele, goana după mână de lucru şi limitarea dreptului la liberă strămutare (după achitarea obligațiilor, țăranul dependent ar fi trebuit să poată pleca, după plac, pe altă moşie) au generat uneori stări de nemulțumire în rândul țăranilor, care au condus şi la răzvrătiri armate, violente, adevărate jacquerii, cum a fost cea de la 1437-1438, numită Răscoala de la Bobâlna.

7. Stările (ordinele) sau „națiunile" Transilvaniei; adunările de stări

PESTE TOT ÎN Europa, în evoluția statului feudal, se afirmă la un moment dat o etapă de conducere corporativă, a anumitor grupuri privilegiate, care participă alături de suveran la exercitarea sau măcar la influențarea puterii. Aceste grupuri privilegiate sunt denumite stări sau ordine. La modul clasic, se recunoaşte, în general, că stările ca factor politic îşi au originea în structura tripartită a societății feudale: *oratores* sau cei care se roagă, adică oamenii bisericii; *bellatores* sau cei care luptă, adică nobilimea; *laboratores* sau cei care lucrează, adică producătorii liberi rurali şi, de la o vreme, urbani. Reprezentanții acestor trei ordine au ajuns, cam de pe la sfârşitul secolului al XIII-lea, să compună adunări generale (de stări), sub diferite denumiri (de la Stări Generale în Franța la Cortesuri în statele iberice şi de la Parlament în Anglia la Seim în Polonia). De cele mai multe ori reprezentarea nu urma regulile clasice, aşa cum se întâmpla şi în Ungaria, unde nobilimea mare (aristocrația) şi clerul înalt formau o stare, iar nobilimea mijlocie şi mică o alta. În unele țări din Europa Centrală şi de Est, între care Ungaria şi Țările Române, adunările de stări au fost convocate constant din secolul al XV-lea, dar istoria lor este mult mai veche.

În Transilvania stările au o alcătuire cu totul specială, rezultată de pe urma cuceririi țării şi încadrării sale în Regatul Ungariei, a tendințelor de autonomie şi de pe urma colonizării şi aşezării aici a unor noi etnii, în speță saşii şi secuii. În acest fel, „stările" Transilvaniei, constituite sau pe cale de a se constitui după jumătatea secolului al XIII-lea, spre finalul acestui veac au fost: nobilimea (laică şi ecleziastică), saşii, secuii şi românii (în fapt, elita acestora). Cum se vede, de la început, aceste „stări" au avut o componentă etnică evidentă, căci nobilimea reprezintă oficial elita stăpânilor maghiari, identificați cu statul (chiar dacă originea acestei nobilimi este eterogenă); saşii sunt „hospites", naturalizați de-acum, dar cu limbă, cutume şi legi speciale; secuii sunt şi ei veniți la o dată anume, diferiți prin origine, tradiții, mod de organizare şi chiar prin dialectul vorbit (deşi limba lor devine tot mai apropiată, până la identitate, de maghiară); românii, pomeniți adesea la urmă, sunt cei mai diferiți, nu doar prin limbă, origine, tradiții, ci şi prin confesiune, vechime, statutul de cuceriți şi prin existența, de la un timp, a unor state ale poporului (etniei) lor vecine cu Transilvania.

Datorită acestei puternice componente etnice, „stările" Transilvaniei se vor şi numi oficial, mai târziu (în jurul anului 1500), națiuni *(nationes).* Deocamdată însă, în secolul al XIV-lea, este mai puternică şi mai activă componenta politico-elitară: stările sunt grupuri privilegiate (adesea, prin acte solemne scrise) care participă la exercitarea puterii, dar nu cuprind în fapt decât vârfurile unei etnii, în cel mai bun caz pe membrii de condiție liberă. În Transilvania, stările au şi o componentă teritorială, în sensul că nobilii trăiesc şi stăpânesc domenii în cele şapte comitate (pe pământul nobiliar), saşii sunt grupați, în genere, pe *Fundus Regius (Königsboden)* sau pe pământul dăruit de rege (pe pământul săsesc), iar secuii, în zona în care au fost aşezați cu rosturi militare, în estul țării (pe pământul secuiesc sau *Székelyföld).* Este drept că, un timp, mulți saşi (cam o treime) au trăit pe pământ nobiliar sau sub autoritatea comitelui secuilor, că o parte din elita saşilor şi secuilor se purta ca nobilii şi era, în mică parte, înnobilată, că unii secui trăiau pe pământ nobiliar etc, dar toate acestea nu sunt decât excepții de la regula generală, conform căreia fiecare stare avea propria bucată din țară. La români, situația este diferită, fiindcă ei sunt popor cucerit şi supus, răspândit aproape peste tot. În mare măsură, în detrimentul pământurilor locuite şi stăpânite de români (şi de alte grupuri etnice mai mici), în detrimentul statelor lor incipiente, s-au întemeiat domeniile regale, nobiliare, bisericeşti şi autonomiile săseşti şi secuieşti. Surprinşi de această rapidă înaintare, susținută de forța

unui stat cu misiune apostolică, românii s-au adaptat mai greu noilor condiții, dar au sfârşit prin a se regrupa (o parte) în regiuni mai ferite, apărate natural, cum erau Apusenii, zona Haţegului, Făgăraşul, Maramureşul etc. De aceea, ei nu au mai putut rămâne compacți la nivel de organizare, decât în cele câteva „țări" salvate parțial, pe care au încercat să le adapteze modelului urmat şi de ceilalți. Unele din acestea - Banatul, Beiuşul, Zarandul, Maramureşul - nici nu erau parte a „țării de peste pădure" şi erau izolate unele de altele. Unde puteau să-şi facă atunci şi românii baza lor teritorială, din moment ce ei erau peste tot, dar supuşi şi periferizați? Cei rămaşi între Olt şi Carpații Meridionali au încercat să-şi conserve o „țară" a lor, a Oltului sau Făgăraşului, pomenită la 1222, dar ea nu a rezistat şi nu a fost acceptată în rând cu celelalte autonomii, sfârşind, până târziu, între hotarele statului românesc de la sud de Carpați. Totuşi, în jurul anului 1300, nu toate caracteristicile stărilor erau afirmate pe deplin, aşa că şi românii erau adesea acceptați în rând cu celelalte grupuri.

În Transilvania, în relație cu stările, existau două categorii de adunări generale *(universitates, congregationes):* 1) adunări generale ale nobilimii din cele şapte comitate, convocate şi prezidate de voievod sau de vicevoievod (ținute în paralel cu adunările generale ale scaunelor săseşti şi cu cele ale scaunelor secuieşti reunite); 2) adunări generale ale tuturor stărilor, adică ale nobilimii, saşilor, secuilor şi, pentru un timp, românilor, prezidate şi convocate de rege sau de voievod (vicevoievod), în numele regelui. Adunările au apărut într-o perioadă de fermă afirmare a autonomiei Transilvaniei în raport cu Ungaria, se țineau în paralel cu adunările nobilimii regatului şi au ajuns a fi considerate o marcă a autonomiei țării. Cea dintâi adunare a „nobilimii țării Transilvaniei" este atestată la 1288, în timpul lui Lorand Borşa, când Transilvania tindea să fie o țară suverană *(regnum),* şi a fost convocată la Turda de vicevoievod, în numele voievodului. După 1320, aceste adunări generale, ținute sporadic la început, au devenit regulate, anuale sau bianuale, cu loc precis de convocare, de obicei lângă Turda. În cazul lor, se întâlneau două tendințe opuse: pe de o parte, era puterea centrală, regalitatea angevină, care le-a găsit în funcțiune şi încerca să le controleze cât mai strict, pentru a le deturna de la scopul inițial, şi, pe de altă parte, erau forțele locale cu tendințele lor de autonomie, cu dorința de diferențiere în raport cu Ungaria, cu amintirea tradiției de țară separată a Transilvaniei. Conform unor formule din documente - formule stereotipe ce nu exprimă invariabil realitatea - la unele adunări participau „nobili şi nenobili" sau „nobili şi oameni de orice altă stare şi seamă din părțile Transilvaniei", însă este certă prevalenta nobilimii din toate punctele de vedere. Rostul cel mai evident al acestor adunări, ca peste tot, era unul judiciar, dar uneori ele se ocupau şi de chestiuni administrative, economice, sociale: reglementarea raporturilor dintre biserică şi nobilime în privința dijmelor ecleziastice, problema vămilor, stâr-pirea „tâlharilor", „hoților" şi „răufăcătorilor", verificarea unor acte de danie etc. În 1342, o adunare a abordat şi un aspect legislativ (în înțelesul special al termenului „lege" în evul mediu), acordând oficial nobilimii dreptul de judecată asupra iobagilor, adică dând o reglementare cu valoare juridică generală. Au mai fost şi alte cazuri asemănătoare, de reglementări cu valoare de lege, dar izolate, deoarece dreptul de a legifera aparținea oficial regelui şi dietei ungare. Acestor adunări ale celor şapte comitate transilvane, convocate şi prezidate de voievod, le corespundeau adunările generale ale comitatelor apusene vecine, convocate de palatin (vicepalatin). Prin funcționarea adunărilor generale ale nobilimii transilvane (sau ale comitatelor vestice) nu s-au desființat adunările similare pe fiecare comitat (sau cele ale nobilimii din 2-3 comitate), mai ales cele cu rol judiciar, deşi importanța lor a scăzut.

Accentuarea tendințelor de autonomie, creşterea puterii voievozilor, strădania lor de a-şi subordona, pe multiple căi, întregul spațiu intracarpatic (cumularea de către voievozi a titlurilor de comite al saşilor şi al secuilor era una din căi), numeroasele chestiuni comune şi interferențe între nobilime şi ceilalți locuitori, între spațiul comitatens şi celelalte „pământuri" privilegiate etc. au dus, de timpuriu, la nevoia convocării unor adunări lărgite ale întregii Transilvanii intracarpatice. Prima cunoscută datează din 1291 şi a fost convocată, la Alba-Iulia, de regele Andrei al III-lea. La ea au fost chemați „nobilii, saşii, secuii şi românii din părțile Transilvaniei", pentru „îndreptarea stării lor" (pro re/or-*matione status eorundem),*[24] după gravele tulburări din timpul domniei regelui Ladislau Cumanul. Regele voia să discute cu factorii de putere din țara întreagă (nu doar cu nobilimea), iar obiceiul invocării acestor factori era mai vechi. De pildă, la 1288, când arhiepiscopul de Strigoniu - primatul bisericii din Ungaria - îndemna la nesupunere față de regele blasfemiator şi corupt, se adresa autorităților ecleziastice şi „tuturor nobililor unguri, saşilor, secuilor şi românilor"[25] din regiunile sudice ale Transilvaniei. Adunarea din 1291 a avut, cum se vede, o importanță capitală, reieşită şi din formula ce-i precizează scopul („pentru îndreptarea stării lor"), formulă asemănătoare celei folosite în Bula de aur a no-bilimii din 1222 („pentru îndreptarea stării regatului nostru" = *ad statura regni noştri reformandum).* Despre ce „îndreptare" poate fi vorba, textul nu spune direct, dar sugerează. O dată, trebuia îndreptat răul făcut la sfârşitul domniei lui Ladislau Cumanul, - când Transilvania s-a dovedit nesupusă şi când se vorbea de două „regate" deosebite, anume *regnum nostrum* (= Ungaria) şi *regnum Transilvanum* -, ceea ce nu s-a reuşit, deoarece, sub Ladislau Kán, cum s-a văzut, autonomia voievodatului s-a accentuat. O altă problemă putea să fie legată de nemulțumirile stărilor, mai ales ale nobililor şi saşilor, privind nerespectarea privilegiilor lor. În fine, mai era probabil şi chestiunea românilor, cu precădere a celor din Țara Făgăraşului, unde ei încercaseră să-şi constituie o autonomie recunoscută *(terra Blacorum),* dar fuseseră împiedicați de imixtiunea nobililor şi îndrăzniseră să reziste. Când rezistența s-a dovedit zadarnică, prin unii dintre aceşti români, conduşi de voievodul lor şi antrenând cu ei saşi şi „alte neamuri", au „descălecat" la sud de Carpați, dând un impuls procesului de unificare şi de centralizare a statului românesc de acolo. În adunarea din în fața regelui, nobilul Ugrinus revendica posesiunile „sale" Făgăraş şi Sâmbăta, ocupate anterior de români.

O altă adunare generală lărgită este amintită în 1355, la Turda, convocată de voievod (în numele regelui), cu „toți prelații, baronii, nobilii, secuii, saşii, românii şi ceilalți oameni de orice stare sau treaptă, aşezați şi aflați în zisele părți ale Transilvaniei."[26] Date sigure despre obiectul ei nu există. Din aceste mărturii şi din altele, se poate trage concluzia că stările sau ordinele Transilvaniei, în număr de patru (nobilii, saşii, secuii şi românii), erau pe cale de constituire în a doua parte a secolului al XIII-lea şi că, spre 1300, încep să fie convocate în adunări specifice, la nivelul Transilvaniei şi al unor comitate.

În timpul domniei lui Ludovic I (1342-1382) se petrec însă, în Transilvania şi în vecinătate, o serie de evenimente cu urmări deosebite pentru evoluția regimului de stări şi pentru mecanismul funcționării sale. După 1310, procesul reunirii statelor româneşti incipiente de la sud de Carpați se accelerase, în urma impulsului venit din Transilvania. După 1330, Țara Românească îşi afirmă şi pe plan internațional independența. Prin anii

[24] *Hurmuzaki,* vol. I/l, p. 510-511.
[25] *DIR, C, Veacul XI, XII şi XIII*, vol. II, p. 369.
[26] *Documenta Romaniae Historica, C, Transilvania,* vol. X, p. 325 (în continuare: *DRH*).

1342-1343, începe o revoltă a unei părți dintre cnezii maramureşeni, conduşi de Bogdan de Cuhea, voievodul Țării Maramureşului, revoltă ce se va prelungi, cu intermitențe, timp de două decenii. Partida lui Bogdan urmărea menținerea Maramureşului ca țară (voievodat) românească, cu structuri feudale şi instituții româneşti, cu adunarea cnezilor țării şi cu biserica răsăriteană, cu stăpânirile cneziale, organizate pe sate şi pe văile râurilor etc. O altă parte a feudalilor din Maramureş, conduşi de nobili români de origine cnezială, cum erau Dragoş de Bedeu şi Dragoş de Ciuleşti, păşiți pe calea adaptării la noile structuri ale statului dominator, colaborau cu oficialitatea statală, îndeplinind „servicii fidele" față de rege. Colaborarea se axa prioritar pe servicii (slujbe) militare, mai ales în lupta pentru stăvilirea pericolului tătar, ce amenința încă serios dinspre est şi stânjenea statele incipiente româneşti de pe teritoriul viitoarei Moldove. Scopul colaborării feudalilor români cu regalitatea era menținerea şi întărirea stăpânirilor lor vechi, obținerea de noi avantaje şi eliminarea amenințării că pământurile şi funcțiile le vor fi luate - cum se întâmplase în alte locuri - de nobili din anturajul regelui sau al înalților dregători, dornici de afirmare. Din rândul acestor colaboratori români l-a ales regele pe nobilul Dragoş drept conducător (voievod) al unui nucleu statal românesc din nordul şi vestul Moldovei, gândit ca o marcă de apărare a Regatului Ungar dinspre tătari. Dragoş a creat o dinastie în Moldova, prin urmaşii săi, voievozii Sas şi Bale, dar suzeranitatea ungară nu era agreată de localnici. Semnul acestei nemulțumiri este o răzvrătire locală, despre care un document din 1359 spune că a fost potolită cu ajutorul altui maramureşean, anume Dragoş din Giuleşti, lăudat de rege şi răsplătit în Maramureş, pentru „restaurarea (restabilirea, reaşezarea) țării noastre moldovene."[27] „Restaurarea" Țării Moldovei s-a dovedit însă temporară, deoarece nemulțumirile oamenilor locului față de suzeranitatea ungară au fost încurajate de amintitul voievod maramureşean Bogdan - socotit „infidel notoriu" al regelui - care, cu vreo 100-200 de familii de cnezi credincioşi, probabil prin 1362-1363, după îndelungata rezistență în Maramureş, a trecut definitiv munții, în Moldova; i-a alungat pe urmaşul la tron şi rudele lui Dragoş, întemeind Moldova independentă. Bogdan şi fiii săi sunt despuiați de moşiile lor din Maramureş, în 1365, „pentru ca trădarea (stricăciunea) lor să nu fie cumva pildă altor [români] care ar cuteza fapte asemănătoare."[28] În 1365-1366, ostile regelui Ludovic, trimise contra lui Bogdan spre a-l aduce la supunere, au fost înfrânte, eşuând în misiunea lor.

Cu alte cuvinte, spre finalul secolului al XlII-lea şi în veacul următor, până la 1366, situația stărilor (ordinelor) transilvănene, cu excepția românilor, s-a consolidat: nobilimea, pe fondul decretului regal din 1351 (care confirma şi lărgea Bula de aur a nobilimii din 1222), şi-a întărit serios poziția de bloc, dobândind teoretic „una şi aceeaşi libertate"[29] în toată țara, dar păstrând specificul funcționării sale din Transilvania; secuii şi-au desăvârşit organizarea scaunelor pe întregul teritoriu atribuit lor şi şi-au afirmat libertățile recunoscute sub formă de privilegii globale; abia de la jumătatea secolului al XV-lea privilegiile secuilor vor suferi unele atingeri, fără afectarea gravă a esenței lor, din partea voievozilor; germanii se vor afirma puternic, inclusiv în zonele urbane şi rurale din afara „provinciei" Sibiului; Ludovic I (la 1366) va întări celor Şapte Scaune diploma privilegiată a lui Carol Robert din 1317,[30] va extinde privilegiile asupra Bistriței, netezind drumul spre noua comunitate săsească *(universitas)* din secolul următor. Numai față de români, puterea

[27] *DRH, C*, vol. XI, p. 482-485.
[28] *DRH, C*, vol. XII, p. 398-401.
[29] *DRH, C*, vol. X, p. 89-99.
[30] *DRH, C*, vol. XIII, p. 148-151.

centrală şi autoritățile transilvane încep să aibă altă atitudine când ei încearcă să devină o stare şi să se afirme ca atare, în rând cu nobilii, saşii şi secuii. Mai ales sub Angevini, tendințele de uniformizare a regatului - atât de eterogen - devin manifeste. Ele vizau nu privilegiile acordate stărilor, ci problemele sociale, economice şi confesionale: reglementarea deținerii pământului din comitate pe bază de danii regale, calitatea de nobil, asimilarea altora la calitatea de nobil, întărirea credinței catolice, eliminarea (limitarea) altor confesiuni şi religii etc. Românii, care nu obținuseră privilegii globale în secolul al XIII-lea, erau refractari tuturor acestor tendințe. Lor li se răpeau adesea pământuri şi alte bunuri, sub pretext că nu aveau acte de danie şi că, fiind „schismatici", adică asimilați ereticilor (conform interpretării date canoanelor de către papa Inocențiu al III-lea, după Cruciada a IV-a din 1204), trebuiau catolicizați sau „dați spre jaf şi pradă", adică deposedați, fără ca aceasta să mai constituie un păcat. După 1204, s-a aplicat acest principiu față de românii din Făgăraş, zona Cârța, față de cei din districtul Medieş, față de cei din „țara fiilor cnezului Bele" (Bâlea) etc. Astfel, stările, treptat, până în secolul al XIV-lea, şi-au făurit o bază teritorială relativ compactă, în mare măsură în detrimentul românilor, care erau, de aceea, mereu nemulțumiți şi răzvrătiți; îşi reluau cu forța, contrar legii, bunurile răpite, care aveau noi stăpâni, se organizau şi rezistau armat, cum au făcut în Făgăraş (pe la 1290) şi în Maramureş (între 1342 şi 1362-1363); mai mult, ei îşi mutau centrele răzvrătirilor la sud şi est de Carpați, ridicând la independență față de Ungaria noi structuri politice ivite din sânul poporului lor. În anii 1359 şi 1365-1366, românii din Țara Românească şi Moldova s-au aflat concomitent în conflict deschis cu Regatul Ungariei, iar Ludovic I a trimis oşti contra lor. Pe acest fond, situația românilor din Transilvania s-a înrăutățit, iar aspirația lor de a se constitui şi afirma ca stare a trebuit oprită.

Primele măsuri în acest sens le-a luat acelaşi suveran Ludovic de Anjou, în 1366, când a rămas circa şase luni (aprilie-octombrie) în Transilvania, cu scopul principal de a rezolva problema românească, sub dublu aspect: 1) readucerea la supunere vasalică față de coroană a celor două state româneşti „rebele" din afara arcului carpatic; 2) reglementarea de o manieră fermă şi clară a statutului românilor cuprinşi în interiorul regatului.

Primul aspect nu l-a putut îndeplini decât în parte, realizând o precară înțelegere cu Vladislav-Vlaicu, domnul Țării Româneşti. În privința celui de-al doilea aspect, acțiunea regală, cel puțin *de iure,* a fost mai eficientă, după mărturia unor documente, dintre care cel mai important a fost emis la 28 iunie 1366.[31] Actul a fost dat la cererea „tuturor nobililor țării noastre transilvane", care s-au plâns că suferă „nenumărate neajunsuri din pricina semeței viclenii a feluriților răufăcători, mai ales români." Cu alte cuvinte, starea nobiliară (ca şi regele) se afla în conflict cu românii. Ca urmare, suveranul a dat nobilimii dreptul „de a stârpi şi nimici din pomenita țară pe răufăcătorii de orice națiune, în chip precis pe români", prin câteva proceduri judiciare speciale: a) procedura de judecată penală: nobilii şi oamenii de rând neprinşi asupra faptului pot fi condamnați pe baza mărturiei a câte 50 de egali ai lor; cei prinşi asupra faptului, pe baza mărturiei a câte 7 egali ai lor; mărturia unui cnez întărit cu diplomă în cnezatul său echivalează cu mărturia unui nobil (cu alte cuvinte, în fața legii, un cnez cu diplomă era egal cu un nobil); mărturia unui cnez comun (fără diplomă pentru posesiunea lui) echivalează cu cea a unui jude *(villicus)* şi are valoare de un fertun; mărturia unui român de rând are valoare de jumătate de fertun; urmează alte reglementări privind procedura de judecată a nobililor (cu iobagii lor) şi a castelanilor (cu slujbaşii lor); b) procedura de pedepsire a celor judecați şi condamnați: „oamenii de rând sau românii", condamnați în scaune de judecată, să fie prinşi şi pedepsiți fără altă

[31] *DRH, C*, vol. XIII, p. 159-165.

cercetare sau învinuire, dar nobilii aflați în aceeaşi situație (adică scoşi în afara legii) să fie doar prinşi şi dați pe mâna voievodului spre a fi pedepsiți; c) procesele pentru moşii; d) în schimbul scutirii de venitul cămării, de merinde şi de slujbă silită la oaste, nobilii trebuiau să-l ajute pe rege, voievod, vicevoievod „spre a strivi şi nimici pe infidelii din acele părți [transalpine?], nesupuşi şi răzvrătiți împotriva noastră şi a sfintei coroane"; e) taxele datorate omului capitlului (conventului), prezent la puneri în stăpânire, diviziuni etc., şi taxele pentru documente; f) garantarea de către rege a vechilor libertăți ale nobilimii din Transilvania.

În textul actului, se pun față în față (se contrapun) nobilii şi românii, iar cei din urmă - înclinați mereu să-şi recupereze bunurile - sunt prezentați drept (reali şi potențiali) „răufăcători" („hoți", „tâlhari" sau autori ai altor fapte nelegiuite). Dintre români, totuşi cnezii (micii feudali) cu diplomă regală sunt asimilați la judecată cu nobilii. Cu alte cuvinte, calitatea de nobil este condiționată pentru elita românilor de existența diplomei regale de danie. În acelaşi an, la cererea franciscanilor, regele decide că „nimeni altul decât cel care este adevărat catolic şi care cultivă cu fidelitate credința pe care o ține şi o mărturiseşte biserica romană poate să păstreze şi să posede stăpâniri cu titlu nobiliar sau cu titlu de beneficiu"[32] (mențiunea s-a păstrat într-un act de confirmare al lui Sigismund de Luxemburg, din 1428, referitor la districtele româneşti Hațeg, Sebeş = Caransebeş şi Mehadia). Tot Ludovic I, la 20 iulie 1366, poruncea nobililor şi autorităților comitatelor Cuvin şi Caraş să-i prindă şi să-i rețină pe preoții „slavi sau schismatici."[33] Măsura vine în continuarea unui şir de astfel de acte, început imediat după Cruciada a IV-a, întrerupt pentru lungi perioade şi reluat spre finalul secolului al XIII-lea (la 1279) şi apoi sub Angevini. Actele din 1366 pun în lumină o situație de încordare în Transilvania şi în comitatele vecine unde trăiau români. Prin ele, românii ortodocşi şi fără act de donație nu mai puteau stăpâni moşii (pământ şi oameni) şi nu mai trebuiau asimilați nobililor. Inexistența actului de donație îi oprea pe cnezii români de la proprietatea pământului, esențială pentru statutul de nobil (pentru accederea la o stare), iar neapartenența la catolicism le împiedica ascensiunea ca etnie, ca stare în numele poporului lor. Cu alte cuvinte, cnezii români, cu unele excepții, în situația lor de atunci, nu puteau pătrunde nici în starea nobiliară şi nu puteau alcătui nici o stare în numele neamului lor. Totuşi, o serie de factori au făcut ca măsurile preconizate de Ludovic I să nu se poată aplica întocmai şi nici la momentul emiterii lor. Ele au marcat mai mult o tendință de durată. Mulți cnezi, în regiunile recunoscute ca districte româneşti mai ales, au rămas mai departe stăpâni fără să aibă act scris şi fără să devină pe loc catolici. În plus, nevoia de sprijin în politica de centralizare şi în lupta antiotomană a făcut ca sute de familii de cnezi să fie confirmate cu acte de donație şi chiar înnobilate pentru cnezatele lor, în deceniile care vor urma, de la Sigismund de Luxemburg până la domnia lui Matia Corvinul inclusiv. Prin aceasta şi prin atragerea la catolicism, unii cnezi au pătruns în rândul stărilor, dar nu ca români, ci ca nobili. La un moment dat, în secolul al XV-lea, au încercat timid să constituie o stare nobiliară românească (apar în documente ca *nobiles Valachi)*, probabil pe baza numărului lor ridicat şi a ecourilor unirii religioase decise la Conciliul de la Florența (1439), dar tentativa a eşuat repede.

Măsurile lui Ludovic I (mai ales cele din 1366) privitoare la români şi la ortodocşi nu au avut succesul scontat, dar, în planul duratei lungi, au trasat câteva direcții constante

[32] *DRH, C*, vol. XIII, p. 2.
[33] *DRH, C*, vol. XIII, p. 226-227.

pentru viitor. Una a fost principiul religiei oficial recunoscute *(religio recepta)*, componentă fundamentală a vieții politice şi confesionale a Transilvaniei în viitor, iar alta a fost limitarea stărilor transilvane la trei, prin excluderea românilor, ca entitate, de la exercitarea puterii. Cauzele acestei situații au fost calitatea de regat apostolic a Ungariei (obligată să răspândească şi să apere cu forța credința romană), situația de supuşi a românilor, mereu nemulțumiți şi răzvrătiți, datorită privațiunilor care-i apăsau, apartenența lor la ortodoxie şi transformarea acesteia în marcă a etniei, existența a două state româneşti libere la granițele Transilvaniei, ceea ce era mereu o tentație, o atracție şi un exemplu pentru românii supuşi Ungariei. Starea de răzvrătire din 1365-1366, cu antecedentele ei din Făgăraş (1290) şi Maramureş (1342-1363), risca să conducă la imitarea exemplului sud şi est-carpatic, adică la constituirea unei Transilvanii independente, desprinse complet de Ungaria şi avându-i pe români ca protagonişti, cum se încercase la cumpăna anilor 1300, dar atunci fără implicarea specială a acestora. Greşeala regalității la sud şi est de Carpați fusese dominarea indirectă, cu ajutorul elitei româneşti, care sfârşise prin a se răzvrăti. Greşeala nu s-a mai repetat în Transilvania, unde nobilii maghiari, saşii şi secuii fuseseră dăruiți cu privilegii globale şi cointeresați tocmai spre a fi sprijinul coroanei, adică spre a fi ceea ce românii cuceriți şi ortodocşi nu puteau să fie. Prin urmare, după 1366, în ciuda premiselor favorabile de până atunci, era clar că românii nu pot să devină o stare şi nu pot să mai participe la adunările de stări ale Transilvaniei. Nici nu vor mai fi pomeniți în această calitate. Cum s-a văzut, când, la vreme de primejdie, nobilii, saşii şi secuii se strâng iarăşi, la 1437, în „uniune frățească" (şi de-atunci încoace tot mai des), despre români nici nu mai poate fi vorba. Neavând o elită oficializată a lor, chiar dacă erau numeroşi, ei nu mai erau primejdioşi. Prin urmare, cnezii şi voievozii români (sau boierii din Făgăraş) aveau două posibilități: ori se puneau în slujba puterii, pretindeau acte de donație, deveneau nobili şi, unii, se pierdeau pentru etnia lor, ori rămâneau la nivelul tradiției româneşti şi răsăritene, adică îşi păstrau specificul etnic, dar decădeau social, se marginalizau. Desigur, față de aceste două extreme, existau o seamă de variante intermediare, detectabile şi documentar.

Însă românii nu s-au resemnat uşor cu soarta care le era trasată. Blocați în a se putea manifesta ca grup privilegiat la nivel central (al Transilvaniei), ei s-au retras la nivelul local al districtelor şi chiar al unor comitate. Aici, feudalitatea lor, formată din cnezi, boieri (în Făgăraş), cnezi recunoscuți cu drept cnezial şi chiar mici nobili, a perpetuat şi controlat adunările locale. Acestea, spre a putea funcționa, s-au adaptat regulilor oficiale: au emis documente în limba latină, au adoptat sigilii, şi-au fixat o zi anume de reunire, au fost prezidate de înalți dregători ai regatului şi voievodatului etc. După măsurile luate de Ludovic I mai ales, adunările elitei româneşti devin adevărate foruri complexe, care administrează, împart dreptatea (după principiile dreptului românesc şi după cel oficial), veghează la strângerea dărilor şi la îndeplinirea obligațiilor supuşilor. În acelaşi timp însă, ele analizează încălcările şi uzurpările venite din partea unor reprezentanți ai autorităților, trec în revistă vechile rânduieli româneşti din epoca de libertate (documentele numesc aceste rânduieli *libertates)* şi aleg delegații care să susțină la rege, voievod, ban, castelan etc. acceptarea, confirmarea şi respectarea acestor forme de organizare. Aşa au procedat adunările cnezilor şi nobililor din comitatul Bereg (1364 şi ulterior), din districtul Căpâlna - în țara Crişului Alb (1426), în districtul Dobra (1434 şi ulterior), în Banat (1457 şi ulterior) etc. Există, de pildă, în Banat şi în Beiuş, plângeri şi cereri adresate de adunări ale cnezilor supuşi pe domeniile unor feudali laici sau ecleziastici. Se cunosc şi adunări care, în epoca de libertate sau de minimă influență a organizării de stat străine, se întruneau pentru alegerea voievodului (cazul adunării cnezilor Țării Maramureşului din secolul al XIV-lea,

cnezi care, prin înnobilare, au format apoi adunarea nobiliară a comitatului omonim). Este evident că aceste adunări, indiferent de statutul juridic al teritoriului pe care funcționau, rezolvau problemele curente ale societății româneşti, asigurau legătura cu oficialitatea şi apărau interesele autonomiilor româneşti. Uneori, în adunări, se întrunesc reprezentanți din două sau mai multe districte, semn, poate, al unor vechi unități locale dislocate de noile formule administrative sau al chestiunilor comune ce se cuveneau rezolvate.

Activitatea acestor instituții conduce la concluzia că, deşi românii încadrați în Ungaria nu au obținut niciodată privilegii globale - ca nobilimea, saşii şi secuii - şi deci au fost privați de la un timp de participarea la exercitarea puterii ca stare (ordin), ei au reuşit să impună funcționarea unor instituții locale, pe baza respectării (adesea tacite şi parțiale) a vechilor libertăți. În secolul al XV-lea, rolul stărilor (sau „națiunilor") se va contura mai clar, pregătind sistemul politic şi confesional ce se va statornici în Transilvania în veacul al XVI-lea, după destrămarea Ungariei şi biruința Reformei.

8. Justiția

ÎN SECOLELE AL XIV-lea şi al XV-lea funcționau încă vechile obiceiuri juridice româneşti, săseşti şi secuieşti. Cele două tipuri din urmă erau, de altminteri, garantate prin privilegiile saşilor şi secuilor, acordate de regalitate la aşezarea acestor grupuri în Transilvania şi ulterior. În general, mai toți demnitarii din evul mediu, atât cei aleşi de comunități, cât şi cei delegați de rege, aveau şi atribuții judecătoreşti. Sistemul juridic al saşilor, adus din regiunile de origine şi unificat şi consolidat în Transilvania, cuprins în privilegii, era numit „dreptul provinciei Sibiului" şi el s-a extins treptat şi asupra saşilor lipsiți de privilegiile inițiale (în 1315, la cerere, primesc „dreptul sibian" scaunele Mediaş şi Şeica, în 1366, bistrițenii etc). Sibiul devine for de apel pentru toți saşii, pregătind unificarea completă finală din secolul al XV-lea. Saşii au fost în situația de a beneficia de un sistem juridic dezvoltat, în urma zestrei aduse din apusul Europei, în urma evoluției rapide în Transilvania şi în urma procesului de urbanizare accentuată, de dezvoltare a meşteşugurilor, comerțului, de mobilitate în țările din jur. Secuii au alcătuit, dimpotrivă, o societate închisă, cu un regim ancestral de comunitate a bunurilor şi de egalitate a drepturilor, ce funcționa încă în secolul al XIII-lea, parțial şi în cel de-al XIV-lea şi frâna afirmarea individuală. Dreptul cutumiar şi-a prelungit aici existența, mai ales la nivelul satelor, până târziu, însă elita secuilor s-a adaptat relativ uşor obiceiurilor feudale ale nobilimii, al cărei statut tindea să-l dobândească. Scaunele de judecată secuieşti erau formate din căpitanul scăunal, judele scăunal şi judele regal, asistați de 12 asesori jurați aleşi. La saşi, scaunele de judecată se compuneau din judele scăunal, din cel regal şi din asesori jurați (patru sau mai mulți). Oaspeților germani şi unguri din Maramureş (stabiliți printre români, la Sighet, Teceu, Câmpulung, Vişc, Hust etc.), privilegiul din 1329 le permitea judecarea pricinilor de către jude şi bătrânii lor, exceptând cauzele majore (omor, furt, tâlhărie, incendiere), ce reveneau judelui regesc şi celui local. Forul suprem de apel la secui era adunarea generală a secuilor din cele şapte scaune (la Odorhei), care judeca „după lăudabila lege a tuturor secuilor şi după vechiul obicei recunoscut."[34] Cele Şapte plus Două Scaune (Mediaş şi Şeica) săseşti aveau instanța lor superioară de judecată la Sibiu, formată din juzii scăunali şi din bătrânii *(seniores, Altschaft)* aleşi, prezidați de judele

[34] *Sz- Okl,* I, p. 103-104.

regesc al Sibiului. Ei judecau „după legea noastră" şi „după vechiul obicei."[35] Românii se judecau în scaunele lor săteşti, de către „oamenii buni şi bătrâni" conduşi de cnezi (juzi). Deasupra acestor foruri erau adunările districtuale, formate, de regulă, din 12 sau 24 de cnezi cu rol de asesori juraţi (rar sunt amintiţi în aceste foruri şi oameni de rând, ca în 1360, la Haţeg, unde adunarea era alcătuită din 12 cnezi, din 6 cnezi-preoţi şi din 6 *Olachi populani).* Românii se judecau după dreptul lor românesc *(ius Valachicum)* sau după „legea Ţării Româneşti" *(ius Volachie)* - ca şi cum ar fi existat o ţară a lor generică - şi după varianta de tip feudal a acestui *ius Valachicum,* numită drept cnezial *(ius keneziale),* prin care se exercita stăpânirea individuală asupra pământului (satelor).[36]

Începând cu domnia Angevinilor, vechile obiceiuri juridice locale, cu precădere cele româneşti, neapărate de privilegii ferme, tind să fie periferizate, îngrădite şi chiar interzise, în favoarea rânduielilor feudale de model apusean ale regatului. Cu precădere cnezii români se plâng mereu de încălcarea rânduielilor româneşti, cer judecăţi după dreptul românesc sau cnezial, atât în domeniul penal, cât şi în cel civil (pedepsirea hoţilor, împărţirea pământului între rude, moştenirea, dreptul femeilor etc). Instrumente ale acestor imixtiuni, ale extinderii sistemului juridic al statului maghiar erau juzii regali din scaunele săseşti şi secuieşti, autorităţile comitatense nobiliare, castelanii, banii, voievozii şi locţiitorii lor, în cazul districtelor româneşti. Pomenita diplomă a regelui Ludovic de Anjou din 1366, sub pretextul stârpirii „răufăcătorilor" români, uniformiza sistemul juridic, desfiinţa obiceiurile vechi şi îi încadra pe toţi locuitorii în rânduielile oficiale. Puterea judiciară a nobilimii şi a scaunelor sale de judecată este sporită considerabil, iar diferenţa de tratament între nobilime şi „oamenii de rând sau români" este evidentă şi ajunge să fie *expressis verbis* consemnată în scris. Probabil că, sub aspect juridic, înainte de 1366, după cum se procedase şi sub Arpadieni, elita românilor (ca şi acelea ale secuilor şi saşilor) era echivalată cu nobilimea (în fond, cnezii şi boierii români erau feudali după dreptul românesc). Or, diploma din 1366 arată precis că, la judecată, numai cnezii cu diplomă regală erau egali nobililor (deşi, din punct de vedere românesc, toţi cnezii aveau aceeaşi esenţă feudală, fiindcă posedau sate şi aveau rosturi militare).

Organizarea judecătorească a Transilvaniei nobiliare cunoaşte mai multe instanţe, fără o delimitare permanentă şi clară a tuturor competenţelor lor. După instanţa cea mai de jos, a satelor, urmează cea seniorială, condusă de stăpânul feudal, care aplica dreptatea în cauze minore (simple). Cauzele grave erau trimise la instanţa superioară (adunarea comitatensă). Diploma din 1351 pare să fi asigurat nobilimii şi privilegiul de justiţie majoră, dar el nu s-a aplicat niciodată global. De aceea, de pe la mijlocul secolului al XIV-lea, tot mai mulţi nobili din Transilvania au obţinut individual de la rege „dreptul paloşului" *(ius gladii),* adică dreptul de justiţie majoră (judecarea de pricini ce presupuneau pedeapsa capitală: furt, tâlhărie, incendiere, crimă etc.), marcat simbolic prin dreptul (obiceiul) de a ridica spânzurători pe domeniile lor. După justiţia domenială (seniorială), urma scaunul de judecată al comitatului (sau adunarea comitatensă), ca instanţă de apel pentru cei nemulţumiţi cu judecata feudalului. Aici puteau ajunge direct doar nobilii şi oamenii liberi, iar şerbii - prin reprezentare de către stăpânul lor. După comitat, se putea face apel la scaunul de judecată al voievodului (vicevoievodului), care se ţinea la „octavele" unor sărbători (a opta zi după unele sărbători). Din secolul al XIV-lea, la „octave" ajunge să judece mai mult vicevoievodul, deoarece voievodul prezida adunările

[35] *Ub.,* vol. II, p. 364-365.

[36] *A Teleki család oklevéeltára,* Budapest, 1895, vol. I, p. 168; *DRH, C*, vo.. XII, nr. 157, p. 130-133.

generale de la Turda, care funcționau adesea ca scaune supreme de judecată ale Transilvaniei. Pentru nobilii importanți sau pentru pricini de mare însemnătate, adunările Transilvaniei de la Turda erau foruri de primă instanță, deşi, de obicei, se considerau instanțe de apel. Instanța de apel cea mai înaltă era şi pentru transilvăneni curtea regală.

9. Biserica şi cultura

BISERICA A FOST pentru majoritatea populației cea mai importantă instituție în evul mediu, chiar şi după ce statele s-au organizat temeinic, deoarece ea patrona, direct sau indirect, toate activitățile omeneşti. Țările Române şi mai ales Transilvania s-au aflat într-o zonă de interferență a civilizațiilor, fapt pentru care biserica răsăriteană şi cea apuseană se regăsesc, deopotrivă, în concurență şi uneori în confruntare, pe acest teritoriu.

Biserica răsăriteană (cu centrul ecumenic la Constantinopol) are atestate episcopii la nord de Dunăre, pe teritorii pe care trăiau şi români - probabil chiar în Transilvania - încă din secolul al X-lea, după mărturiile unor autori bizantini. În secolele XI-XIII, numărul şi gradul de organizare ale acestor episcopii sporesc considerabil, în ciuda unor condiții dificile de existență, evidente mai ales după 1204, adică după căderea Constantinopolului sub „latini" (= cruciați occidentali). Ofensiva papalității devine mai eficientă după această dată, prioritar prin intermediul Regatului Ungar, al unor ordine călugăreşti militare (teutonii, ioaniții) şi monastice, al Imperiului Latin de Răsărit (existent între 1204 şi 1261), al genovezilor şi al altor câțiva factori de mai mică importanță. Datorită acestei situații, mai ales în Transilvania, unde ordinea de stat era catolică, organizarea bisericii răsăritene are de suferit profund. Vechile structuri se mențin: deasupra parohiilor obişnuite erau protopopiatele; mai multe protopopiate formau o episcopie, subordonată, la rândul său, unei arhiepiscopii şi/sau unei mitropolii. O serie de protopopiate funcționau la nivelul districtelor româneşti, cum se întâmpla în Hațeg, unde, la 1360, este pomenit Petru, protopopul *(archidiaconus)* din Ostrov, alături de alți cinci (nominal patru) preoți din acea zonă.[37] Aria şi activitatea episcopiilor ortodoxe din Transilvania, în urma lipsei surselor, sunt prea puțin cunoscute în secolul al XIV-lea. Pe de altă parte, mitropoliile de la sud şi est de Carpați aveau (oficial sau nu) sub jurisdicție biserica ortodoxă din Transilvania şi din comitatele vecine ei, sprijinind episcopiile şi parohiile locale, mai ales atunci când unele demnități erau vacante. Astfel, după 1369-1370, proaspăt înființata mitropolie a Severinului avea, probabil, în jurisdicție Banatul întreg, iar vechea mitropolie de la Argeş avea în subordine „plaiurile" sau „laturile" (Transilvania toată sau numai părțile de la nord de munți înglobate în statul sud-carpatic) şi „Ungaria" (zonele cu ortodocşi). Pe baza unor acorduri între patriarhia ecumenică şi regele Ungariei, mitropolitul Antim al Țării Româneşti, la 1401, se intitula într-un document „exarh a toată Țara Ungurească şi al Plaiurilor". Mai târziu, în secolul al XV-lea, mitropolia Moldovei de la Suceava va lua sub oblăduire episcopiile româneşti din partea de nord a Transilvaniei. Totuşi, există pentru această perioadă şi date despre eparhii locale, despre titularii lor şi despre instituții ce pot fi asimilate episcopiilor. La biserica mănăstirii Râmeți (jud. Alba), este atestat la 1376 arhiepiscopul Ghelasie, care, după titlu, trebuia să fi avut în păstorire mai multe episcopii. La 1391, cu ştirea regelui Ungariei, nobilii români Baliță şi Drag (urmaşii lui Dragoş, voievodul Moldovei, reveniți în Maramureş) se aflau în Constantinopolul împresurat de

[37] *DRH, C*, vol. XI, p. 506-510.

otomani, unde obțineau de la patriarhia ecumenică, pentru mănăstirea strămoşească a familiei lor din Peri, rang de stavropighie patriarhală (cvasiepiscopie), iar pentru egumenul Pahomie titlul de „exarh peste ținuturile supuse mănăstirii" (Maramureş, Solnocul de Mijloc, Árva, Ugocsa, Bereg, Ciceu, Unguraş, Bistrița, Sătmar cu districtul Medieş). Pe la jumătatea secolului al XV-lea, într-o vreme de accentuat prozelitism catolic, incitat de inchizitorii Iacob de Marchia şi apoi Ioan de Capistrano, era descoperit în părțile Hunedoarei episcopul „schismatic" Ioan de Caffa, care, ajutat de protopopul Petru de Hunedoara şi de alți români, lupta pentru păstrarea credinței, sfinția biserici şi preoți. În final, a fost prins de Ioan de Capistrano, dus în Banat, închis şi silit să se convertească la catolicism.

Biserica romană (catolică) era susținută oficial şi în Transilvania prin forța statului ungar, definit drept „regat apostolic". Prin aceasta, biserica din Ungaria avea tentă „misionară", de atragere şi convertire a „păgânilor, ereticilor şi schismaticilor". Ca urmare, în afara episcopiilor tradiționale, create în timpul cuceririi, prin secolele XI-XII (la Cenad, Oradea şi Alba-Iulia, unele pe locul unor episcopii răsăritene sau de rit grec), se înființează sau se reînființează, după 1300, noi eparhii în spațiul extracarpatic: în Moldova, episcopia Milcoviei, la 1332 (pe locul vechii episcopii a „Cumaniei", unde în 1234 erau menționați românii cu organizațiile lor politice şi bisericeşti), episcopiile de la Siret, la 1370, şi de la Baia; în Țara Românească, unde existau catolici din secolul al XIII-lea, pe la 1369 venea în vizită locțiitorul episcopului Transilvaniei, la 1380 se crea episcopia catolică de Severin (replică la mitropolia ortodoxă) şi în 1381 episcopia catolică de la Argeş. Activitatea acestor episcopii catolice extracarpatice, cu tot sprijinul venit din Transilvania şi Ungaria, a fost redusă, datorită enoriaşilor puțini, situați în țări cu populație şi puternică organizare ortodoxe.

Episcopia Transilvaniei, cu sediul la Alba-Iulia, cuprindea, în linii mari, regiunea intracapatică, cu o uşoară prelungire spre nord-vest, în Ugocsa, Sătmar şi Crasna. Sub aspectul organizării ecleziastice catolice, teritoriul era împărțit în arhidiaconate, ce corespundeau, în general, comitatelor şi scaunelor secuieşti. Aşa erau arhidiaconatele de Solnoc, de Dăbâca, Cluj, Turda, Alba, Târnave, Hunedoara şi cele din Secuime, ca Telegd, Ciuc, Kezd. Numai arhidiaconatul de Ozd, situat pe Mureş, în zona Reghinului, nu se încadrează în regulă, deşi se poate ca un efemer „comitat" Ozd să fi existat cândva. Unele scaune secuieşti erau arondate arhidiaconatelor din comitate (exemple: Sepsi, Orbai). Pentru saşi funcționa, cum se ştie, din finalul secolului al XII-lea, o „prepozitură liberă regească", desprinsă din cadrul administrativ firesc al episcopiei Transilvaniei şi supusă direct papei, prin intermediul arhiepiscopiei de Strigoniu. Această situație se datora statutului de „hospites" al saşilor, care, spre deosebire de secui (ajunşi în Transilvania din interiorul regatului), veneau de departe, prin colonizare oficială, şi cărora trebuia să li se ofere stimulente deosebite. Prepozitura era împărțită în capitluri şi cuprindea inițial teritoriul capitlurilor Sibiu, Nocrich şi Cincu. Alte capitluri ale saşilor, în care nu era în vigoare „dreptul sibian", erau subordonate atât episcopului Transilvaniei, cât şi prepoziturii de Sibiu. De aici şi din situația ecleziastică de excepție a saşilor, au izbucnit neînțelegeri de lungă durată între episcopie şi prepozitura, chiar atacuri armate ale saşilor asupra centrului episcopal de la Alba-Iulia. Din secolul al XIV-lea, satele săseşti erau organizate în 24 de capitluri: Bahnea, Bistrița, Băgaciu, Orăştie, Bălcaciu, Țara Bârsei, Sibiu, Calvasăr, Chiraleş, Sighişoara, Laslea, Nocrich, Pelişor, Mediaş, Sebeş, Reghin, Rupea, Şeica, Cincu-Sibiu, Cincu-Rupea, Şieu, Teaca, Patru Sate, Secaşe (Şpring). Capitlurile erau conduse de „decani" (se mai numesc decanate). De Strigoniu au rămas să depindă oficial vechile capitluri Sibiu, Nocrich, Cincu şi apoi Țara Bârsei, ai căror decani au obținut

drepturi cvasiepiscopale (de sfințire a preoților). Restul teritoriilor, inclusiv cele privilegiate prin Andreanum, se aflau în jurisdicția episcopului albens. Cele mai defavorizate erau satele iobăgeşti din comitate. La 1424, prepozitura liberă din Sibiu a fost dizolvată de regalitate, fără ca autonomia religioasă a saşilor să se piardă.

Pe lângă episcopia de la Alba-Iulia funcționa un capitlu, iar pe lângă mănăstirea benedictină de la Cluj-Mănăştur exista un convent, ambele instituții fiind colegii de canonici şi călugări, cu rol de constatare şi adeverire *(loca credibilia)* pentru întreaga Transilvanie. În Părțile Vestice, aveau aceleaşi atribuții capitlurile din Oradea şi Arad, precum şi conventul din Dealul Orăzii. Toate îndeplineau, între altele, sarcina notariatelor de mai târziu.

În Transilvania, viața monahală a cunoscut un impuls în secolul al XIV-lea, deşi mănăstirile ortodoxe au suferit o serie de grave neajunsuri în urma ofensivei catolice desfăşurate sub Angevini. Unele ordine apusene, ca cistercienii, premonstratensii, dominicanii şi benedictinii, pierd din importanță în favoarea franciscanilor. Aceştia din urmă sunt de remarcat mai mult prin activitatea de convertire desfăşurată între ortodocşi, mai ales în timpul domniei lui Ludovic I. Domnia acestui rege a cunoscut una din cele mai îndârjite şi violente acțiuni de aducere la „unitatea catolică" a unor întregi popoare, de confesiuni şi religii diferite. Un colaborator de bază al lui Ludovic I în elaborarea şi aplicarea politicii sale confesionale a fost franciscanul Bartolomeu de Alverna, vicarul Bosniei (vicariatul Bosniei era o subdiviziune teritorială a ordinului franciscan, ce îngloba teritorii sârbe, bulgare şi româneşti, aflate sub puterea regelui angevin). Vicarul dorea impunerea catolicismului prin „războaie crâncene", purtate prin toate mijloacele sub conducerea „ilustrului rege". În jurul anului 1380, el arată ce „avantaje lumeşti" ar avea Regatul Ungar dacă i-ar putea converti cu forța pe „schismaticii" români şi slavi: 1) mai marea putere a regatului şi mai marea fidelitate a „schismaticilor" față de rege şi domni (nobili), „căci nicicând nu vor putea fi credincioşi domnilor lor cei care, printr-o credință străină, sunt necredincioşi față de Dumnezeu"; 2) încetarea relelor pe care aceşti „necredincioşi" le produc acum, „fără conştiința [păcatului], împreună cu cei din afară, de o limbă şi sectă cu ei, împotriva creştinilor."[38] Limbajul este ca acela al diplomelor din 1366 şi efectul ar fi urmat să fie similar: convertirea forțată sau stârpirea „schismaticilor". Din aceste documente se prefigurează clar ideea de religie oficială şi unică pentru catolicism şi cea de „sectă" sau „religie străină" (= ortodoxia), în a cărei eradicare se implica violent „brațul temporal". Prin astfel de mijloace, monahii franciscani se laudă că, pe parcursul unui an (în jur de 1380), au rebotezat 400.000 de „schismatici", ceea ce, chiar redus de zece ori, este exagerat. De altminteri, o dovedeşte menționatul Bonfini, care spune că, după uriaşul efort prozelit al regelui Ludovic, peste o treime din populația Ungariei era catolică. Dar nereuşita idealului de unitate religioasă pe baze catolice, voit de al doilea suveran angevin, este în antiteză cu efortul depus, care realmente a fost extraordinar şi a ridicat catolicismul la rang de confesiune privilegiată. În lumina acestor mărturii, este clar de ce românii, câtă vreme erau ortodocşi, nu mai puteau să formeze o stare şi să participe la adunările generale ale Transilvaniei, după 1351-1366. Iar catolicizarea era respinsă nu doar din cauza mijloacelor brutale, a dijmei pretinse imperativ, a celorlalte obligații pe care le incumba sau a prezenței sprijinului statelor ortodoxe, de acelaşi neam cu „schismaticii" din Ungaria şi aflate la granițe, ci şi din cauza limbii în care noua credință era predicată. Astfel, la 1374, când Țara Românească şi Moldova urmau să fie atacate cvasisimultan de

[38] D. Lasic, O.F.M., *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae 1367-1407, quaedam scripta hucusque inedita,* în *Archivum Franciscanum Historicum,* I, 55, 1962, 1-2, p. 72-76.

ostile lui Ludovic I, „o parte a mulțimii națiunii românilor", care trăiau „la hotarele regatului Ungariei, spre tătari" (în episcopia Milcoviei), se plâng (poate direct papei) că nu pot face pasul convertirii fiindcă „nu sunt mulțumiți cu slujba preoților unguri" şi cer un ierarh cunoscător al limbii române *(qui linguam diete nationis scire asseritur).*[39] Cu alte cuvinte, în 1374, când Țările Române extracarpatice erau concomitent în conflict cu Regatul Ungar (care făcea asupra lor puternice presiuni politico-militare şi confesionale), are loc o serioasă opoziție a românilor față de convertirea făcută prin intermediar maghiar. Ca argument al opoziției românilor este invocată limba, ceea ce indică precis afirmarea şi la români a națiunii medievale şi a conştiinței adiacente acesteia. În acelaşi spirit, al unor forme profunde de solidaritate etnică pe fond religios, este edificatoare observația lui Bartolomeu de Alverna conform căreia „schismaticii" din Ungaria înfăptuiesc „rele" împreună cu acei conaționali ai lor „din afară"; în cazul românilor, aceasta se traduce prin solidaritatea celor din Transilvania cu aceia din Țara Românească şi din Moldova.

De altfel, raporturile Transilvaniei cu celelalte două țări române au fost mereu privilegiate. Vechile formațiuni politice şi religioase din secolul al XIII-lea cuprindeau ambele versante ale Cârpaților (Țara Severinului, voievodatul lui Litovoi, poate şi voievodatul lui Seneslau, episcopia „Cumaniei"), iar în secolul al XIV-lea, „ducatele" transilvane ale Amlaşului şi Făgăraşului sau Banatul Severinului făceau parte efectivă din Țara Românească. Legăturile economice cele mai profitabile ale saşilor şi secuilor erau cu Țara Românească şi cu Moldova. Raporturile religioase erau de aceeaşi factură: biserica catolică oficială din Transilvania şi Ungaria se prelungea la sud şi est de Carpați (prin episcopiile şi alte instituții organizate acolo), iar biserica ortodoxă oficială din Țara Românească şi Moldova oblăduia biserica românească din Transilvania şi viața sa spirituală. Chiar granița dintre Transilvania şi Țara Românească (în zona Olteniei şi a Hațegului) s-a fixat prima oară pe teren abia la 1520, cu ajutorul boierilor olteni şi al nobililor români hațegani. În plus, sub Sigismund de Luxemburg, criza bisericii catolice şi extinderea puterii otomane până la Dunăre au înlesnit dialogul între „latini" şi „greci", între regele Ungariei şi domnul Țării Româneşti, ceea ce a dus la unele concesii făcute confesiunii răsăritene în Ungaria.

Biserica medievală era şi o instituție de cultură, multă vreme chiar cea mai importantă. Locaşurile de cult erau adesea adevărate monumente de artă, în jurul cărora se copiau cărți, se făcea şcoală (preoții erau şi dascăli), se compunea muzică, se învăța arta picturii şi a sculpturii etc. În afara bisericii (mănăstirii), doar oraşele şi, de la un timp, curtea voievodală mai găzduiau preocupări culturale. Evident, cultura catolică (de orientare apuseană şi în limba latină) din Transilvania de după 1300 a avut un cadru mult mai favorabil de dezvoltare decât cea ortodoxă, de sorginte bizantino-slavă şi în limba slavonă. Purtătorii culturii catolice erau maghiarii, saşii şi secuii, iar cei ai culturii ortodoxe erau românii. Bisericile acestora din urmă sunt, în general, în stil bizantin (plan de cruce greacă), cu multe influențe romanice şi apoi gotice. Puține s-au păstrat până azi, fiindcă românii nu aveau resurse pentru construcții trainice şi monumentale şi fiindcă „schismaticilor" li s-a limitat şi chiar interzis formal edificarea locaşurilor de cult (cum făcea Conciliul de la Buda în 1279). Totuşi, vechilor biserici din secolele XII-XIII (Sântămărie-Orlea, Strei, Densuş, Gurasada, Hodoş-Bodrog, Streisângeorgiu-Călan etc.) li se adaugă acum, în locuri mai ferite, unde funcționau districte româneşti, biserici noi, de piatră; aşa sunt bisericile de la Râu de Mori, Cuhea, Ribița, Râşnov, Lupşa, Crişcior,

[39] *Hurmuzaki,* vol. I/1, p. 217.

Zlatna, Ostrovul Mare, Râmeți, Prislop, Perii Maramureşului, Şcheii Braşovului ş.a. Cele mai multe biserici şi mănăstiri româneşti au fost din lemn şi multe construcții de epocă s-au risipit. Dar izvoarele scrise şi arheologia scot la lumină noi mărturii în acest sens. Astfel, cercetări recente au demonstrat că numai în Țara Hațegului sunt atestate, până la finele secolului al XVI-lea, vreo 50 de locaşuri de cult româneşti (capele de curte, mănăstiri, biserici „de obşte"). Cele mai multe din aceste biserici româneşti erau pictate în manieră bizantină, cu tablouri votive în care apăreau ctitorii cu macheta în mâini, înveşmântau ca boierii munteni şi moldoveni, încinşi cu săbii, amintind câteodată şi de moda cavalerească occidentală. Aceşti ctitori erau cnezii (juzii) sau jupanii, cu familiile lor, cu nume tradiționale ca Balotă, Bărbat, Cândreş, Cândea, Vlaicul, Muşină, Vladul, Radul, Bogdan, Şerbul, Dan, Oană, Dobrotă, Vişa, Nistora, Anca, Veronica, Milita, Stana etc. Astfel, la 1313-1314, cnezul Balotă se îngrijea de pictarea bisericii din Streisângeorgiu prin mâna lui Teofil Zugravul, iar la 1408 jupan Cândreş şi jupanița Nistora făceau, tot acolo, acelaşi lucru.

Biserici şi mănăstiri catolice se ridicau în multe locuri în secolul al XIV-lea, când începe înflorirea stilului gotic. Astfel, corul gotic al catedralei catolice din Alba-Iulia este construit în prima parte a veacului a XIV-lea, iar marile biserici gotice (tip hală) ale germanilor din Cluj, Sibiu, Sebeş şi Braşov sunt începute în acelaşi secol. Prosperitatea oraşelor săseşti transilvănene se oglindeşte şi în activitatea şantierelor de construcții. Orăşenii plănuiesc acum ridicarea unor biserici parohiale mari, care depăşesc necesitățile imediate şi chiar mijloacele disponibile. Pentru edificarea unora dintre ele, se dau indulgențe papale şi se stimulează colectarea de fonduri. Meşterii se întrec în a-şi arăta măiestria, şi nu doar cea arhitectonică şi constructivă, ci şi talentul în sculptură şi pictură. În secolul al XIV-lea, plastica din bronz este reprezentată de maeştrii germani Martin şi George, fiii pictorului Nicolaus din Cluj, care realizează câteva lucrări memorabile: Sf. Gheorghe ucigând balaurul (1373), - comandată de împăratul Carol al IV-lea pentru curtea castelului imperial din Praga, oraş în care se află şi azi -, trei figuri de regi maghiari (1370), statuia ecvestră a regelui Ladislau (1390); ultimele lucrări, aflate la Oradea, au fost distruse de turci în 1660. Plastica în piatră sau lemn este reprezentată de capitelurile corului bisericii Sf. Mihail din Cluj (1370-1390), de cele ale bisericii (azi evanghelice) din Feldioara (1420-1430), de sculpturi şi reliefuri de la Biserica Neagră din Braşov, din Sibiu (grupul Răstignirii, grupul Pietà) etc. Arta picturii a înflorit mai ales în bisericile româneşti din Transilvania şi a fost stimulată de modele şi meşteri din Țara Românească. Toate bisericile ortodoxe erau pictate, uneori şi în exterior. Exemple: Streisângeorgiu (1313-1314), Ostrovul Mare, Râu de Mori, Densuş, Zlatna, Sântămărie-Orlea (după 1447), Leşnic (după 1394), Crişcior (cea 1411), Ribița (1417), Strei etc. S-a păstrat pictură fragmentară şi din ambianța catolică, de influență gotică, dar şi prerenascentistă nord-italiană: Vlaha (1380), Sic, Sântana de Mureş (spre 1400), Mălâncrav (cea 1400), Cluj - Sf. Mihail (1430-1440), Mediaş, Sânpetru, Ghelința, Mugeni, Dârjiu etc. Între artişti, se află localnici, formați la şcoli din zonă sau din ambianța bizantină şi occidentală, italieni, vienezi şi din spațiul larg de limbă germană.

Bisericile şi mănăstirile erau şi centre ale scrisului. Scrisul slavon a înflorit în ambianța din Perii Maramureşului, de la Râmeți, Şcheii Braşovului, Feleac şi Prislop, iar cel latin la episcopia şi capitlul din Alba-Iulia, la mănăstirea şi conventul din Cluj-Mănăştur, la instituțiile similare din Cenad, Oradea, Arad, Sibiu etc. Prin aceleaşi locuri, circulau o seamă de cărți (codice) religioase ortodoxe (un Apostol şi un Octoih la Caransebeş, un Minei şi Evangheliar la Râşnov, altele la Braşov, Peri etc.) şi catolice. Husiții maghiari refugiați în mediul tolerant al Moldovei traduc acolo, la 1430, în târgul

Trotuş, Biblia în limba lor. Pe lângă biserici şi alte instituții religioase, funcționau şcoli, ca acelea de la Sebeş, Oradea, Arad, Baia Mare, Mediaş, Cluj, Cluj-Mănăştur, Alba-Iulia, Vințu de Jos, Odorhei, Târgu-Mureş, Haţeg, Teiuş, Turda, Şcheii Braşovului, Perii Maramureşului, Râmeți etc. De educarea fetelor s-au ocupat şcolile de la Cluj, Baia Mare, Alba-Iulia. Unele dintre aceste şcoli erau organizate de ordinele călugăreşti catolice (dominicani, benedictini, franciscani etc). Dar ştiința de carte şi scrisul, cercetarea cărților încep să se dezvolte şi în lumea laică, în legătură cu nevoile societății. Asemenea locuri erau cancelaria voievodală, unele reşedințe ale aristocrației, dar mai ales ambianța oraşelor germane, unde patriciatul se afla în accentuată mobilitate, cunoştea Europa, începea să prețuiască şi să patroneze cultura.

11. Ioan (Iancu) de Hunedoara (1407-1456) - erou al creştinătăţii

UNA DINTRE CELE mai însemnate personalităţi din istoria Transilvaniei a fost Iancu de Hunedoara. El s-a născut şi a trăit într-o epocă de mari frământări interne şi externe, de la mişcarea husită şi revolta ţărănească din 1437 la asalturile otomane şi căderea sub turci a centrului creştinătăţii răsăritene în 1453. În secolul al XV-lea, turcii ocupaseră cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice şi urmăreau deja înaintarea la nord de Dunăre sau, mai exact, pe Valea Dunării în sus, spre Buda şi Viena. Forţele europene, conduse teoretic de papalitate, dar formate cu precădere din popoarele atacate (greci, bulgari, sârbi, croaţi, muntenegreni, albanezi, români, unguri, polonezi etc), s-au angrenat astfel în „Cruciada Defensivă" sau „Târzie". După ce Dunărea de Jos a devenit o graniţă între creştinătate şi lumea dominată de musulmani, rolul de prim ordin în rezistenţa antiotomană a revenit Ţărilor Române, Ungariei şi Poloniei. Transilvania s-a încadrat oficial în această luptă ca parte a Ungariei, dar faptic a făcut-o, adesea, în alianţă cu Ţara Românească şi Moldova. Încă de la sfârşitul secolului al XIV-lea, voievodul transilvan Ştibor îl sprijinea pe principele muntean Mircea cel Bătrân (1386-1418), care devenise aliatul lui Sigismund de Luxemburg în lupta antiotomană. După moartea lui Mircea - adevărată stavilă pentru turci la Dunăre - expediţiile otomane asupra Ţării Româneşti şi Transilvaniei s-au înmulţit (1419, 1420, 1423, 1425, 1428, 1431, 1432, 1436, 1438 etc.), ca şi încercările insistente - şi unele reuşite - de a le contracara. În câteva cazuri extreme, domnii munteni au fost obligaţi de otomani să-şi alăture trupe în campanii anticreştine (în Transilvania), dar atitudinea generală a Ţării Româneşti, în ciuda marilor privaţiuni şi sacrificii, a fost de rezistenţă. Aceasta a asigurat pentru multă vreme protejarea Transilvaniei de atacuri directe.

Cel mai serios efort antiotoman al Transilvaniei s-a produs pe la jumătatea secolului al XV-lea, sub conducerea comandantului militar de origine română Ioan (Iancu) de Hunedoara (1407-1456). El provenea dintr-o familie modestă de cnezi români înnobilaţi din Haţeg-Hunedoara, cu un străbunic numit probabil Costea, cu un bunic numit cert Şerbu, cu tatăl Voicu, cu unchi numiţi Radul (doi) şi Mogoş. Voicu (mort înainte de 1419) s-a căsătorit cu Elisabeta de Margina (Marzsinai), şi ea dintr-o familie de mici nobili hunedoreni, originari poate din târgul / districtul românesc Margina (situat la sud de Mureş, în zona de interferenţă a comitatelor Hunedoara şi Timiş) şi trecuţi la catolicism. Numele de Margina sau Mursina a mai fost asociat şi cu cel al familiei de cnezi-nobili români Muşina din Densuş, fără ca legăturile de rudenie între mama lui Iancu şi Muşineşti să poată fi însă dovedite. Iancu a avut încă doi fraţi, Voicu şi Ioan, şi mai multe surori, din care unele rămân incerte, precum cea numită Marina şi măritată cu boierul Mânzilă (Manzilla) de la Argeş (înaintaş al lui Nicolaus Olahus) sau cea căsătorită cu domnul Moldovei Petru al II-lea. Urmaşii direcţi ai lui Iancu au fost doi fii, anume Ladislau (1431-1457) - mort de tânăr - şi Matia (1443-1490), unul din cei mai importanţi regi ai Ungariei, unicul suveran localnic de la Arpadieni încoace. Ca toţi cnezii români, tatăl lui Iancu a avut atribuţii militare, îndeplinite cu mult zel, chiar la curtea regească, fapt pentru care Sigismund de Luxemburg i-a dăruit (lui şi familiei) posesiunea Hunedoara, la 1409. Iancu şi-a făcut ucenicia de cavaler în jurul curţii regale şi în diferite misiuni în străinătate, unde a deprins meşteşugul armelor. În tinereţe, documentele latine îl numesc Ioan Românul *(Johannes Olah).* În mediile româneşti, ortodoxe, balcanice şi greceşti, el a fost numit mereu, încă din timpul vieţii, *Iancul, Iancu, Ianco* sau *Iango.* Deci, marele comandant militar a avut două nume, dintre care, evident, pe măsura creşterii prestigiului şi faimei, s-a impus cel oficial şi catolic, anume Ioan, fără ca numele românesc şi ortodox să fi fost vreodată abandonat. Practica existenţei a două nume de botez era curentă în epocă; de

pildă, un frate al lui Voicu s-a numit în chip românesc Radu şi în chip oficial (catolic) Ladislau; mai mult, fratele lui Iancu, numit şi el oficial Ioan (cel Tânăr), mai avea şi numele tradițional de Ivaşcu (Ivachko).[43]

După ce a deținut calitatea de ban al Severinului, în 1441, Iancu este numit voievod al Transilvaniei, iar apoi guvernator al Ungariei (1446-1453); în ultimii ani ai vieții a deținut titlul prestigios de căpitan general al regatului. A trăit într-o perioadă dificilă, de mare instabilitate internă (tumultul țărănesc, moartea regelui Sigismund, în 1437, moartea regelui Albert, în 1439, existența a doi regi, moartea regelui Vladislav în 1444, minoratul regelui Ladislau Postumul, luptele pentru putere) şi de primejdii externe. În acest cadru, cu o ambiție unică, a urcat cele mai înalte trepte ale dregătoriilor, având un *cursus honorum* cum nimeni altul din afara caselor regale nu mai avusese până atunci. Începând cu 1441, Ioan (Iancu) obține o serie de strălucite victorii antiotomane, an de an, până târziu. În toamna şi iarna 1443-1444, desfăşoară o campanie pe teritoriul Serbiei şi Bulgariei (ocupate de turci), înaintând până spre Sofia şi la Zlatița (în munții Balcani) şi amenințând chiar centrul Imperiului Otoman, înspăimântați de această „campanie lungă" şi ocupați pe alte fronturi, turcii ar fi dorit pacea. Pe de altă parte, şi forțele lui Iancu erau secătuite. De aceea, acesta din urmă, în înțelegere cu despotul sârb Gheorghe Brancovici (care, în urma păcii, spera recuperarea tronului Serbiei) şi, poate, în schimbul unor avantaje personale, a mai temperat din zelul „cruciat" al regelui de origine polonă Vladislav şi al legatului papal Iulian Cesarini, pregătind pacea cu turcii. Ea s-a negociat la Adrianopol şi la Szeged şi s-a semnat efectiv, se pare, în august 1444, la Oradea, pe o durată de 10 ani. Dar, la stăruințele papale, ale unor cercuri din Ungaria şi ale cruciaților occidentali, se reiau planurile de război, o dată cu plecarea flotei venețiene spre Bosfor şi Dardanele. Iancu nu a agreat ruperea păcii, dar s-a pus în fruntea oştilor transilvănene, croate şi bosniace, luptând alături de oastea regală maghiară şi de cea a Țării Româneşti, condusă de Vlad Dracul. Bătălia s-a dat la 10 noiembrie 1444, la Varna, unde oastea puțin numeroasă a creştinilor a fost înfrântă de armata otomană. A fost şi surpriza replierii rapide dinspre Asia a forțelor inamice (pe care flota creştină nu le-a putut opri să treacă Bosforul), şi o incompatibilitate de tactică militară şi de mod de abordare a luptei: în vreme ce majoritatea cruciaților au utilizat stilul cavaleresc, cu armuri grele şi lipsit de mobilitate, turcii au mizat pe cavaleria uşoară mobilă şi pe atacuri prin surprindere. În bătălie au căzut înşişi regele Ungariei, Vladislav, şi cardinalul Cesarini. Flota burgundă şi papală, în 1445, în înțelegere cu Vlad Dragul (Dracul), domnul Țării Româneşti, şi cu Iancu, a asediat cetățile dunărene, a recuperat Giurgiul şi apoi s-a retras.

Iancu nu a renunțat însă la lupta antiotomană. După alegerea ca guvernator al Ungariei (1446), a închegat un sistem militar comun, alcătuit din cele trei țări române, din albanezii lui Skanderbeg şi din unele forțe sârbeşti. Într-un document emis la 4 decembrie 1447, la Târgovişte, Iancu de Hunedoara se intitula, „din mila lui Dumnezeu, voievod al Țării Româneşti,"[44] iar domnul Moldovei (care-i era, probabil, cumnat) îl considera „părinte" al său. De altminteri, de la acest domn (Petru al II-lea), Iancu a primit cetatea Chilia, ca punct strategic, la 1448. Numai că, în marea bătălie de la Kossovopolje (1448), coaliția creştină, trădată de despotul sârb Gheorghe Brancovici, a pierdut şansa victoriei. Imperiul Otoman se îndrepta tot mai clar spre înfăptuirea planului său de cucerire a centrului Europei, pe axa Dunării, până la Viena.

---

[43] Pius II (papa 1458-1464), *Epistolae familiarei,* tipărite de Antonius Koberger, Nurenberg, 1481, f. 130r (însemnare manuscrisă pe exemplarul de la Biblioteca Batthyanaeum din Alba-Iulia, sub cota IV 7).

[44] *DRH, D*, vol. I, p. 394-396.

Faza războaielor ofensive ale lui Iancu a încetat, mai ales după ce, la 1453, simbolul lumii creştine răsăritene - Constantinopolul - a căzut în mâinile turcilor. La scurtă vreme, în 1456, sultanul Mehmed al II-lea se îndreaptă spre Dunăre, pentru a cuceri Belgradul, „cheia" Ungariei şi a Europei Centrale. Iancu întăreşte linia Dunării (graniţa de sud) şi menţine sistemul de alianţe creat cu Ţările Române. El adună o oaste de vreo 30.000 de luptători, formată din cnezii şi nobilii români, din mica nobilime în general, din celelalte forţe ale Transilvaniei, din orăşeni, din cete venite din Ungaria, Polonia, Cehia, Germania etc. Atacul general, dezlănţuit de Iancu asupra taberei turceşti la 22 iulie a condus la o victorie zdrobitoare a creştinilor. Turcii s-au retras în derută, iar sultanul a fost rănit. Vestea victoriei a străbătut rapid întreaga Europă, iar numele „salvatorului creştinătăţii" era pe buzele tuturor. Papa îl numeşte pe marele general „atletul lui Hristos" (*Athleta Christi*) şi decide ca zilnic, la amiază, de-atunci înainte, în toate bisericile catolice să bată clopotele, ca semn al preţuirii marii victorii şi pentru cinstirea protagonistului ei. Dar, în plină glorie, la 11 august 1456, Iancu murea răpus de ciumă, la Zemun (lângă Belgrad). Trupul său a fost înmormântat la Alba-Iulia, în centrul Transilvaniei natale, iar pe piatra de mormânt au fost scrise cuvintele legatului papal Ioan de Capistrano: „S-a stins lumina lumii...". Înainte de moarte, Iancu s-a îngrijit ca pe tronul Ţării Româneşti să ajungă Vlad Drăgulea (poreclit apoi Ţepeş); pe tronul Moldovei îl voise domn pe Ştefan cel Mare, care va reuşi acest lucru în cu ajutorul lui Vlad. Ambii vor prelua sarcina rezistenţei antiotomane şi se vor dovedi redutabili luptători şi oameni politici.

Ioan (Iancu) de Hunedoara a fost o mare personalitate a secolului al XV-lea, secolul eroic al rezistenţei contra turcilor. A trăit într-o lume frământată, în care ideea de Europă se manifesta prin conceptul de „Republică Creştină" şi în care identităţile etnice se subordonau încă intereselor politico-sociale şi religioase. Apărând ţările şi popoarele din centrul şi sud-estul continentului contra asalturilor otomane, el a fost în acelaşi timp un apărător al civilizaţiei europene. El şi-a pus talentele militare în serviciul unei idei superioare, a obţinut glorie personală şi, pentru ţara sa, a acumulat mari averi (circa 1.000 de posesiuni funciare, târguri, oraşe şi cetăţi), adică a îmbinat pragmatismul cu slujirea unui ideal, în spiritul largii viziuni a Renaşterii.

Pe fondul hotărârilor Conciliului de la Florenţa (1439), referitoare la unirea celor două biserici creştine, au luptat sub steagul lui Iancu - el însuşi catolic „nou", provenit dintr-o familie cnezială ortodoxă, ce se mişca deopotrivă în ambianţa Apusului şi Răsăritului - ortodocşi şi catolici fără deosebire, în numele idealului comun de apărare a „Republicii Creştine", pentru care ţările din zonă erau adevărate „porţi", în sens de stavile.

Faţă de cnezimea (feudalitatea) română din Transilvania, Iancu a manifestat un interes special, iar aceasta s-a pus în întregime în slujba idealului promovat de marele general, spre a-şi conserva rânduielile şi a se salva de la disoluţie. Ca urmare, în vremea lui Iancu se înregistrează cel mai mare număr de cnezi români înnobilaţi sau confirmaţi în cnezatele lor, în Haţeg, Hunedoara-Deva, Banat, Maramureş etc., din tot evul mediu. Acest proces, alături de promovarea nobililor români în funcţii, de frecvenţa în cancelarii a noţiunii de nobiles Valachi sau de crearea unui stilionar special pentru documentele de danie în favoarea românilor, arată, în jur de 1450, tentativa - eşuată, de altfel - de reconstituire a unei elite oficializate (stări) româneşti, alături de celelalte trei. Prin natura lucrurilor, Ioan (Iancu) s-a pus în slujba Ungariei ca înalt dregător al acestei ţări, din a cărei istorie face parte în chip firesc, într-o epocă în care nu originea etnică era decisivă. Dar noile sensibilităţi etnice nu sunt departe, iar contemporanii fac distincţie între ţara lui Iancu şi etnia sa. Enea Silvio Piccolomini (1405-1464), alias papa Pius al II-lea, scrie că „Ioan de Hunedoara [...] nu a sporit atât gloria ungurilor, cât a românilor, în mijlocul

cărora se născuse,"[45] iar Anton Verantius (Verancsics) (1504-1573) spune că românii, care ajung uşor în număr celelalte trei naţiuni ale Transilvaniei, nu au „nici o libertate, nici o nobilime, nici un drept al lor, în afară de un număr mic locuind în districtul Haţeg, în care se crede că a fost capitala lui Decebal şi care, în timpul lui Ioan de Hunedoara, băştinaş de acolo, au dobândit nobilitatea pentru că întotdeauna au luat parte neobosit la lupta împotriva turcilor."[46] Nu interesează aici, deocamdată, dintre remarcile lui Verantius, decât cele legate de originea română haţegană a lui Iancu şi de acţiunea de protejare de către el a elitei româneşti din zona sa natală. Pe de altă parte, antrenând ferm sub comanda sa, în lupta antiotomană, şi celelalte două ţări româneşti, Iancu a oferit modelul unui bloc românesc sau dacic, care va fi resuscitat apoi destul de des, în momentele de primejdie. Cu timpul, aspectul militar al acestui bloc va fi dublat de unul politic, conducând - în spirit renascentist - în finalul evului mediu şi în epoca modernă la ideea de *restitutio Daciae*. Iancu însă, ca om al secolului său, rămâne un spirit european, un om de arme, mare comandant şi strateg, care a oprit pentru circa trei sferturi de veac înaintarea turcilor spre centrul Europei.

[45] Maria Holban (red.), *Călători străini despre Ţările Române,* vol. I, Bucureşti, 1968, p. 472.
[46] ***Ibidem,*** p. 410-411.

8

ANTON E. DÖRNER

Transilvania între stabilitate şi criză (1457-1541)

1. Matia Corvinul şi tendinţele sale centralizatoare (145 7-1490)

1.1. Organizarea politică şi administrativă a Transilvaniei

ANTON E. DÖRNER
Cercetător ştiinţific, dr.,
Institutul de Istorie „George Barițiu"
al Academiei Române, Cluj-Napoca

TRANSILVANIA CONTINUĂ ŞI în această perioadă să îşi manifeste autonomia faţă de Regatul Ungar, demonstrată şi prin frecvenţa deosebit de mare a expresiei *partes Transsylvaniae* din textele documentelor. încercarea lui Ioan (Iancu) de Hunedoara de a transforma Transilvania într-un voievodat autonom faţă de puterea centrală a fost continuată de elita politică şi sub noul suveran, Matia Corvinul. În paralel cu aceste acţiuni se constată, în plan politic şi militar, o apropiere a liderilor naţiunilor privilegiate. Motivul principal l-a constituit presiunea, tot mai insistentă o dată cu trecerea anilor, la care regalitatea îi supunea pe maghiarii secuii şi saşii transilvăneni. Cauza imediată a acestei presiuni poate fi identificată în repetatele năvăliri turceşti de peste munţi, care pricinuiau pagube însemnate în plan material şi uman pentru întreaga ţară. Se ajunge ca, treptat, expresia documentară *partes Transsylvaniae,* alături de conceptul geografic de Transilvania din perioadele anterioare, să aibă din ce în ce mai mult şi o acoperire juridică.

O manifestare concretă a tendințelor de autonomie poate fi observată în reuniunile nobiliare periodice ale celor trei națiuni, care au dus, până la urmă, la întărirea „alianței frățești" *(fraterna unio)* de la Căpâlna (1437). Aproape concomitent, forma *tres nationes* ia locul expresiei cunoscute din textele actelor din secolele precedente, tres *partes Transsylvaniae,* care desemna teritoriile locuite de saşi, secui şi maghiari. Ca exemplu poate sluji cazul saşilor: încă din 1441 se folosea noțiunea de *Saxonica Natio.* Realizarea comuniunii de interese a celor trei națiuni privilegiate din Transilvania a constituit o premisă importantă în constituirea, în veacul al XVI-lea, a principatului autonom *(principatus Transsylvaniae).* Ajungerea la momentul respectiv s-a făcut însă treptat, prin etape succesive, care au constituit tot atâtea reluări ale înțelegerii din 1437, realizate întotdeauna prin sporirea pretențiilor inițiale.

Începutul s-a produs în adunarea din 1459 de la Mediaş, unde ajutorul reciproc acordat de națiuni una alteia nu se mai limita strict la lupta antiotomană, el fiind îndreptat împotriva tuturor acelora care ar fi prejudiciat înțelegerea lor anterioară, chiar dacă ar fi fost vorba de puterea regală. Cu prilejul congregației stărilor privilegiate din Transilvania din anul 1506, desfăşurată la Sighişoara, s-a decis instituirea unei instanțe proprii, alcătuite din 43 de membri, care avea menirea de a aplana diversele dispute de ordin juridic ivite în rândurile celor trei națiuni şi de a contracara orice tendințe de imixtiune venite din afara uniunii acestora. Apropierea politică şi juridică a celor trei națiuni şi-a găsit confirmarea şi în litera documentelor de epocă, în care Transilvania începea să fie tot mai frecvent desemnată ca o țară distinctă în cadrul Regatului Maghiar, prin expresii cum ar fi *regnum Transsilvaniae* sau *regnum Transsylvanum.*

Eforturile de unificare ale națiunilor privilegiate s-au făcut cu încuviințarea voievozilor Transilvaniei; din punctul lor de vedere, sprijinirea acestei tendințe ar fi determinat o creştere a prestigiului lor, concomitent cu sporirea autorității exercitate asupra părților contractante. Tutela voievozilor transilvăneni asupra uniunii din epoca regelui Matia poate fi pusă în legătură cu funcția de comite al secuilor pe care, cu începere din a doua jumătate a veacului al XV-lea, conducătorii Transilvaniei o purtau în mod permanent. Ioan Zápolya şi-a păstrat acest titlu chiar şi după asumarea calității de rege al Ungariei (1526).

Voievodul Transilvaniei. Istoria instituției voievodale din Transilvania în epoca Huniazilor şi Jagiellonilor nu cunoaşte schimbări esențiale față de secolele anterioare. Ca şi înainte, conducătorii țării erau numiți şi revocați de rege din rândul oamenilor săi de încredere. Puterea suveranului asupra voievozilor poate fi demonstrată şi prin demiterea unui personaj autoritar de talia lui Ştefan Báthori de către Vladislav al II-lea, în 1493, după o lungă perioadă de guvernare.

Supremația voievodului a fost limitată treptat la cele şapte comitate ale Transilvaniei, zone ce se aflau sub propria sa jurisdicție. De sub autoritatea lui erau scoase, integral sau parțial, o serie de teritorii care beneficiau de privilegii regale: scaunele săseşti şi secuieşti, aşezările orăşeneşti (Cluj) şi cele situate în jurul ocnelor sau minelor (Ocna Dejului, Turda, Baia de Arieş), moşiile episcopilor, ale capitlului de Alba-Iulia şi mănăstirea Cluj-Mănăştur.

În acelaşi timp, datorită unor considerente de ordin politic, o serie de ținuturi au fost conferite ca feude domnilor din Țara Românească şi Moldova. În afara ținuturilor Amlaşului şi Făgăraşului, atribuite domnilor munteni încă din timpul domniei lui Ludovic I, la sfârşitul veacului al XV-lea Ciceul şi Cetatea de Baltă au fost donate de Matia Corvinul domnului moldovean Ştefan cel Mare, primul cu 55 de sate, cel de-al doilea cu 40 de sate. Şirul acestor donații devine mult mai intens la începutul secolului

al XVI-lea, când, datorită unor conjuncturi istorice deosebite, au trebuit strânse şi mai mult legăturile între cele trei ţări situate în jurul munţilor Carpaţi. Radu cel Mare obţine, în 1507, domeniul Geoagiului (comitatul Hunedoara), cu 19 sate, posesiune ce a fost confirmată ulterior şi altor domni munteni (Neagoe Basarab, Radu de la Afumaţi), Vinţul de Jos, cu 5 sate, şi Vurpărul au aparţinut lui Radu de la Afumaţi şi Radu Paisie. Oraşul Bistriţa, apoi minele de aur şi argint de la Rodna, cu întreaga vale în care se aflau 33 de sate, alături de cetatea Unguraşului, erau în posesia lui Petru Rareş.

Voievozii erau numiţi de către rege dintre nobilii transilvăneni de vază, dar mai ales din afara teritoriului intracarpatic, tocmai pentru a nu avea baze solide şi legături temeinice în această provincie şi a deveni astfel tentaţi să se împotrivească autorităţii centrale. Oricum, şi în această perioadă, aceştia erau cei mai mari posesori de domenii din Transilvania, momentul răzmeriţei din 1467, cu rezultatele sale defavorabile magnaţilor, fiind rapid speculat de instituţia voievodală. Puterea lor administrativă, juridică şi militară poate fi ilustrată prin personalităţi de talia lui Ştefan Báthori şi Ioan Zápolya, ultimul devenind chiar rege al Ungariei. Voievozii, datorită prerogativelor pe care le îndeplineau, stăpâneau domeniile Devei şi Gurghiului, ambele dispunând de câte o fortificaţie puternică. Aceste cetăţi devin treptat reşedinţe voievodale, dispunând de un număr de slujbaşi care îndeplineau diverse servicii în cadrul curţii.

Datorită complexităţii situaţiei politice şi militare din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi din prima decadă a celui următor, voievozii petreceau perioade îndelungate de timp în afara Transilvaniei. Rezolvarea problemelor curente ale provinciei a făcut necesară adoptarea unei noi metode de conducere, prin nominalizarea a doi voievozi cu drepturi depline. Astfel, Bartolomeu Drágffy şi Ladislau Losonci au guvernat împreună Transilvania, timp de aproape doi ani. Ei au fost urmaţi, în 1539-1540, de Ştefan Majláth şi Emeric Balassa.

O situaţie similară se constată şi în cazul vicevoievozilor. În perioada în care a deţinut această titulatură, Leonard Barlabássy de Idrifaia (1501-1525) şi-a împărţit funcţia cu nu mai puţin de trei alţi vicevoievozi: Paul Magyi de Magh (1502), Benedict de Thur (1505) şi Ladislau Scheringer (1505-1508).

Congregaţiile generale ale Transilvaniei. Componentă a Regatului Ungariei, Transilvania îşi trimitea în mod curent reprezentanţii la lucrările adunărilor generale ale nobilimii maghiare, convocate de către suveran. Urme ale prezenţei elitei ardelene la aceste dezbateri datează încă din veacul al XIII-lea, însă ele erau, cu siguranţă, mai vechi. Această practică s-a prelungit până în epoca principatului, după cum rezultă şi din invitaţiile lansate de rege Universităţii Săseşti în anii 1455, 1457, 1458, 1491, 1510, 1526, 1533 etc. Chemări similare trebuie să fi fost lansate şi celorlalte naţiuni privilegiate din Transilvania, reprezentanţii acestora fiind atestaţi în rândurile nobilimii reunite, aşa cum s-a întâmplat în anul 1463 („Nos *Praelati, Barones, et Nobiles Regni Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, et Partium Transylvaniarum, in praesenti congregatione nostra... constituti").*

Alături de aceste participări, nobilimea transilvăneană avea propria sa adunare. Aceasta era convocată în mod obişnuit de voievod, mai rar de vicevoievod, dar uneori (1467) chiar de rege. Iniţial, până în secolul al XV-lea, putea participa la dezbateri fiecare nobil. Ulterior, acest drept a fost limitat prin introducerea sistemului reprezentativ, de alegere a unor delegaţi ai comitatelor. Noua formă de conducere oferea o funcţionalitate sporită forului diriguitor transilvănean.

Aceste adunări se întruneau, de obicei, în apropierea oraşul Turda (1455, 1466, 1467, 1470, 1524, 1540). După caz, ele se puteau reuni şi în alte aşezări, precum Căpâlna (1454, 1478), Aiud (1526), Târgu-Mureş (1515, 1517, 1536), Mediaş (1459), Iernut (1461, 1504, 1529), Sighişoara (1506, 1540) şi Bistrița (1536).

Reuniunile se desfăşurau anual sau chiar de două ori pe an. Nu mai apar, în această epocă, atestări documentare ale participării la dezbateri a altor categorii sociale („nenobili", „oameni de orice condiție"), în afara celor nobiliare. În cadrul lucrărilor erau dezbătute, cu prioritate, dispozițiile regale şi modalitățile aplicării acestora. În acest sens, T*ripartitum*-ul lui Werbőczy preciza că transilvănenii nu se puteau opune hotărârilor primite *(„Transylvanienses... contra generatia staătuta et decreta Regni Hungariae nihil quidquam constituere possunt, nullamque statuendi habent facultatem").* În schimb, aveau posibilitatea ca, la reuniunile lor periodice, să facă propuneri notificate în scris suveranului, care, ulterior, să se concretizeze în decrete regale.

În mod normal, atribuțiile adunărilor obşteşti din veacurile XV-XVI pot fi grupate în patru categorii principale:

a) luarea măsurilor ce se impuneau pentru apărarea Transilvaniei în fața invaziilor străine;

b) păstrarea normelor juridice moştenite şi adoptarea altora noi, care să nu contravină însă legislației în vigoare în regat;

c) asigurarea bunei repartiții a impozitelor şi taxelor, dar şi perceperea lor regulată (o parte a acestor sume era folosită şi pentru menținerea bunei funcționări a aparatului birocratic şi militar al Transilvaniei);

d) luarea de hotărâri în probleme cu caracter juridic şi împărțirea dreptății.

Congregațiile generale ale celor trei națiuni privilegiate au contribuit la strângerea legăturilor dintre acestea, constituindu-se într-o formulă premergătoare a dietelor Transilvaniei din veacul al XVI-lea.

Comitatele Transilvaniei, şapte la număr, erau subordonate direct voievodului. Registrul de socoteli al vistiernicului Ernestus menționează următoarele unități administrative: Cluj, Alba, Solnoc, Dăbâca, Hunedoara, Târnava şi Turda. După prăbuşirea Regatului Ungariei, în secolul al XVI-lea, acestor teritorii li se vor ataşa şi zonele limitrofe, regiuni care până atunci făcuseră parte din structura comitatensă ungară *(Partium).*

Comitatul şi-a păstrat întreaga organizare politico-administrativă din veacurile anterioare. Comitele şi dregătorii comitatenşi făceau parte din rândurile nobilimii transilvănene. Potrivit decretului regal din 1351 - nemodificat până la mijlocul secolului al XV-lea — nobilimea din Transilvania beneficia de aceleaşi drepturi şi prerogative ca şi cea din Ungaria. Abia autoritarul Matia Corvinul ştirbeşte din aceste privilegii după anul 1467, fixându-le la un nivel inferior.

Comitatele erau conduse de un comite suprem *(comes supremus),* numit de voievod dintre oamenii săi de încredere, cu atribuții juridice, administrative, fiscale şi militare. Dacă în perioada anterioară aceştia reprezentau, în primul rând, interesele autorității centrale, acum, din ce în ce mai mult, ei devin purtătorii de cuvânt ai categoriilor privilegiate locale. Comiții supremi nu erau, în mod obligatoriu, aparținenți ai comunității nobiliare din comitatul respectiv; ei nu aveau, de asemenea, nici obligația de a domicilia în permanență aici.

Comitele suprem era ajutat în îndeplinirea atribuțiilor sale de un vicecomite *(vicecomes)* şi de un număr de juzi nobiliari *(judices nobilium comitatus).* Alegerea lor se făcea din rândul elementelor nobilimii cu proprietăți şi case în comitatul respectiv. Numărul juzilor nobiliari putea oscila în funcție de mărimea teritoriului aflat în administrație. Astfel, în Alba funcționau trei juzi nobiliari, în timp ce în marea majoritate a celorlalte comitate din Transilvania doar doi. În anumite perioade istorice (de exemplu, la dieta oficiată la Turda în 1540), documentele atestă existența concomitentă a mai multor comiți supremi şi vice-comiți.

Printre funcționarii importanți ai comitatului se aflau şi jurații asesori *(assessores, iurati assessores)*, care aveau atribuții judecătoreşti. Ei, împreună cu comiții supremi sau cu locțiitorii acestora, formau - alături de alți nobili desemnați - instanța de judecată comitatensă *(sedes iudiciaria).* În cazul proceselor dintre nobili putea să se pronunțe doar scaunul de judecată voievodal. *Sedria* se întrunea într-un loc anume desemnat, ştiut de toată comunitatea, unde soseau plângerile persoanelor, legate de cauze felurite. În competența forului intrau controlarea aplicării hotărârilor luate şi executarea acestora. Oraşele şi târgurile din perimetrul comitatului nu erau supuse acestei instanțe, în cadrul lor funcționând o justiție proprie ce avea legi specifice.

Uneori, printre funcționarii comitatenşi se află menționați şi notarii jurați *(jurati notarii)*, comiții curiali *(comites curialis),* pristavii *(pristaldi)* şi bilochii *(bilochi).* Alături de ei se mai pot aminti şi slujbaşii cu atribuții fiscale, procuratorii şi procuratorii fiscali.

Numeroasele şi diversele probleme cu care se confrunta în mod curent comitatul erau rezolvate în cadrul congregațiilor generale nobiliare *(congregationes generales),* la care participau, de drept, toți nobilii din perimetrul comitatens. Acestea se întruneau, în mod normal, de două ori pe an, dar puteau fi convocate - dacă situația o cerea - ori de câte ori era nevoie. Reuniunea se desfăşura în diverse aşezări din comitat, adunarea în aceeaşi localitate pe parcursul mai multor sesiuni nedevenind o obişnuință. În competența congregației intrau toate problemele comitatului, de la cele administrative, fiscale, economice şi militare până la cele culturale şi chiar religioase. Exista obiceiul ca, alături de congregația generală nobiliară, să se convoace - în anumite cazuri - o adunare mai restrânsă *(congregatia particularis),* la care luau parte doar anumiți reprezentanți ai nobilimii; aici se discutau chestiuni de mai mică importanță pentru comunitatea comitatensă.

Scaunele secuieşti. Ținutul depresionar din estul Transilvaniei era locuit de secui. Inițial, ei erau organizați în 7 scaune şi se bucurau de o largă autonomie. În a doua jumătate a secolului al XV-lea au început să apară o serie de alte scaune noi, mai mici, desprinse din unitățile administrativ-teritoriale mai întinse, care s-au constituit în scaune filiale. Astfel, în 1459, din scaunul Sepsi se izolează Micloşoara, care manifestă tendințe clare de separare definitivă de scaunul originar, segregația fiind împiedicată în 1531 printr-o intervenție hotărâtă a voievodului Transilvaniei. Tot astfel, în 1462, din scaunul Ciuc s-a desprins scaunul filial Caşin, care va avea un rol însemnat în apărarea granițelor dinspre Moldova. În final se ajunge, în secolul al XVI-lea, la existența unui număr total de 12 scaune secuieşti menționate documentar. Cu toate acestea, expresia de *„Universitas Siculorum septem sedium Siculicalium"* se foloseşte în continuare sub forma utilizată în veacul precedent.

În rândul scaunelor secuieşti, un rol conducător l-a avut în epocă Odorheiul. Aici reprezentanții națiunii secuieşti se reuneau în congregații generale periodice *(congregatio generalis universitatis siculorum sedis).* Deşi în textele vremii el apare cu statut

de scaun principal *(capitalis sedis)* abia în anul 1499, acest rol al său poate fi surprins şi anterior, Odorheiul găzduind adunări ale delegaților secui încă din 1448.

Față de neamurile care locuiau în Transilvania, secuii trăiau după legi proprii, ce îşi aveau originea în obiceiurile străvechi specifice, consfințite de suveranii maghiari sub expresia de *libertas siculorum* (1366), care viza, cu precădere, drepturile şi libertățile celor trei categorii *(tria genera)* ale lor: fruntaşii, primipilii şi secuii de rând.

În fruntea scaunelor stăteau căpitanul *(major exercitus, capitaneus),* judele primar *(summus iudex)* sau judele regal *(iudex regius).* Căpitanul avea un rol militar important, ocupându-se de organizarea oastei secuieşti atât pe timp de pace, cât şi pe timp de război. Alături de atribuția amintită, funcția impunea implicarea şi în principalele chestiuni de ordin economic, administrativ, fiscal şi juridic. Căpitanul prezida adunările generale ale tuturor secuilor, precum şi scaunele de judecată, alături de judele regal.

Acesta din urmă reprezenta autoritatea centrală în teritoriul respectiv. Funcția apare la secui în veacul al XV-lea, iar purtătorul ei avea sarcini de supraveghere şi control. El era desemnat de comitele secuilor din rândul oamenilor săi de încredere, cu acceptul prealabil al suveranului ungar, şi putea fi, concomitent, în fruntea mai multor scaune. Dacă problemele curente ale scaunului se înmulțeau peste măsură, se ajungea la instituirea unui vicejude regal *(viceiudex regis),* cu atribuții de ordin administrativ şi judecătoresc.

Judele scăunal *(iudex terrestris)* reprezenta interesul comunității scăunale în cadrul conducerii. Printre îndatoririle sale, pe care le exercita în mod curent, se numărau în primul rând cele de natură juridică, el prezidând scaunul de judecată împreună cu căpitanul şi luând deciziile care se impuneau împreună cu ceilalți factori responsabili.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, obiceiul alegerii tradiționale a căpitanului, prin rotație anuală, dintre membrii neamurilor şi spițelor, a fost înlocuit treptat, devenind un privilegiu al câtorva familii. De cele mai multe ori, acestea nici nu erau elemente locale, ci proveneau din diverse părți ale Transilvaniei. Astfel, Gáspár Barcsai, nobil hunedorean, a ocupat de nu mai puțin de cinci ori funcția de căpitan al secuilor în scaunul Mureş, în perioada anilor 1491-1515, în timp ce unii reprezentanți ai familiilor Apafi şi Bicsak pot fi regăsiți în patru rânduri.

Anumite modificări structurale ale instituției scăunale față de perioadele anterioare se constată şi în ceea ce priveşte asesorii jurați *{assessores iurati).* În anul 1466, numărul acestora se stabileşte la 12; o treime trebuiau aleşi dintre fruntaşi *(primores),* iar $^{2}/_{3}$ dintre secuii de rând. O dată cu înaintarea în timp însă, pe măsură ce societatea secuiască se stratifica, asesorii jurați, ca şi ceilalți funcționari scăunali de altfel, au ajuns să fie aleşi exclusiv din primele două stări privilegiate, a fruntaşilor *(potiores)* şi a călăreților *(primipili)*; secuii de rând erau astfel eliminați din conducerea administrației şi a justiției. Alți funcționari scăunali importanți erau notarul şi diacul, ambii cu atribuții administrative.

Oraşele şi târgurile secuieşti - relativ puține şi mici - aveau un statut special, fiind conduse nu după prerogative de funcționare străvechi, specifice secuilor, ci după o serie de privilegii obținute din partea puterii centrale *{ius regale).* Încă din 1427, regele ungar Sigismund afirma că în fiecare scaun secuiesc se află un oraş ce beneficiază de libertăți sporite *(„in qualibet sedium siculorum nostrorum parcium nostrarium Transsilvanarum unam habemus civitatem certis libertatibus insignatam").* Ulterior, suveranul Vladislav al II-lea a reîntărit, în 1492, documentul menționat. La sfârşitul veacului al XV-lea se constituie şi obştea secuilor *(Universitas Siculorum)*, prin reunirea tuturor scaunelor în jurul centrului principal Odorhei. Aşezarea a jucat, pentru întreg acest teritoriu, un rol politic,

administrativ şi juridic unic. Din acest moment, autonomia secuilor sporeşte tot mai mult, devenind asemănătoare cu cea a saşilor.

În fruntea obştii secuilor stătea un comite *(comes Siculorum)*, care era reprezentantul regelui în spaţiul secuiesc. Acesta era ales din rândul marii nobilimi din Transilvania, niciodată însă dintre secui. Voievozii transilvăneni de după Ioan de Hunedoara şi-au însuşit titulatura de comite al secuilor. Mai mult, Ioan Zápolya şi-a păstrat respectivul titlu chiar şi după ce a devenit suveran al Ungariei. Atribuţia sa principală era cea militară, el fiind comandantul general al armatei secuieşti. Prin regulamentul militar din 1463, comitele a primit dreptul de a-i convoca la luptă, în caz de pericol, pe toţi secuii, chemare ce se realiza prin intermediul organismelor de resort scăunale. Alături de atribuţia militară, comitele secuilor avea toate prerogativele administrative, politice, juridice, fiscale etc.

Numărul comiţilor era, în general, de unu, dar, în anumite perioade istorice, puteau fi şi doi, fiecare cu subalternii săi. Aceştia îndeplineau funcţia de vicecomite. Reşedinţa centrală a comiţilor se afla în cetatea Gurghiului, pe care o stăpâneau împreună cu domeniul aferent în calitate de castelani *(castellani).*

Efectul puterii totale pe care o exercita comitele asupra populaţiei secuieşti, în temeiul străvechilor obiceiuri, se concretiza în conducerea lucrărilor obştii secuilor, formată din cele trei stări *{universitas trium generum siculorum).* Adunarea era convocată de comite, dar, după anul 1499, şi de căpitanul scaunului Odorhei, în cazul în care fruntaşii secuilor considerau necesară reuniunea. La congregaţie participau reprezentanţii tuturor celor şapte scaune principale. Hotărârile se luau prin ridicare de mâini, după cum rezultă din derularea dezbaterilor din 1505 de la Odorhei. Tot în anul menţionat au fost aduse şi alte înnoiri, precum instituirea unei instanţe supreme permanente, formate dintr-un număr de 17 persoane, cu toţii secui de vază. Deciziile acestui for puteau fi contestate la voievod sau la rege.

Puterea judecătorească a comitelui secuilor s-a extins, în veacul al XV-lea, şi dincolo de limitele scăunale secuieşti, comitele având drept de decizie şi în perimetrul unor scaune săseşti (Şeica şi Mediaş), precum şi în oraşele Braşov şi Bistriţa.

Scaunele săseşti. În timp ce în cazul secuilor procesul constituirii unor noi scaune era în tot în a doua jumătate a secolului al XV-lea, la saşi fenomenul s-a încheiat deja până la mijlocul veacului amintit, când cele şapte plus două scaune, precum şi districtele Braşov şi Bistriţa erau deja constituite.

În fruntea scaunelor săseşti stătea un jude regal *{iudex regius),* desemnat de suveran, care avea aceleaşi atribuţii şi acelaşi statut ca şi comiţii supremi ai comitatelor, uneori fiind chiar denumit ca atare *(„iudicem seu comitem regium[u]).* El era, de cele mai multe ori, numit din rândul greavilor şi impus într-un anume scaun. În această perioadă nu se mai cunosc exemple de nominalizări ale unei singure persoane în conducerea mai multor scaune. Treptat, regele Matia cedează privilegiul de alegere a juzilor regali saşilor, el rezervându-şi doar dreptul de confirmare a celui învestit în funcţie. Astfel, la 1469, cu excepţia locuitorilor din Sibiu, toţi ceilalţi saşi domiciliaţi în perimetrul celor şapte plus două scaune primesc acordul regelui de opţiune liberă privind stabilirea persoanei dorite *(„quod nos accepta querela pro parte et in personis fidelium nostrorum universorum Saxonum nostrorum in septem et duabus sedibus Saxonicalibus commorantium nobis in eo porrecta, quomodo iudices noştri regales in medio eorundem Saxonum constituti excepto iudice nostro in civitate nostra Cibiniensi constituto").*

Direct subordonați juzilor regali erau juzii scăunali *(iudex terrestris).* Aceştia erau aleşi de reprezentanții scaunelor în care funcționau. Atribuțiile lor interferau adesea cu cele ale superiorilor lor, atât în administrație, cât şi în justiție. În special după primirea dreptului de alegere liberă a juzilor regali, juzii scăunali se vor ocupa mai mult de analizarea proceselor civile şi a cazurilor penale, constituind prima instanță de judecată a scaunului. În exercitarea acestei îndatoriri ei erau secondați de alți funcționari specializați.

Stratificarea societății săseşti din a doua jumătate a secolului al XV-lea a făcut ca funcțiile de jude regal şi de jude scăunal să fie perpetuate în cadrul unor familii de patricieni bogați, instaurându-se adevărate dinastii la conducerea unor aşezări. Prin puterea lor economică, acestea au acaparat proprietăți însemnate nu numai în perimetrul scăunal, ci şi în afara acestuia, în comitate, obținând astfel şi prerogative nobiliare, ceea ce însemna - în ultimă instanță - ranguri şi alte averi consistente.

Toate problemele de ordin administrativ, fiscal şi juridic erau reglementate în adunările scăunale sau districtuale periodice. În mod normal, acestea se reuneau de patru ori pe an şi erau convocate de către judele regal. La ele luau parte, în mod obligatoriu, alături de cel ce le convoca, juzii, jurații şi bătrânii *(seniores, Altschaften)* desemnați. Dacă situația o impunea, se puteau organiza şi congregații excepționale, chiar şi cu o participare mai restrânsă. Tot cu prilejul adunărilor anuale erau aleşi, de către membrii comunității scăunale, şi funcționarii lor pe o perioadă determinată, cu posibilitatea realegerii demnitarului respectiv. La intrarea în funcție, persoanele oficiale depuneau un jurământ de credință în fața obştii, prin care se obligau să respecte drepturile şi libertățile dobândite şi să ducă la îndeplinire în mod exemplar toate îndatoririle ce le reveneau. În cazul constatării unor nereguli, congregația scăunală putea trece la acțiuni de pedepsire a funcționarului vinovat, chiar dacă acesta era o persoană de vază.

Pe cuprinsul teritoriului locuit de saşi se aflau şi un număr însemnat de târguri şi oraşe, care făceau parte integrantă din unitatea administrativă scăunală. Cu toate că în veacul al XV-lea centrele urbane din sudul Transilvaniei au cunoscut o mare înflorire, ele nu s-au desprins din componența scaunelor, continuând să facă parte integrantă din ele şi să participe la reuniunile periodice convocate de reprezentanții autorităților locale. Fiecare scaun avea un centru de reşedință *(Vorort)*, localitate în care se oficiau congregațiile generale scăunale. Puternica implicare a oraşelor şi târgurilor săseşti în administrația scaunului a determinat preluarea de către acestea a întregii conduceri politice şi juridice a teritoriului respectiv, lucru sesizabil în perioada abordată, cu toate că exemplele pot fi relevate şi în secolul anterior, precum în cazul centrelor Sibiu, Braşov şi Bistrița.

În fruntea oraşelor săseşti stăteau primarii *(magister civium),* care, împreună cu jurații aşezării *(iurati assessores, iurati consulus, senatores),* alcătuiau magistratul orăşenesc (magistratus). Acesta era mai degrabă un for executiv, principalele probleme cu care se confrunta centrul urban fiind rezolvate de întreaga comunitate *(Gemeinde)* prin acțiune comună. Obştea urbană controla în mod direct activitatea prestată de magistrat, alegea primarul, pe membrii componenți ai sfatului şi pe toți ceilalți conducători ai urbei *(electa communitas).* Treptat, pe lângă magistrat, ia naştere un organism constituit dintr-un număr de 100 de persoane *(centumviri, Hundertmanschaft)*, ce avea drepturi depline. În cazul târgurilor săseşti, centre scăunale, numărul reprezentanților scădea la 40 de inşi. După anul 1495, convocarea tuturor cetățenilor oraşului în cadrul unor adunări generale se făcea mai rar, pentru discutarea unor chestiuni cruciale.

Scaunele mici şi mijlocii, precum Orăştie, Miercurea şi Nocrich, aveau drept centru aşezări care nu au ajuns niciodată la rangul de oraş *(civitas)* sau care, în veacul al XVI-lea, au decăzut la nivel de târg *(oppidum, Markt)*. Acestea erau conduse tot de juzi regali, ca şi celelalte scaune săseşti importante, dar aici un rol deosebit în luarea deciziilor îl aveau juzii inferiori *(villicus, Han)*. Prezența lor constituie o dovadă cu privire la originea rurală a acestor aşezări. Superiorii lor erau greavii *(Gräfen)*, care îndeplineau atribuții mai importante decât funcționarii aleşi ai satelor, fiind prezenți şi în lumea oraşului săsesc medieval. Funcția se moştenea în secolul al XV-lea, permanentizându-se în rândul unor familii *(Erbgräfen)*. începând chiar cu veacul al XV-lea, greavii dispar în masa populației sau devin nobili în comitate.

Persoana cea mai importantă a celor 7 plus 2 scaune săseşti era comitele Sibiului *(comes Cibiniensis)*, care îndeplinea concomitent şi atribuțiile judelui regal *(iudex regius Cibiniensis)*. Întrucât, la început, numirea sa era făcută de către regalitate, nu de puține ori se întâmpla ca funcția să fie deținută de nobili maghiari de vază din ținutul comitatens. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea, numirile s-au făcut doar din rândul națiunii săseşti, cei mai mulți dintre comiții Sibiului fiind membri ai patriciatului orăşenesc. Oricum, rolul lor politic nu s-a ridicat, până în epoca principatului, la importanța instituției voievodale sau la aceea a comitelui secuilor. Prerogativele exercitate erau de ordin administrativ, juridic şi militar. Comitele era subordonat direct regelui Ungariei şi numai în anumite împrejurări voievodului Transilvaniei.

Comitele saşilor prezida şi scaunul de judecată a celor şapte juzi *(sedria septem judicium)*, acesta funcționând şi ca for de apel al instanțelor scăunale. Tot el conducea dezbaterile lucrărilor adunărilor generale ale obştii saşilor *(Universitas Saxonum)*, care se reuneau în mod curent o dată pe an, la 25 noiembrie, sau ori de câte ori situația o cerea. Noua denumire se impune după anul 1486. Cristalizarea acestei autonomii teritoriale, specifice saşilor transilvăneni, s-a produs treptat, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, şi a primit contururi definitive în veacul următor, în perioada principatului. La adunările Universității Săseşti participau cei mai înalți funcționari scăunali şi districtuali, împreună cu unul sau mai mulți delegați. Deşi constituirea sa a fost ulterioară apariției forurilor similare ale maghiarilor şi secuilor, Universitatea Săsească a fost cea mai durabilă, desființarea ei producându-se abia în epoca modernă (1876).

1.2. Organizarea judecătorească

Sistemul legislativ. Cu începere din veacul al XV-lea, vechile obiceiuri juridice practicate de saşi, secui şi de autonomiile româneşti sunt înlocuite cu legiuiri feudale scrise ale statului ungar. Motivele trebuie căutate în faptul că normele preconizate se înscriau într-un sistem mult mai clar, ce nu mai lăsa loc unor interpretări abuzive. Introducerea unei noi forme legislative era prefigurată deja de decretul regelui Albert din anul 1439, care permitea o reformare a ansamblului legiuitor prin elaborarea unei suite de legi generale care să-şi tragă seva din totalitatea normelor nescrise; acestea urmau a fi completate cu altele noi, ce acopereau lacunele existente. Până la urcarea pe tron a lui Matia Corvinul, problema a rămas doar în faza de intenție. Abia în 1486 regele emite *Decretum Majus,* act ce se înscria în spiritul proiectelor enunțate cu decenii în urmă. În litera textului pot fi regăsite normele nescrise aflate în uz până la acea dată, precum şi o seamă de hotărâri aduse de suveranii anteriori. Datinile vechi, ieşite din uz, au fost eliminate sau, pe alocuri, modernizate; altele, de dată recentă, practicate în diverse părți ale țării, au fost reținute şi puse într-un context potrivit.

Inițial, reforma sistemului legislativ avea în vedere aplicarea vechii organizări judecătoreşti romane, agreată atât în Imperiul German vecin, cât şi la români. Prezența procedurii romane în Transilvania este consemnată şi în epoca umanistului italian Paolo Giovio *{Historia suis temporis ah anno* 1494 - *ad annum 1547).* întrucât informația datează dintr-o epocă ulterioară stăpânirii lui Matia, ea demonstrează că *Decretum Majus* nu şi-a atins pe deplin scopul pentru care fusese elaborat, iar practicile anterioare au rămas, pe mai departe, în exercițiu, într-adevăr, chiar şi la o analiză superficială, se poate constata că decretul nu şi-a extins competențele asupra întregului ansamblu juridic, el restrângându-se, în special, la chestiunile de drept procesual.

Lacunele şi inconsecvențele legislației scrise aflate în uz devin evidente în perioada imediat următoare aplicării ei. Această stare de lucruri l-a determinat pe Vladislav al II-lea să încerce efectuarea unor necesare corecții. După o analiză prealabilă, investigațiile întreprinse au pus în lumină faptul că imperfecțiunile legii aveau la bază, în primul rând, preluarea literală a decretelor regale ale epocilor precedente, fără nici o intervenție cuvenită, inconsecvențele fiind cauzate de existența dispozițiilor contrare ale diferitelor legiuiri. Prin spiritul lor, acestea contraveneau altora de dată mai recentă. O altă cauză a fost identificată în sistemul de obiceiuri care funcționa în paralel cu legile scrise şi care, adesea, se situa pe o poziție contrară față de dispozițiile în vigoare. Aşa se explică prezența articolului 6 din decretul anului 1498, care impunea cuprinderea tuturor normelor nescrise într-un corp de lege general, după o aprobare preliminară din partea suveranului. Pentru ducerea la îndeplinire a acestei sarcini au fost desemnați doi jurişti, unul de către dietă, altul de către rege, însă prestația lor nu a fost încununată de succes. Textul decretului din anul 1500 reia ideea anterioară, acum fiind desemnați pentru menționata chestiune consilieri regali *(iurati assessores et consiliarii)* şi membri ai scaunului de judecată central. Nici aceste demersuri nu s-au soldat cu mai multă reuşită, de aici şi noul apel al decretului din 1504, care cerea, pe un ton imperativ, „strângerea laolaltă a tuturor hotărârilor şi decretelor care sunt răsfirate în diverse părți într-o formă unică" (art. 31). Activitatea urma să fie coordonată de juristul Ştefan Werbőczy. Punctul de vedere al acestuia diferea de cel regal. El vedea prioritatea nu în colectarea diferitelor decrete anterioare, ci în clarificarea, o dată pentru totdeauna, a chestiunilor legate de obiceiurile străvechi aflate încă în uz la acea dată şi aducerea acestora la un numitor comun, aşa cum o pretindeau actele din anii 1498 şi 1500. Rezultatul muncii sale s-a concretizat în cunoscuta lucrare juridică *Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae,* scriere ce a fost prezentată în Dieta Ungariei în anul 1514-

Structurat pe concepția lui Gaius din epoca romană *(personae, res, actiones),* cartea defineşte o serie de categorii de izvoare şi se apleacă apoi spre analiza complexelor probleme juridice ridicate de societatea feudală din vremea lui: dreptul natural, dreptul public şi privat, civil şi penal, instanțele de judecată, proceduri procesuale, infracțiuni şi pedepse etc. Justificarea legilor era inspirată din dreptul canonic: îndrăzneala să fie frântă de teama legilor.

Structura judecătorească. Structura juridică a Transilvaniei cunoaşte mai multe instanțe, de la cea mai simplă, tradițională, a obştii săteşti la cea supremă a suveranului. Între cele două foruri de judecată se află o serie de alte instanțe: voievodală, comitatensă, ale scaunelor săseşti şi secuieşti, cea districtuală şi cnezială românească, domenială, forurile de judecată ale oraşelor şi târgurilor, precum şi cea bisericească.

Scaunul de judecată voievodal se oficia, în general, la „octavele" unor sărbători religioase importante, sub conducerea voievodului sau a vicevoievodului, şi analiza acele procese ce prezentau o gravitate majoră sau cazurile înaintate de forurile inferioare spre apel. În perioada analizată, este tot mai frecvent procedeul investigării litigiilor nu de către voievod, ci, în numele acestuia, de locțiitorul lui sau de alte persoane de vază din Transilvania, desemnate de către acesta sau de către suveran.

Scaunul de judecată al comitatelor era format din 12 membri ai nobilimii din comitatul respectiv, din rândurile cărora făceau parte şi juzii nobiliari. Conducerea sedriei o exercita comitele sau vicecomitele. La forul comitatens erau apelate şi cazurile domeniale. Iobagii şi țăranii liberi aveau şi ei dreptul de a contesta hotărârile luate la instanțele inferioare ce activau în perimetrul comitatului.

În prima instanță, cea seniorială, se judecau doar pricinile mărunte: furt, tâlhărie, silnicii etc. În împărțirea dreptății, feudalul se ajuta de slujitorii săi sau de o serie de jurați.

Problemele oraşelor erau anchetate şi judecate de un for propriu. Cazurile grave erau soluționate de diferiți funcționari superiori, de reprezentanți ai puterii centrale sau de juzii aşezării. Treptat, datorită complexității structurilor orăşeneşti, instanțele încep să aibă, la rândul lor, alcătuiri diferite, în funcție de ceea ce trebuia investigat şi decis. Astfel, judele suprem *(iudex supremus)* era secondat de un alt jude de rang inferior *(iudex minor)*, ale cărui competențe erau limitate la cauze mărunte. Funcționa şi un jude al oraşului *(iudex fori),* având, de asemenea, o autoritate mai redusă, precum şi un altul, cu atribuții în problemele fiscale *(iudex pecuniarum)* etc.

Instanță de judecată aveau şi breslele, care judeca pricinile ivite în rândul membrilor lor sau cauzele cu conexiuni cu persoane din afara corporației. Aceste sesiuni erau prezidate de starosti, iar asesorii juraţi erau aleşi din rândul breslei.

Oraşele libere regeşti se bucurau de drepturi mai largi de judecată, conferite de autoritatea centrală prin diverse acte privilegiale. Acestea dispuneau de dreptul de a-i prinde, judeca şi pedepsi pe răufăcători, sancțiunile putând merge până la pedeapsa capitală. Infractorii executau pedeapsa în închisoarea aşezării.

Organizarea şi funcționarea şedințelor de judecată ale scaunelor săseşti şi secuieşti erau asemănătoare. Sedria secuiască era formată din căpitanul scaunului, judele scăunal şi judele regal, alături de care mai luau parte la decizii şi 12 asesori juraţi aleşi. La saşi, instanța era compusă din juzii regal şi scăunal, precum şi din 4 asesori juraţi. Instanțele amintite judecau atât cauzele civile, cât şi pe cele penale, mai cu seamă pe acelea legate de problematica proprietății (moşteniri, hotărniciri), dar şi cazuri de furt, imoralitate şi privare de libertate.

Scaunele de judecată bisericeşti erau prezidate de ierarhii de resort (mitropoliți, episcopi, canonicii capitlurilor etc.). Organizarea şi sarcinile scaunelor de judecată bisericeşti catolice sunt mai bine cunoscute, datorită celor două statute de funcționare ale capitlurilor, de la Sibiu (1357) şi Oradea (1374), acestea necunoscând modificări esențiale nici în veacul al XV-lea.

Procedura de judecată. Până în secolul al XV-lea s-au reglementat şi aspectele legate de procedura de judecată. Astfel, în acțiunea de chemare în judecată se disting două momente importante: în prima etapă, reclamantul înainta plângerea sa instanței, act prin care îşi expunea, cu argumente, cazul. În etapa a doua, pârâtul era convocat printr-un mandat, la o dată precisă, la acțiunea de judecare a cauzei. Dacă una din părți nu se prezenta la proces la termenul fixat, se puteau acorda cel mult două amânări, după care

pricina se judeca în lipsă. Comunităţile orăşeneşti şi cele săteşti puteau trimite la proces împuterniciti cu mandat; în rest, părţile erau obligate să se prezinte personal în instanţă. La fel, şi minorii puteau fi asistaţi de persoane majore, iar femeile căsătorite de bărbaţii lor.

Procesul continua prin analiza probelor oferite de pârâş şi verificarea depoziţiilor martorilor. Potrivit *Tripartitum*-ului, declaraţiile acestora trebuiau să fie libere, făcute de bunăvoie, şi nu prin constrângere. Martorului citat i se impunea să precizeze dacă a văzut sau auzit cele declarate. În mod normal, mărturia unui minor nu era acceptată. Cu toate acestea, existau regiuni în Transilvania (Chioar, de exemplu), unde se putea prezenta în instanţă oricine. Pârâtul, la rândul lui, putea cere pârâşului prestarea de jurământ. Înaintea depunerii jurământului, martorii erau obligaţi să jure pe Evanghelie că nu vor ascunde nimic din ceea ce ştiu şi nu vor falsifica faptele în interesul nici uneia dintre părţi. Ascultarea martorilor se făcea în prezenţa reclamantului. Uneori se preciza şi numărul celor care au prestat mărturie. Astfel, în 1543, nobila Ana Fiath aducea în favoarea declaraţiilor sale, într-un proces de moştenire, un număr de 25 de martori. Nu de puţine ori, pentru o dreaptă judecată, cazul era cercetat chiar la faţa locului; este cazul proceselor de hotărniciri sau al acelora legate de patrimoniul funciar.

După cercetarea tuturor probelor administrate şi a datelor strânse de la faţa locului era pronunţată sentinţa. Hotărârea putea fi apelată la instanţele superioare (voievod, rege). Redeschiderea unui proces implica achitarea unei mari sume de bani (birşag), din care jumătate revenea instanţei de judecată, iar cealaltă jumătate părţii care a respectat sentinţa tribunalului.

1.3. Organizarea militară şi lupta antiotomană

Organizarea militară. Politica autoritară dusă de Matia Corvinul în domeniul fiscal a determinat o creştere însemnată a sumelor intrate în vistieria ţării. Din estimările efectuate, se pare că regele percepea anual circa 1 milion de florini, din care o cotă importantă era orientată în direcţia organizării şi întreţinerii armatei. Complexele probleme ale formării şi înzestrării oştii, stabilirea componentelor şi structurilor sale au fost preluate de la tatăl său, Ioan de Hunedoara. In această etapă s-au dezvoltat şi perfecţionat diversele categorii de trupe, s-au răspândit tot mai mult armele de foc şi s-a închegat, ca un gen de armă distinct, artileria.

Datorită situaţiei specifice a Transilvaniei, unde năvălirile turceşti au fost frecvente în a doua jumătate a secolului al XV-lea, nu s-a renunţat la convocarea ţărănimii la oaste, ceea ce în alte regiuni ale regatului se întâmpla doar în caz de forţă majoră. Cronica lui A. Bonfini şi diferite documente emise de cancelaria maghiară arată că reforma militară întreprinsă de Ioan de Hunedoara la mijlocul veacului s-a dovedit a fi, în prima parte a guvernării lui Matia, foarte deficitară, din cauza disputelor dintre marea nobilime şi regalitate, cu repercusiuni şi asupra sistemului de apărare a ţării. Convocarea „oştii celei mari" s-a făcut însă şi mai târziu. Astfel, în 1483, regele statua ridicarea generală la oaste în caz de mare necesitate, obligativitatea îndatoririlor ostăşeşti fiind clar specificată atât pentru nobili, cât şi pentru ţărani. Iobagii erau obligaţi să meargă personal la oaste cu cai şi arme, iar ceilalţi ţărani, mai săraci, pedeştri. Scutirile de mobilizare erau cu totul excepţionale în secolele XV-XVI. Pe baza izvoarelor epocii, imaginea despre participarea ţărănimii la „oastea cea mare" trebuie fundamental modificată. Ţăranii nu au acţionat ca o masă dezordonată şi indisciplinată,

ci au fost organizați, în funcție de potențialul lor de luptă, în unități de arcaşi, sulițaşi etc, aflându-se sub o conducere strict ierarhizată. Modalitățile de mobilizare a „oştii celei mari" erau riguros stabilite, prevăzându-se efectivele pe care erau obligate să le furnizeze fiecare regiune a Transilvaniei, precum şi armamentul din dotare. În comitatul Hunedoara, $^1/_3$ dintre cei implicați rămâneau acasă, cu scopul apărării zonei, a cetăților de aici, precum şi pentru rezolvarea altor probleme stringente. În celelalte comitate doar $^1/_4$ din totalul locuitorilor beneficiau de acest drept.

Nobilimea, diferențiată după avere, de la cei cu posesiunea unor părți de sat până la cei cu sute de sate, participa efectiv la oastea țării. Existau şi aici reglementări în ceea ce priveşte numărul celor convocați. De exemplu, în temeiul documentului din 1463, 'A din totalul nobililor cu o sesie sau fără iobagi rămâneau la gospodăriile lor de acasă, restul urmând să slujească pedeştri sau călare, în funcție de posibilități.

Reprezentanții marii nobilimi aveau un echipament similar cu acela al cavalerilor din Ungaria şi din Europa Apuseană. Purtau cămaşă de zale şi platoşă, fiind înarmați cu săbii frumos ornate. Luptau călare şi se apărau cu scutul, pe care era imprimat, de cele mai multe ori, blazonul familiei pe care o reprezentau. Armamentul putea fi de origine ardelenească, dar şi achiziționat din străinătate. Nobilii erau nominalizați de regalitate în fruntea unui steag, care era o subunitate militară cu efective variabile şi cu o comandă proprie.

Nobilimea mică, cea care alcătuia cavaleria uşoară, era înarmată, pe lângă sabia tradițională, cu arc şi săgeți. Într-o reglementare a dietei din anul 1542 se mai cerea nobililor să aibă în dotarea lor, alături de cele pomenite, coif şi suliță.

Cavaleria - grea şi uşoară - reprezenta în epoca lui Matia Corvinul baza oştirii şi avea un rol esențial în cadrul luptei.

În calitatea sa de mare nobil al Transilvaniei şi de înalt dregător al Regatului Ungariei, voievodului i s-a conferit dreptul de a avea un steag propriu, alcătuit din „familiarii" săi împreună cu cetele lor. Într-o variantă mai lărgită, care includea şi contingentele militare ale oraşelor, saşilor şi secuilor, această armată constituia „oastea cea mică", adeseori amintită în confruntările militare din Transilvania secolelor XV-XVI.

În general, obligațiile militare ale oraşelor şi târgurilor din Transilvania erau răscumpărate prin achitarea unor sume de bani. Tulburărilor cauzate în secolul al XV-lea de invaziile turceşti au obligat aşezările din sudul Transilvaniei să asigure, de cele mai multe ori, întreg potențialul militar necesar respingerii acestora. Din acest motiv, ele nu achitau întotdeauna impunerile şi limitau la strictul necesar chiar şi obligațiile ce le reveneau în temeiul privilegiilor primite din partea suveranilor maghiari.

În organizarea militară a Transilvaniei un rol însemnat îl aveau secuii, care, după afirmațiile lui Verancsics, puteau oferi 30.000 de luptători, iar după Olahus, cu uşurință 50.000 sau chiar mai mulți. Dintr-o conscriere militară ordonată de regele Matia Corvinul în anul 1473 aflăm că secuii erau împărțiți în două clase: fruntaşii şi pedestraşii. Primii trebuiau să se prezinte la oaste echipați cu suliță, platoşă şi cal. Luptătorii pedeştri erau obligați să aibă lance, sabie şi secure. Inițial, secuii mergeau la oaste sub comanda comitelui lor; după ce voievodul Transilvaniei şi-a însuşit acest titlu, ei se aflau sub comanda directă a acestuia. În luptă, ei formau de obicei avangarda armatei regale.

Saşii aveau şi ei, la rândul lor, atribuții militare, însă mai puțin importante decât în cazul secuilor. Obligațiile lor erau statuate în textul Bulei de aur (1224), care continua să rămână în vigoare şi în această epocă, cu toate prevederile sale. Se pot observa şi în rândul lor mai multe categorii de războinici, împărțiți în funcție de avere: cei mai bogați

se prezentau cu sabie şi puşcă, ceilalți doar cu lance, arc şi săgeți, sabie sau secure. Unitățile săseşti stăteau sub comanda unor juzi regali desemnați de Universitatea Săsească.

Adevărata modificare a structurii militare a fost realizată de Matia în domeniul mercenarilor. Având resurse financiare suficiente şi experiența unui început de guvernare în care partidele nobiliare îşi impuneau punctul de vedere prin forță, care nu întotdeauna putea fi contracarată, regele a adoptat decizia înființării unei armate permanente de soldați plătiți din fondurile vistieriei statului. Ideea, practicată şi de Ioan de Hunedoara, îşi are începuturile în deceniul al şaselea; după numai 10 ani, oastea de mercenari se cifra la 8-10.000 de persoane, fiind astfel restabilit echilibrul dintre corpurile ridicate la luptă de nobilii infideli şi armata regală. Din rândurile mercenarilor făceau parte luptători cehi, polonezi, germani, sârbi, români, mai toți de proveniență joasă (sărăcimea oraşelor şi satelor), care vedeau în înrolarea lor un mod de accedere într-o categorie socială superioară. Oraşele transilvane contribuiau la echiparea acestor trupe, asigurând uneori chiar susținerea lor totală. Izvoarele vremii semnalează ordinea şi disciplina care domneau în cadrul unităților, precum şi pedepsele severe aplicate în caz de insubordonare.

Prima jumătate a veacului al XVI-lea nu a adus schimbări spectaculoase în domeniul organizării şi tacticii militare. În dietele din anii 1526 şi 1538 a fost evidențiat rolul pe care trebuia să îl joace țărănimea în cazurile în care se decreta ridicarea la arme, iar congregația generală din 1535 de la Turda stăruia asupra obligațiilor militare ce reveneau tuturor stărilor sociale din țară, de la iobagi până la nobili. Multe din punctele dezbătute în adunarea nobiliară din 1542 de la Turda, referitoare la apărarea Transilvaniei, pot fi uşor regăsite în decretul regelui Matia Corvinul din 1463. Toate hotărârile semnalate echivalau, de fapt, cu ridicarea generală la oaste, care rămânea principala formă de apărare. În cadrul dietei din 1535, de la Târgu-Mureş, au fost clarificate şi obligațiile militare ale celor trei națiuni privilegiate ale Transilvaniei: saşii, secuii şi maghiarii. Ulterior, în 1540, la Sighişoara, se stabilea şi numărul de soldați (3.000) pe care aceştia urmau să îl pună pe picioare; 1.000 reveneau, potrivit tradiției, secuilor.

În secolele XV-XVI, armata Transilvaniei era înzestrată cu un armament diversificat, la nivelul atins de tehnica vremii. Acest armament cuprindea obiecte de tăiere şi izbire (săbii, spade, securi, măciuci), de aruncare la distanță (arcuri cu săgeți şi sulițe), precum şi elemente de protecție (zale, scuturi, platoşe, coifuri). Principalele furnizoare de arme erau oraşele săseşti: Sibiu, Sighişoara, Braşov, Bistrița, care asigurau necesitățile pieței interne, dar şi pe cele din Moldova şi Țara Românească. Elementul de noutate a fost constituit de generalizarea folosirii armelor de foc. Cu prilejul campaniei sale din 1467 în Moldova, Matia Corvinul lăsa pe câmpul de luptă, alături de care şi corturi, „diferite bombarde, maşini şi tunuri mari şi mici". Prezența acestora implica o nouă formă de elaborare a tacticii de luptă pe câmpul de bătălie. Folosite la asediul cetăților, alături de diferite maşini de aruncat piatră, ele îi vor determina pe apărători să îşi procure, la rândul lor, acelaşi tip de armament pentru a echilibra forțele în dispută. Artileria utilizată în apărare avea menirea de a disocia dispozitivele masate ale inamicului, pregătite pentru atac. La 1492, Sibiul era deja înzestrat cu 205 guri de foc, mari şi de mână: 65 de archebuze, 8 archebuze pe roți, 20 de archebuze prinse în suporturi şi 112 puşti.

Un rol important în sistemul de apărare al Transilvaniei l-au avut cetățile de interior şi cele de margine. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea, o dată cu

extinderea folosirii artileriei ca armă de asediu, configurația lor comportă anumite schimbări. Dacă până atunci fortificațiile aveau un diametru mai mic, care făcea posibilă apărarea cu efective reduse, acum s-au impus mărirea incintei şi împrejmuirea ei cu ziduri mari şi groase, cuprinzând în mijlocul lor vechea cetate. Cele mai importante cetăți ale acestei perioade au fost: Deva, Hunedoara, Ciceu, Cetatea de Baltă, Unguraş, Bran, Râşnov etc.

În fața invaziilor tot mai frecvente, autoritățile centrale au încurajat patriciatul în acțiunea acestuia de fortificare a principalelor oraşe ale Transilvaniei:

Sibiu, Braşov, Bistrița, Mediaş, Sighişoara, Cluj, Oradea. O formă specifică de apărare a comunităților săseşti din sudul Transilvaniei a fost reprezentată de bisericile fortificate. Construcția lor, începută după invaziile otomane din 1420, a atins apogeul în intervalul 1490-1540. Peste 300 de aşezări dintre Târnava Mare şi Olt şi-au înconjurat vechile biserici cu fortificații ovoidale, trecând apoi chiar la întărirea lăcaşului de cult (Homorod, Merghindeal, Netuş, Veseud). În general, în Transilvania, saşii au avut fortificațiile cele mai numeroase şi eficiente. Numărul bisericilor întărite, ridicate aproape în fiecare sat, dovedeşte eficiența acestui tip de construcție în condițiile războiului medieval.

Lupta antiotomană. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, politica Imperiului Otoman privind Transilvania a înregistrat anumite modificări față de perioada anterioară. Pe planul politicii externe, turcii doreau să-şi consolideze stăpânirea în Serbia şi pe linia Dunării şi să o extindă şi în alte perimetre ale Balcanilor (Bosnia, Herțegovina, Dalmația, Croația), neglijând invaziile - periodice altădată - în spațiul transilvănean. De acest interval de două decenii de linişte, până la marea încleştare de pe Câmpul Păinii (1479), au profitat şi aşezările săseşti din sudul țării, care au adoptat noi tactici în lupta antiotomană, sprijinind cu trupe operațiunile militare ale domnilor munteni. Profitând de acțiunea de nesupunere declanşată de Vlad Țepeş în 1459, braşovenii răspund la o solicitare de ajutor adresată lor de către acesta. În schimbul angajamentului de a rezista oricărui atac turcesc, domnului muntean i se făgăduia sprijinul unui corp de oaste de 4.000 de luptători.

Amenințarea care plana asupra Moldovei l-a determinat şi pe Ştefan cel Mare să se orienteze spre Transilvania, solicitând braşovenilor arme pentru campaniile care se prefigurau împotriva păgânilor. Peste 5.000 de transilvăneni sprijină Moldova la Vaslui (1475), iar printr-o acțiune similară, în vara anului următor, ei contribuie la decizia retragerii sultanului Mehmed al II-lea din teritoriul moldovean.

Şi în anii ce au urmat oraşele de margine ale Transilvaniei au purtat o corespondență intensă cu Moldova în legătură cu mişcările turceşti. Peste numai trei ani a fost rândul Braşovului să ceară ajutor domnului moldovean, în prefigurată operațiune militară turcească asupra Transilvaniei. Campania din toamna anului 1479, condusă de begii dunăreni Ali şi Skender, a fost singura invazie importantă a otomanilor în Transilvania desfăşurată în timpul domniei lui Matia Corvinul. În confruntarea din 13 octombrie 1479, la care, alături de turci, a participat şi domnul muntean Basarab Țepeluş, aceştia au suferit o înfrângere totală pe Câmpul Păinii, lângă Orăştie, în fața oştii voievodului Transilvaniei, Ştefan Báthori, şi a comitelui Timişoarei, Paul Kinizsi.

Între comandanții Transilvaniei şi Ştefan cel Mare existau relații de colaborare fructuoase, întemeiate pe o viziune comună privind lupta antiotomană, care s-au derulat şi în anii următori. În 1489, Ştefan primeşte din partea lui Matia, drept

recunoaştere a acestei conlucrări, două domenii din Transilvania: castelul Ciceu, cu 60 de sate, şi Cetatea de Baltă, cu 7 sate.

În esență, se poate afirma că, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, Transilvania a fost bine apărată din punct de vedere militar de atacurile turceşti şi a beneficiat de o nouă viziune a politicii sale defensive prin instituirea unor sisteme de alianțe cu domnitorii munteni (când se putea) şi, în special, cu Moldova. Teritoriile extracarpatice au devenit avanposturi ale luptei antiotomane, daunele materiale pricinuite de invazii în Ardeal reducându-se în această perioadă la minimum.

Reluarea acțiunilor turceşti împotriva Transilvaniei s-a petrecut imediat după stingerea din viață a lui Matia Corvinul. Printr-o operațiune fulgerătoare din 1493, au fost devastate mai multe aşezări din sudul țării, locuitorii acestora fiind duşi în captivitate sau omorâți.

În 1509, oastea transilvăneană a fost dislocată în direcția Banatului, pentru apărarea cetății Caransebeş. Doi ani mai târziu, o campanie tătărească, care a devastat sudul Moldovei, a continuat şi în Transilvania, trecând mai multe regiuni prin foc şi sabie. Cu toate că numărul populației decimate a fost semnificativ, oraşele şi cetățile Transilvaniei au rezistat invaziilor. Datele statistice privind regresul demografic al ținuturilor locuite de saşi - cele mai afectate de invaziile tătaro-turceşti din secolele XV-XVI - arată astfel:

Anul	Nr. de locuitori	Densitatea / km²
În jurul anului 1350	70.000-80.000	13
1488	45.000-50.000	8
1532-1539	40.000-45.000	7

Vacuumul politic creat de prăbuşirea Regatului Ungariei (1526) a oferit şi altor mari puteri din zonă posibilitatea de a se implica în spațiul transilvănean, ridicând chiar pretenții asupra lui. În condițiile conflictelor otomano-habsburgice şi polono-habsburgice, s-a coagulat şi noua orientare politică a elitei Transilvaniei, care va duce, în cele din urmă, la autonomia teritorială a țării (1541).